

TEREZIŇSKĚ LISTY

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

24
—
96

Z nových přírůstků
galerie Památníku Terezin

HELGA HOŠKOVÁ-WEISSOVÁ

V roce 1993 zaznamenaly umělecké sbírky Památníku Terezin vzácný přírůstek. Dvanáct grafických listů – dar akademické malířky Helgy Hoškové-Weissové.

Helga Hošková-Weissová se narodila 10. 11. 1929 v Praze. Její dětství zasáhla tragická zkušenost – uplatňování norimberských rasových zákonů a následné masové pronásledování Židů. Koncem roku 1941 byla se svými rodiči odtransportována do Terezína. Vedle nezbytných povolených věcí si do tábora přivezla i skrovné kreslířské potřeby a záhy začala uplatňovat svůj nesporný výtvarný talent. Po celou dobu nuceného pobytu v ghettu zachycovala, na dítě neobyčejně zralým pohledem, život okolo sebe. Za necelé tři roky vytvořila více než 100 kreseb, technicky velmi dobře zvládnutých. Z r. 1943 pochází například obrázky „U pumpy, Přišel balík, Přání k narozeninám, Průvod slepců do práce“ a mnohé další. Koncem roku 1944 byla rodina postupně deportována do Osvětimi. Helga se svou matkou pak dále do Freibergu a Mauthausenu, kde se po nesmírných útrapách dočkaly osvobození.

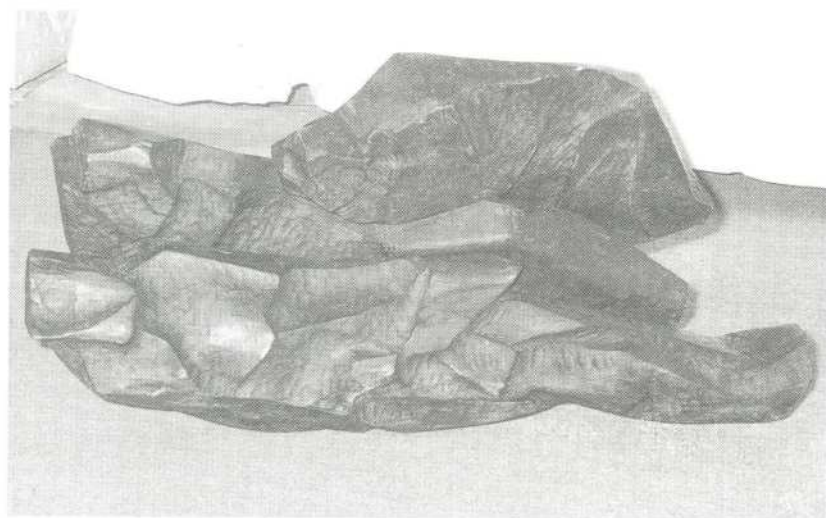
Po návratu do Prahy začala Helga Hošková-Weissová opět studovat a intenzivně se věnovat kreslení. V r. 1950 absolvovala Státní grafickou školu v Praze a pokračovala ve studiu na VŠUP v ateliéru monumentální malby u profesorů Filly a Fišárka. Počátkem šedesátých let se začala soustředěněji vracet k zážitkům z terezínského ghetta a dalších táborů. Vznikl cyklus maleb, na který v osmdesátých letech navázala grafickou tvorbou. Z cyklu „Kalvárie“ z let 1981–1983 pochází i darované

Luděk Tichý
Rekviem pro Jana Palacha

Luděk Tichý:
Poslední
katedrála

Luděk Tichý: Pláč nad mrtvým

TEREZIŇSKĚ LISTY 24

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

© Památník Terežín, 1996
ISBN 80-85433-25-7

OBSAH

Město poznamenané tragédií
Poválečný Terezín v letech 1945–1946

Vojtěch Blodig

(7)

Čeští parašutisté ze Západu uvěznění v Terezíně – IV

Zdeněk Jelínek

(19)

Kolik občanů z Čech a Moravy prošlo za války Flossenbürgem?

Alena Hájková

(27)

Terezínští vězni a válečná výroba v bývalém Labskozámeckém pivovaru
v Litoměřicích

Marek Poloncarz

(36)

Organizace Todt (OT) a přemísťování leteckého průmyslu do podzemí
Vnější pracovní komanda KT Dachau

Ernst Raim

(43)

O osudu pracovních transportů z cikánského rodinného tábora v KL
Auschwitz-Birkenau

Vlasta Kladivová

(51)

Karel Poláček v Terezíně

Ludmila Chládková

(55)

Svět po holocaustu

Jiří Diamant

(71)

Medailonky

Milan Kuna, Alena Hájková

(83)

Očiima vzpomínek
Šárka Ratajová, Hana Greenfieldová
(106)

Deníky terezínských vězňů
Erik Polák
(121)

Zprávy
(133)

Terezínská bibliografie
(163)

MĚSTO POZNAMENANÉ TRAGÉDIÍ POVÁLEČNÝ TEREZÍN V LETECH 1945-1946

Vojtěch Blodig

První měsíce po skončení druhé světové války byly na území osvobozeného Československa ve znamení nadšení ze znovunabytí národní a státní suverenity, velkých nadějí kladených v budoucí vývoj, ale i bolesti z těžkých ztrát a krutého poznání o míře utrpení obětí války a okupace. Poválečný vývoj měl v různých oblastech země své zvláštnosti, do jisté míry také vyplývající ze stupně zasažení určitého regionu válkou a rozsahu utrpených škod. Značné byly i rozdíly mezi vývojem ve vnitrozemí – prakticky bývalém protektorátu – a ve znovupřipojených pohraničních oblastech.

Zcela ojedinělá byla situace poválečného Terezína. Jeho jméno se záhy stalo symbolem genocidy Židů a kruté perzekuce politických odpůrců nacistického okupačního režimu. Život samotného města byl za války násilně přerušen, když bylo záhy po zřízení ghetta rozhodnuto o zrušení obce. Stalo se tak výnosem zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha ze 16. 2. 1942.¹⁾ Na jeho základě se muselo veškeré civilní obyvatelstvo do konce června téhož roku vystěhovat a rozptýlit po celém území protektorátu. Všechny nemovitosti s výjimkou vojenských a státních byly nuceně a za nevýhodně stanovené ceny vykoupeny pražskou Ústřednou pro židovské vystěhovalectví (Zentralstelle für die jüdische Auswanderung), jež byla fakticky centrálou pro řízení genocidy českých Židů. Jí také po dobu války příslušela správa území města, vymezeného pevnostními valy. Civilní obyvatelstvo zůstalo pouze na předměstí Kréta. Pro ně byla policejně ohlašovací, správní a zásobovací agentura podle příkazu Okresního úřadu v Roudnici nad Labem převedena na obec Bohušovice nad Ohří. Ta za to dostávala zvláštní úplatu ve výši 70 000 korun ročně, hrazených z prostředků pražské Zentralstelle a soustředěných v tzv. Vystěhovaleckém fondu, tj. zabavených deportovaným Židům.²⁾

Tento stav trval až do květnových dnů roku 1945. Osvobození bývalého ghetta, ve skutečnosti sběrného a průchozího tábora pro židovské vězně, však podobně jako v nedaleké věznici gestapa v Malé pevnosti neznamenalo konec útrap dosavadních vězňů, ani konec jejich umírání. Mělo trvat ještě dlouhé týdny a měsíce, než mohli být repatriováni poslední z nich.³⁾

K 5. květnu 1945 bydlelo v katastru města Terezína vně pevnostních valů 172 osob – z toho 67 Němců, 2 Slováci, 1 Ukrajinec a 2 osoby bez státní příslušnosti.⁴⁾ Již několik dní po osvobození se však na veřejném shromáždění v Roudnici nad Labem sešli bývalí občané samotného města a usnesli se na vytvoření Přípravného národního výboru, který by připravil pro všechny, kdo o to projeví zájem, návrat do jejich domovů.⁵⁾ Realizace tohoto záměru před-

stavovala nelehký úkol. Město zatím zůstávalo zaplněno zuboženými a často ještě umírajícími bývalými vězni, řádila v něm tyfová epidemie a čekala je náročná asanace.

Dne 11. května 1945 zrušila Česká národní rada svým dekretem i formálně terezínské ghetto.⁶⁾ Protože z výše uvedených příčin zatím nebylo možno ustavit v Terezíně národní výbor tak jako v jiných obcích, byl následujícího dne jmenován Zemským národním výborem MVDr. Miloš Nádvořík z Bohušovic nad Ohří pověřencem národního výboru pro Terezín. Ve své osobě reprezentoval státní moc a odpovídal jak za spolupráci se sovětskými vojenskými orgány, tak se samosprávou bývalého koncentračního tábora. Na terezínský katastr mimo hradby města se pak vztahovala pravomoc národního výboru v Bohušovicích nad Ohří. Tam také sídlil Přípravný národní výbor občanů města Terezína, formálně ustavený 1. června 1945.⁷⁾ Od svého vzniku tento orgán, jehož vůdčí osobností byl František Kalina, zasílal žádosti, petice a protesty na různá místa.⁸⁾ Vesměs se odvolávaly na skutečnost, že výnos, jímž byla zrušena obec Terezín, byl prohlášen za neplatný dekretem prezidenta republiky již v době trvání války.⁹⁾ Po osvobození pak dekret prezidenta republiky z 27. 9. 1945 č. 121 Sb. stanovil v § 12 odst. 4: „Neplatno je zrušení obcí Lidice a Terezína, provedené opatřeními okupační moci.“¹⁰⁾ Tento spravedlivý a potřebný formální akt ovšem sám o sobě ještě neznamenal vytvoření podmínek pro skutečný návrat města k normálnímu životu. Bez reálného dopadu také zůstalo doporučení obsažené ve zprávě o činnosti Československé státní pomocné nemocnice v Terezíně z 20. června 1945, jež navrhovalo urychlené vytvoření správní komise města Terezína pro oblast civilní správy, s potřebným vybavením pro řešení zdravotních otázek.¹¹⁾

Vedení obecních záležitostí tak v prvních měsících zůstávalo soustředěno v rukou dr. Nádvoříka, který svou hlavní pozornost z objektivně daných důvodů nemohl zaměřit na přípravu návratu bývalých terezínských občanů, ale na otázky spojené s likvidací tyfové epidemie a repatriací vězňů.

Několik dní po osvobození byla také vytvořena meziministerská komise, zřízená při ministerstvu ochrany práce a sociální péče (dále MPSP).¹²⁾ Její ustavení svědčilo o tom, že řešení problémů spojených s likvidací dědictví války v Terezíně bude složitým procesem, vyžadujícím úzký kontakt a spolupráci příslušných správních a zastupitelských orgánů.

Již tehdy se také ukazovala komplikovanost problematiky správy a příštího rozdělení tzv. terezínské majetkové podstaty. Dne 19. června 1945 se dostavil vedoucí samosprávy bývalého koncentračního tábora v Terezíně ing. Jiří Vogel na repatriční odbor MPSP s přípisem samosprávy o stavu majetkové podstaty bývalého koncentračního tábora. Vycházel z toho, že samospráva bude pravděpodobně koncem června likvidována a je tedy nutno rozhodnout o další správě majetkové podstaty.¹³⁾ Hned další den zasedala meziministerská komise,¹⁴⁾ jež rozhodla, aby majetek, který sloužil účelům státním (kasárna, silnice, železnice, nemocnice atd.) byl z této podstaty vyloučen a předán

do správy příslušných rezortů. Správou ostatního majetku v Terezíně byl až na další pověření repatriační odbor MPSP.¹⁵⁾ Ten poté svolal na 26. června 1945 do Terezína jednání všech zainteresovaných stran. Na jeho základě bylo přijato rozhodnutí o prodloužení dosavadního stavu do 31. července a ing. Jiří Vogel byl pověřen správou majetkové podstaty v rozsahu, jaký byl dosud určen samosprávě.

Na další poradě meziministerské komise 10. července bylo usneseno, že je třeba odlišit majetek nově pořízený po úředním zrušení obce Terezín od zbývající masy majetkové podstaty. Dále bylo rozhodnuto, že repatriační odbor MPSP, Národní správa majetkových podstat a ministerstvo vnitra provedou inventuru a ocenění majetku v Terezíně a současně zjištění závazků na tamním majetku vázoucích.¹⁶⁾ Dr. Nádvorník na této poradě odhadl škody, které terezínští občané utrpěli především stavebními úpravami domů za války, na 4 milióny korun.

Další jednání meziministerské komise proběhlo již 11. července. Opět se zabývalo Terezínem, tentokrát však v jiných souvislostech. Na pořadu byl návrh na uskutečnění pietní slavnosti 26. srpna 1945. Podle něj měl ministr vnitra za přítomnosti prezidenta republiky slavnostně prohlásit terezínský koncentrační tábor za likvidovaný a město Terezín formálně předat zpět jeho občanům. Ministr národní obrany pak měl převzít vojenské objekty.¹⁷⁾ Ministerstvo vnitra, které v této době již spravovalo Malou pevnost,¹⁸⁾ však 30. července zaslalo MPSP připis, v němž žádalo, aby od navrhované slavnosti bylo upuštěno. Poukazovalo v něm na to, že obec Terezín v dané situaci nemůže být obnovena a v Malé pevnosti, kde je umístěno asi 1 600 Němců, řadí skvrnitý tyf, spála, záškrta a jiné nakažlivé nemoci, které vyžadují rozsáhlou dezinfekci ubikací.¹⁹⁾

Další porada meziministerské komise se sešla 8. srpna. Akceptovala návrh ministerstva vnitra a slavnost odvolala. Touto otázkou se na své schůzi 11. září 1945 zabývala také vláda, která přijala usnesení, že slavnost by nebyla vhodnou ani v náhradním termínu. Pozornost se poté soustředila na důstojné uložení ostatků 601 obětí, jež byly ve dnech 30. srpna až 4. září exhumovány z masových hrobů v Malé pevnosti. Zemský národní výbor, Svaz osvobozených politických vězňů a Okresní správní komise v Litoměřicích pověřily přípravou pohřbu Místní národní výbor v Bohušovicích nad Ohří.²⁰⁾ Dne 16. září 1945 byly pozůstatky umučených pohřbeny v předpolí bývalé policejní věznice gestapa. Národní pohřeb, jak byl pietní akt nazván, se stal počátkem budování Národního hřbitova v Terezíně.

Samospráva bývalého koncentračního tábora zanikla k 15. srpnu 1945. Počínaje 16. srpnem prováděl repatriační odbor MPSP zajištění všeho movitého majetku, který doposud samospráva spravovala. Tímto úkolem byl pověřen odborový rada dr. Jan Tetour. Ministerstvo (MPSP) současně požádalo o ozbrojenou ochranu zajišťovaného majetku.²¹⁾ Ve stejný den byl také místním správním komisím rozeslán oběžník o obnově litoměřického okresu.

Okresní správní komise v Litoměřicích dnem 20. srpna přebírala do své správy všechna území, která v letech okupace byla nově přiřčena k okresu Roudnice nad Labem.²²⁾ Politický okres Litoměřice se tak obnovoval v rozsahu, jaký měl ke dni 29. září 1938.²³⁾

Pověřenec národního výboru dr. Nádvorník vydal 22. srpna vyhlášku oznamující ukončení repatriační akce a zahájení nezbytných opatření k asanaci Terezína, který měl být znovu učiněn způsobilým obyváním. Vyhláška upozorňovala, že zahájení asanace brání určitý počet osob, které se nadále zdržují v Terezíně, třebaže jim byla již vícekrát nabídnuta možnost repatriace do jejich domovů. Pověřenec proto naléhavě žádal všechny, kdo zde nevykonávali pracovní povinnosti, aby město do 25. srpna 1945 opustili.²⁴⁾

Kromě těch, kdo takto ztěžovali zahájení asanačních prací, se ve městě ilegálně zdržovalo na 400 lidí. Jednalo se o osoby zaměstnané a bydlící ve městě a v Malé pevnosti a o civilní obyvatelstvo bydlící na okraji města, v předměstské části zvané Kréta. Nepostradatelnými zůstávali především zaměstnanci pracující ve vodárně, při údržbě a provozu kanalizace, v elektrárně, teplárně a splavových mlýnech. V Terezíně se mimoto zdržovali zaměstnanci repatriačního odboru MPSP a pracovníci komise pro ocenění a inventuru nemovitostí, jež měla připravit podklady pro předání nemovitostí oprávněným majitelům. Tato komise zahájila svou činnost 25. července 1945, kdy prohlédla a předala armádě objekty Ústředního proviantního skladu a Hraničářských kasáren. Vojenské správě pak byly postupně předávány další vojenské objekty. Komise nadto hned v průběhu svého prvního jednání zhodnotila stav dřevěných baráků na Jižní baště, baráků v Bohušovické kotlině, krematoria a železniční vlečky.²⁵⁾ Její další setkání pak probíhala až do 17. října. V jejich průběhu se uskutečnila revize stavu a zároveň ocenění všech objektů, které dříve byly součástí koncentračního tábora v Terezíně.²⁶⁾

K ochraně majetkové podstaty, která byla nadále předmětem jednání, a zároveň k uzavření Terezína, byla vyčleněna jednotka SNB v počtu 50 mužů.

Proces likvidace následků války a přípravy města na znovuosídlení civilním obyvatelstvem však narušilo rozhodnutí o využití Terezína pro přezimování jednotek Rudé armády. Pověřenci národního výboru sdělil tuto skutečnost 24. září 1945 telefonicky podplukovník Hora z hlavního štábu československé armády. Na poradě, svolané k této otázce 10. října na ministerstvo vnitra, byly zamítnuty všechny námítky dr. Nádvorníka a vydány pokyny pro zajištění tohoto úkolu.²⁷⁾ Přitom se předpokládalo, že i po příchodu sovětské posádky bude třeba zajistit řízení obecních záležitostí, protože na katastru města zůstane asi 250 civilních osob. Generál Komarov, velitel jednotek určených k přezimování, však nařídil vyklizení města všemi civilními osobami s výjimkou hasičů a osob obsluhujících veřejná zařízení. Toto nařízení bylo realizováno do 12. října 1945.²⁸⁾

Výnosem Zemského národního výboru ze 17. října bylo předání města pod sovětskou vojenskou správu provedeno i formálně. Tím zanikla pravomoc

dr. Nádvorníka i působnost MNV v Bohušovicích na obou částech terezínského katastru.²⁹⁾ Řešením pro nejbližší období se proto stalo předání správy Terezína do kompetence MNV v Litoměřicích, který měl tuto agendu vést odděleně od správy vlastní.³⁰⁾

Protokol o předání byl podepsán v úřadu pověřence národního výboru pro Terezín 31. října.³¹⁾ V platnost vstoupilo předání 1. listopadu. Jednání předcházející podpisu zhodnotilo i majetkovou situaci v Terezíně. Poukazovalo se na to, že nemovitosti, které dříve vlastnila obec Terezín a byly nuceně vykoupěny Vystěhovaleckým fondem, jsou doposud zapsány v pozemkové knize jako jeho vlastnictví. Spolu s nemovitostmi Vystěhovalecký fond vykoupil i zařízení a inventář budov náležejících obci. Bývalé obecní jmění ve výši asi 10 miliónů korun, které vzniklo především z peněz složených Vystěhovaleckým fondem jako náhrada za vykoupěné obecní nemovitosti, se nacházely ve správě ZNV, resp. jeho oddělení I 4 b.³²⁾

Po této poradě vznikla rovněž zpráva, rekapitulující dosavadní průběh jednání o majetkových otázkách, spojených s řešením dědictví války v Terezíně.³³⁾ Hodnotila jednak činnost již zmíněné komise pro ocenění a inventuru nemovitostí, a dále pak komise pro ocenění a inventuru movitého majetku a zajištění jeho odvozu, jež pracovala od června 1945. Dále se zabývala prací komise pro zajištění evidenčního materiálu bývalého koncentračního tábora.

Komise pro ocenění a inventuru movitého majetku zahájila svou činnost likvidací rozsáhlých skladů textilií. Vzhledem k příchodu sovětských jednotek byl tento materiál urychleně převezen do Prahy a oceňování pak probíhalo tam. Zpráva připomínala, že pověřenec národního výboru požádal dopisem ze 30. srpna MPSP, aby v Terezíně zůstalo dostatečné množství potravin a materiálu, nutného pro místní potřebu. Na své podání však dr. Nádvorník neobdržel odpověď. Na druhé straně byl vojenskému stavebnímu obvodu v Terezíně ponechán potřebný materiál pro vodárnu a kanalizaci, stavební, strojní a jiné zařízení a téměř celá hasičská výzbroj. Středočeské elektrárny převzaly větší část elektrárenského zařízení a materiálu se závazkem krýt potřeby města ve spotřebě elektřiny.³⁴⁾

Zatímco další postup asanace přezimování sovětské posádky přerušilo, pokračovala jednání o dalším osudu terezínského majetkové podstaty. Neaktuálnější bylo řešení problému rozdělení movitého majetku, převezeného do podzimu do pražských skladů v Holešovicích, na Ovocném trhu a v bývalé Inwaldově sklárně na Zličově.³⁵⁾ Kromě již uvedených textilií, jež představovaly největší objem (430 nákladních aut), se jednalo o potraviny (150 nákladních aut), lékařské přístroje a nástroje (35 nákladních aut), léčiva (15 nákladních aut), šicí stroje (2 000 kusů), kuchyňské nádobí (7 nákladních aut), psací stroje (104 kusů), papír a kancelářské potřeby (3 vagony a 8 nákladních aut), mýdlo a čisticí prostředky (3 vagony a 2 nákladní auta), barvy, laky a chemikálie (6 vagonů a 1 nákladní auto), železářské zboží (12 vagonů), elektrotechnické zboží (5 nákladních aut), knihy (700 beden), nábytek (10 nákladních aut),

stroje a přístroje (34 nákladních aut). Mimoto největší část bytového a kancelářského zařízení (18 vagonů), uhlí a koks (200 vagonů), dříví (76 vagonů), peřiny (několik vagonů) a matrace (asi 20 000 kusů) nedovolilo sovětské vedení z Terezína vyvézt a zadrželo je pro potřeby zimního ubytování svých vojáků.³⁶⁾

Určení způsobu rozdělování těchto movitostí představovalo velice složitý a zdoluhavý proces. Informativně o něm bylo jednáno na meziministerské poradě 4. září 1945 a repatriační odbor MPSP zpracoval příslušné návrhy pro vládu. Ta se však celou záležitostí zabývala až počátkem příštího roku. Bezprostředním impulsem se stalo až to, že od židovských obcí z cizích států začaly docházet žádosti o přidělení určitých částí terezínské majetkové podstaty.³⁷⁾ Tyto žádosti se opíraly především o skutečnost, že do Terezína byly v letech války židovskými obcemi ze zemí, odkud přicházely deportační transporty, zasílány peněžní prostředky i dodávky strojů a zařízení pro dílny ghetta.³⁸⁾ Pro značnou komplikovanost celé otázky však převládlo stanovisko, že je prakticky nemožné těmto požadavkům vyhovět. Vláda proto na svém zasedání 5. ledna 1946 uložila ministrové ochrany práce a sociální péče Jozefu Šoltézsovi, aby vypracoval směrnice pro rozdělení terezínského majetku a předložil je ke schválení k tomu jmenované zvláštní vládní komisi, již tvořili ministři Václav Nosek (vnitřní), Prokop Drtina (spravedlnosti), Július Ďuriš (zemědělství) a náměstek předsedy vlády Viliam Široký. Vzhledem k nebezpečí propadnutí zkáze pak bez dalších odkladů ministerstvo výživy převzalo zásoby potravin a ministerstvo zdravotnictví léčiva.³⁹⁾

Řešení otázky terezínské majetkové podstaty úzce souviselo s celkovým problémem jmění židovských občanů, vyvlastněného za války násilně nacistickými okupanty. Proto je třeba připomenout i úsilí, které v této otázce v období těsně po válce vyvíjela Rada židovských náboženských obcí. Její představitelé v průběhu roku 1945 několikrát jednali s ministrem Šoltézem o dalším osudu a dočasné správě majetku, který nebude moci být individuálně restituován.⁴⁰⁾ Předložili přitom návrh, aby z tohoto majetku byl vytvořen zvláštní fond, který by byl spravován samostatným úřadem, případně ústavem, který by pečoval o oběti perzekuce v letech války a jejich organizace. Představitel RŽNO dr. Kurt Wehle se zúčastnil jednání na úřadu předsednictva vlády, k němuž byli přizváni zástupci všech ministerstev. Bylo dosaženo dohody o tom, že výše zmíněný majetek musí sloužit zvláštním účelům. Protože však nebylo reálným zřízení nového úřadu, byl správou tohoto majetku pověřen Fond národní obnovy s podmínkou, že jeho správa bude vykonávána odděleně od majetku konfiskovaného po válce. Došlo také k ustavení dozorčího sboru, složeného ze zástupců příslušných ministerstev a RŽNO, pověřeného zjišťováním a správou tohoto majetku. Dozorčí sbor se sice několikrát sešel a vypracoval návrhy směrnic pro další postup, ale po vydání restitučního zákona převládla názor, že usnesení o zřízení dozorčího sboru již neplatí.⁴¹⁾ Přesto však i tato jednání pomohla připravit půdu pro již zmíněné jednání vlá-

dy z 5. ledna 1946, které respektovalo morální i věcné argumenty RŽNO a uznalo oprávněnost požadavku, aby terezínská majetková podstata byla použita především ve prospěch osob, jež prošly terezínským táborem. Ve smyslu tohoto usnesení byla také likvidace terezínské majetkové podstaty zahájena. RŽNO jmenovala své zástupce do všech likvidačních komisí a po mnoha intervencích dosáhla i toho, že byla zřízena tzv. ústřední terezínská komise při MPSP, jež měla statut poradního sboru ministerstva jako dočasného správce podstaty.⁴²⁾ Komise byla složena ze zástupců repatriačního odboru MPSP, RŽNO, Národní správy majetkových podstat a Ústřední rady odborů. Na jednáních komise představitelé RŽNO mj. navrhli rozdělení zásob textilií v poměru 60 % pro RŽNO a 40 % pro repatriační odbor jako zástupce státu. Jak prohlásil dr. Kurt Wehle, jednalo se ze strany RŽNO o vstřícný krok, protože vláda vpodstatě uznala, že jde o majetek židovských obcí.⁴³⁾ Přijatá dohoda určovala, aby se textilie zásadně přidělovaly repatriantům, kteří jsou československými státními příslušníky. Pro rozdělování textilií byla ustavena paritní komise, složená ze zástupců RŽNO a repatriačního odboru MPSP. Hodnota přidělených textilií se započítávala do zálohy na náhradu válečných škod.⁴⁴⁾

V samotném Terezíně zatím končilo zimní ubytování sovětských jednotek a probíhala další jednání o příštím osudu města. Ještě před koncem roku 1945 se objevily návrhy na jeho přeměnu v čistě vojenské město uzavřeného typu s velkou posádkou. Tehdejší první zástupce náčelníka hlavního štábu československé armády generál Heliodor Píka však zaslal již 5. prosince 1945 ministerstvu vnitra přípis, v němž sděloval, že takový návrh je pro MNO neakceptovatelný. Informoval zároveň, že plánovaná posádka bude mnohem menší, a proto je třeba přednostně řešit otázky civilní správy města.⁴⁵⁾ Také Přípravný národní výbor občanů města Terezína se sídlem v Bohušovicích nad Ohří ministru vnitra zaslal 15. ledna 1946 nové podání, v němž upozorňoval na skutečnost, že sovětská vojska Terezín definitivně opouštějí (jejich odsun byl ukončen do 26. ledna) a žádal naléhavě o přešetření situace ve městě a brzké povolení jeho znovuosídlení.⁴⁶⁾

Komise znalců, kterou ministerstvo vnitra ke zjištění stavu Terezína a jeho způsobilosti ke znovuosídlení vyslala, však v protokolu z 29. ledna odhadovala dobu, kterou si vyžádá úplná obnova kanalizačního systému, na 6-12 měsíců, a podobně odhadovala dobu potřebnou na opravu civilních objektů.⁴⁷⁾

Přípravný výbor tyto závěry ve svém dalším podání z 2. února odmítl. Znovu se odvolal na dekret prezidenta republiky z 27. října 1945 a žádal, aby byla jmenována místní správní komise podle jeho návrhu. Žádost ve stejném duchu pak odešla 14. března Zemskému národnímu výboru.⁴⁸⁾ Avšak ani odtud zatím nedošlo příznivé vyjádření. Ve stanovisku ZNV z 28. března se uvádělo, že vzhledem ke stavu, v jakém jsou po odchodu sovětských vojáků civilní objekty v Terezíně jak po stránce stavební, tak zdravotní, nelze na znovuosídlení města v dohledné době vůbec pomýšlet. Podle uvedeného vyjádření tomu mu-

selo nejprve předcházet nové odhmyzení všech domů, celková oprava kanalizace a značné stavební úpravy v městských stavbách.⁴⁹⁾

Požadavky Přípravného výboru podpořil pouze repatriační odbor MPSP, který ve svém stanovisku z 19. března doporučil kladné vyřízení žádosti o ustavení místní správní komise v Terezíně. Jeho zástupci, pobývající ve městě téměř nepřetržitě po několik měsíců, věděli, že mnozí bývalí občané již delší dobu přes všechny zákazy do města docházeli a pracovali na obnově svých domů.

Složitost situace dokreslovala vyhláška Okresní správní komise v Litoměřicích z 20. dubna 1946, která hovořila o prozatímním zákazu znovuosídlování pod trestem pokuty až 5 000 korun, nebo vězení do 14 dnů. Naproti tomu povolovala návštěvu vlastních nemovitostí za účelem provádění nezbytných úprav.⁵⁰⁾

Rozhodující porada ve věci znovuosídlení města se uskutečnila na ministerstvu vnitra 16. května 1946. Zúčastnili se jí zástupci úřadu předsednictva vlády, ministerstva vnitra, hlavního štábu SNB, MPSP, ministerstva zdravotnictví, MNO, ministerstva financí, ZNV v Praze, Národní správy majetkových podstat, RŽNO, Okresní správní komise v Litoměřicích a Přípravného národního výboru občanů města Terezína.⁵¹⁾ Hned v úvodu jednání vyslovil zástupce ministerstva vnitra zásadní souhlas se jmenováním správní komise pro Terezín, složené prakticky ze zástupců Přípravného výboru. Jednání se pak proto už soustředilo na posouzení současné situace a potřeb dalšího postupu při obnově normálního života ve městě. Kritizováno bylo nedostatečné střežení celého areálu, kde docházelo k četným krádežím, poukazovalo se i na pomalý postup čistění kanalizace, zajišťovaného vojenskou správou s využitím Němců internovaných v Malé pevnosti.

Při hodnocení stavu bytových objektů bylo konstatováno, že doposud se podařilo opravit 27 civilních domů. Zástupci Přípravného výboru pak rozhodně odmítli návrh stavební komise ZNV na stržení celých bloků a výstavbu nových domů na jejich místě. Prohlásili rovněž, že do Terezína se v krátké době hodlá vrátit 2 000 z původních 3 000 civilních obyvatel.

Zástupce RŽNO na jednání připomněl utrpení desetitisíců Židů spojené s tímto městem a doporučil muzejní úpravu objektů bývalého ghetta. Upozornil rovněž na velkou část terezínské majetkové podstaty, která má být využita k odškodnění židovských obětí nacismu, a proto by se na ni neměla vztahovat kompetence správní komise. Vrácení obecního majetku se správní komise podle jeho názoru měla domáhat pouze cestou restituce.

Ostatní účastníci jednání se k této otázce postavili tak, že doporučili správní komisi respektovat závěry ze zasedání vlády z 5. ledna 1946.⁵²⁾ Poté se jednomyslně připojili k doporučení jmenovat správní komisi podle návrhu Přípravného výboru. Znovuosídlování města však mělo být zahájeno až po odstranění hygienických a stavebních závad. Termín pro zahájení stěhování proto mohl být stanoven až se souhlasem ministerstva zdravotnictví a pověře-

ných stavebních značků. Stavební úpravy se přitom omezovaly na nezbytně nutnou míru. Za dezinfekci vojenských objektů odpovídala vojenská správa, za dezinfekci civilních budov samotní vlastníci.

Okresní správní komise v Litoměřicích jmenovala z pověření ministerstva vnitra místní správní komisi v Terezíně dne 13. června 1946.⁵³⁾ Současně bylo povoleno zahájení znovuosidlování města. Bývalí obyvatelé se začali navracet do svých dřívějších domovů a město pozvolna ožívalo. Do konce roku 1946 se k trvalému pobytu přihlásilo 585 osob.⁵⁴⁾ Trvalo však ještě léta, než se v organismu města podařilo zacelit rány, které mu způsobila tragédie válečných let.

Poznámky:

- 1) Státní ústřední archiv Praha (dále SÚA), MV B 8113, kart. 4962.
- 2) Tamtéž.
- 3) K vývoji Terezína v závěru války a v prvních měsících po osvobození viz podrobněji Vojtěch Blodig, *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, in: *Terezínské listy* č. 23/1995, s. 7-28.
- 4) Archiv Památníku Terezín (dále APT), A 168/92, l. 347-351.
- 5) APT, SPUNH, brožura Národní pouť v Terezíně 18. května 1947, nestránkováno.
- 6) APT, A 351/8 a A 351/9.
- 7) Okresní archiv Litoměřice (dále OA Litoměřice), fond Pověřenec národního výboru Terezín, kart. 1.
- 8) SÚA, MV G 2675, kart. 5208.
- 9) Ústavní dekret prezidenta republiky ze 3. 8. 1944, č. 11. Ústřední věstník československý (vyhláška ministerstva vnitra z 27. 7. 1945 č. 30/1945 Sb.) – SÚA, MV G 2675, kart. 5208.
- 10) APT, SPUNH, c. d.
- 11) Zprávu podepsali dr. K. Raška, prof. dr. F. Patočka, dr. J. Karpíšek a O. Sokol.
- 12) APT, A 5660.
- 13) SÚA, MV G 2675, kart. 5208.
- 14) Porad meziministerské komise se zpravidla účastnili zástupci ministerstev ochrany práce a sociálních věcí, zahraničí, zdravotnictví, informací, národní obrany, spravedlnosti a zástupci Svazu osvobozených politických vězňů. – SÚA, MS – soc. 2007, č. 17625/45.
- 15) SÚA, MV G 2675, kart. 5208.
- 16) Tamtéž. Porady se zúčastnili: dr. Tetour za svolavatele, tj. repatriační odbor MPSP, dr. Dittrich za ministerstvo vnitra, dr. Trpák a dr. Helfert za ministerstvo zahraničí, pplk. Palička za MNO, dr. Tondl za ministerstvo financí, dr. Kurka za ministerstvo spravedlnosti, dr. Chýša za ministerstvo vnitřního obchodu, dr. Vokoun za ministerstvo dopravy, dr. Štátný a dr. Eckstein za Národní správu systérovaleckého fondu a zástupce ÚRO Peřina.
- 17) SÚA, MV G 2675, kart. 5208.
- 18) MNO 10. června 1945 vyhovělo žádosti generálního ředitele uniformované policie č.j. Ia 615/1945 ze dne 28. 5. 1945 a dočasně propůjčilo Malou pevnost do správy ministerstva vnitra. – OA Litoměřice, fond Pověřenec národního výboru Terezín, kart. 1.
- 19) SÚA, MV G 2675, kart. 5208.
- 20) APT, SPUNH, kart. 1, i. č. 1.
- 21) OA Litoměřice, fond Pověřenec národního výboru Terezín, kart. 1.
- 22) APT, A 167/92, l. 248.
- 23) Pověřenec národního výboru pro Terezín dopisem z 22. září 1945 oznamoval: „Katastrální území Terezín bylo tímto dnem opět přičleněno k okresu litoměřickému.“ APT A 167/62, l. 249.
- 24) APT, A 167/92, l. 261.

- 25) Jednání komise se zúčastnili dr. Tetour a dr. Fremunt za repatriční odbor MPSP, mjr. Žák, mjr. Švec a npor. Nebrežský za MNO, ing. Fuchs za Národní správu majetkových podstat, dr. Behrman za RŽNO, št. kpt. Fiala za posádkové velitelství, ing. Brožek za Katastrální měřičský úřad v Roudnici nad Labem a ing. Böhm a ing. Plecítý za ministerstvo dopravy. – APT, A 168/92, I. 52.
- 26) APT A 168/92. – Zápisy likvidační komise nemovitostí v Terezíně č. 1 a 8.
- 27) SÚA, MV B 8113, kart. 4962.
- 28) Tamtéž.
- 29) OA Litoměřice, fond Pověřenců národního výboru Terezín, kart. 1.
- 30) Tamtéž.
- 31) APT, A 168/92, I. 83.
- 32) Tamtéž.
- 33) APT A 168/92, I. 184.
- 34) Tamtéž.
- 35) SÚA, MPSP – R, 1938-1951, 542-543, kart. 316.
- 36) SÚA, MV G 2675, kart. 5208.
- 37) Tamtéž.
- 38) Bundesarchiv, Abteilungen Potsdam, R 8150, f. 480, 1.130, 133 a 145; f. 481, č. 68.
- 39) SÚA, MV G 2675, kart. 5208.
- 40) Zpráva vedoucího tajemníka dr. Kurta Wehleho na shromáždění delegátů RŽNO 28. 10. 1947. – Materiály dr. Kurta Wehleho, Ústav soudobých dějin ČAV.
- 41) Tamtéž.
- 42) Tamtéž.
- 43) SÚA, MPSP – R, 1938-1951, 542-543, kart. 316.
- 44) SÚA, MV G 2675, kart. 5208.
- 45) SÚA, MV B 8113, kart. 4962.
- 46) Tamtéž.
- 47) SÚA, MPSP – R, 542-543, kart. 316.
- 48) Tamtéž.
- 49) SÚA, MV B 8113, kart. 4962.
- 50) Vyhláška oznamovala, že zájemci obdrží potřebné informace od ing. Jiřího Fuchse, zástupce Národní správy vystěhovaleckého fondu, který úřadoval každé úterý a pátek v terezínském Parkhotelu. – Tamtéž.
- 51) Tamtéž.
- 52) RŽNO se k výsledkům porady ze 16. května vrátila na svém jednání 27. května. Na základě jeho závěrů zpracovala pro ministerstvo vnitra stanovisko, v němž se uvádělo, že pravomoc místní správní komise má být vymezena tak, aby nemohla zasahovat do likvidace terezínských majetkových podstat. Dále žádala ustavení komise za účasti RŽNO, která by rozhodovala o příští úpravě města, protože místní komise nemůže rozhodovat o složitých problémech dotýkajících se zájmů perzekvovaných osob z celé Evropy. Opakovala také návrh, aby část města byla udržována v původním stavu jako památník na věčné časy. Ministerstvo vnitra na toto stanovisko odpovědělo až 26. listopadu 1946. Odvolalo se na fakt, že ke zřízení správní komise v Terezíně bylo přikročeno na základě výsledků ze 16. května v souladu s § 6 vládního nařízení č. 4/1945 Sb. ve znění vládního nařízení č. 44/1945 Sb. s působností vyplývající z citovaných předpisů. Pro omezení působnosti tohoto orgánu, navrhované RŽNO, neshledalo žádné právní důvody. Ministerstvo proto doporučilo, aby všechny otázky týkající se budoucí úpravy města byly projednávány s jeho správním orgánem, nebo orgány jemu nadřízenými, a nevyjádřilo souhlas ani s navrhovaným zřízením zvláštní komise pro památkovou úpravu města. – Tamtéž.
- 53) OA Litoměřice, fond Místní správní komise Terezín, kart. 1.
- 54) Tamtéž.

A TOWN MARKED BY TRAGEDY POST-WAR TEREZÍN IN THE YEARS 1945 TO 1946

Vojtěch Blodig
Summary

Besides the village Lidice, the extermination of which had become known throughout the world already during World War II, the town of Terezín was the second place in the Czech lands where a community was abolished by order of the Nazi. The inhabitants were forced in the first half of 1942 to move out and vacate the place for the establishment of a Ghetto, in reality a concentration and transit camp for Jewish prisoners.

After liberation, it was first of all necessary to suppress the epidemics of contagious diseases raging among the liberated prisoners, and only then to embark on their repatriation. That was completed only in the second half of August 1945.

Already early after war, the former inhabitants of Terezín formed a Preparatory National Council, the main aim of which was to achieve an early return to the town and the re-establishment of the community. To reach this however there was still a long way to go. First it was necessary to perform a comprehensive sanitation, above all a disinfection of the buildings infested by infection, to repair the sewage system, to do necessary constructional adaptations.

An important question was also how to redress the damages suffered by the Terezín citizens, and on the other hand, how to solve the question of the so called Terezín property substance, that is the possessions concentrated in the former Ghetto and originating mainly from the belongings confiscated from the Jewish prisoners. The management of it was first performed by the self-administration of the former prisoners, later, by the repatriation department of the Ministry of Labour and Social Care in Prague. Commissions were formed that took inventory of and assessed the property which was gradually transported to warehouses in Prague and prepared for distribution. Complicated negotiations were held on the method of its distribution. The Czechoslovak Government on its session on January 5, 1946, decided the Terezín property substance was to be used above all in favour of the victims of the genocide of the Jews performed during the war by the Nazi. The implementation however of this decision met many difficulties.

In the town of Terezín itself, administrative functions were performed till October 31, 1945, by the Commissioner of the National Council in Terezín appointed by the Czech National Council, dr. Miloš Nádvořník. In the end of 1945, the town was set aside for accommodation for the Soviet military units, and all Czechoslovak organs had to leave. For a further half year, the town was administered by the local National Council in Litoměřice.

The Soviet Army left Terezín in the end of January 1946. The Provisional National Council of the citizens of the town of Terezín consequently intensified their effort for a re-settlement of Terezín. The higher places first estimated that to require 6 to 12 months, finally however they agreed that only the most pressing constructional repairs should be done, and the town anew completely disinfected.

On June 13, 1946, a Local Administrative Commission was appointed in Terezín, and at the same time, the re-settlement of the town started. The former citizens gradually returned to their homes, and the town slowly came to life. Till the end of the year, 585 of the former over 3 000 civilian inhabitants had registered for permanent residence. It took years before it was possible to mend the wounds inflicted on the organism of the town by the tragedy of the war years.

EINE DURCH EINE TRAGÖDIE GEZEICHNETE STADT THERESIENSTADT IN DEN NACHKRIEGSJAHREN 1945-1946

Vojtěch Blodig
Resümee

Neben dem Dorf Lidice, dessen Vernichtung bereits während des zweiten Weltkriegs in der ganzen Welt bekannt wurde, war Theresienstadt der zweite Ort in Böhmen, wo es auf Befehl der Okkupanten zum Auflösung einer Gemeinde kam. Die Bewohner mußten in der ersten Hälfte 1942 ausziehen und die Räumlichkeiten für die Errichtung des Ghettos freimachen, in Wirklichkeit eines Sammel- und Durchgangslagers für jüdische Häftlinge.

Nach der Befreiung war es vor allem notwendig, die Epidemien von Infektionskrankheiten zu liquidieren, die unter den befreiten Häftlingen tobten, und erst dann an die Repatriierung der Häftlinge heranzugehen. Diese war erst in der zweiten Augushälfte 1945 zu Ende.

Bereits kurz nach dem Krieg bildeten die ehemaligen Bewohner Theresienstadts einen Vorbereitenden Nationalausschuß, dessen Hauptziel die baldige Rückkehr in die Stadt und die Erneuerung der Gemeinde war. Dazu sollte jedoch noch ein langer Weg führen. In der Stadt mußten zuerst eine umfangreiche Assanierung, vor allem die Desinfektion der von Infektionen verseuchten Gebäude, eine Reparatur des Kanalisationssystems und notwendige Bauarbeiten durchgeführt werden.

Eine wichtige Frage war auch einerseits der Ersatz der Schäden, die die Theresienstädter erlitten hatten, andererseits auch das Problem der sog. Theresienstädter Vermögensmasse, d. h. des im ehemaligen Ghetto konzentrierten beweglichen und unbeweglichen Eigentums, das vor allem aus den den Häftlingen beschlagnahmten Mitteln entstanden war. Seine Verwaltung wurde zuerst von der Selbstverwaltung der ehemaligen Häftlinge, später durch die Repatriationsabteilung des Ministeriums für Arbeitsschutz und Sozialfürsorge in Prag durchgeführt. Es wurden Kommissionen gebildet, die das Eigentum inventarisierten und einschätzten, das nach und nach in die Lageräume in Prag gebracht und zur Distribution vorbereitet wurde. Über die Art der Verteilung wurden komplizierte Verhandlungen geführt. Die Tschechoslowakische Regierung beschloß in ihrer Tagung am 5. Januar 1946, daß die Theresienstädter Vermögensmasse vor allem zu Gunsten der Opfer des während des Krieges durch die Nazis durchgeführten Massenmords an den Juden benutzt werden sollte. Die Durchsetzung dieses Entschlusses in die Praxis stieß jedoch auf viele Schwierigkeiten.

In Theresienstadt selber übte der Beauftragte des Nationalausschusses Theresienstadt die Verwaltung bis zum 31. Oktober 1945 aus. Der Landesausschuß ernannte in diese Funktion Dr. Miloš Nádvořník. Ende 1945 wurde die Stadt zur Überwinterung der sowjetischen Militäreinheiten bestimmt, und alle tschechoslowakischen Organe mußten darum die Stadt verlassen. Für das nächste halbe Jahr wurde die Stadt von dem Ortsausschuß in Litoměřice verwaltet.

Die sowjetische Armee verließ Theresienstadt Ende Januar 1946. Der vorbereitende Nationalausschuß Theresienstadts intensivierte dann seine Bestrebungen um die Wiederbesiedlung Theresienstadts. Die zu diesem Schritt notwendige Zeit schätzten die übergeordneten Behörden auf 6-12 Monate, schließlich waren sie damit einverstanden, daß nur die notwendigsten Bauarbeiten und eine neue vollständige Desinfizierung der Stadt durchgeführt werden.

Am 13. 6. 1946 wurde eine Verwaltungskommission in Theresienstadt ernannt und gleichzeitig begann die Wiederbesiedlung der Stadt. Die ehemaligen Einwohner kehrten langsam in ihr Heim zurück, und die Stadt lebte allmählich auf. Bis Ende des Jahres meldeten sich 586 Personen von den früheren mehr als 3000 zivilen Bewohnern zum ständigen Aufenthalt an. Es dauerte noch Jahre, bevor es dem Organismus der Stadt gelang, die Wunden zu heilen, die ihm durch die Tragödie der Kriegsjahre verursacht worden waren.

ČEŠTÍ PARAŠUTISTÉ ZE ZÁPADU UVĚZNĚNÍ V TEREZÍNĚ – IV

Zdeněk Jelínek

Viliam Gerik (2. část)

Doba posledních měsíců 1. poloviny roku 1942 byla tragická pro celý výsadek ZINC.

Arnošt Mikš, poté, co se pokusil vyzvednout materiál uschovaný po seskoce u Požárů, a byl přítom četníky těžce zraněn, se sám zastřelil. Oldřich Pechal se zdržoval nějakou dobu na Kyjovsku, ovšem gestapo se o něm pomocí svých konfidentů záhy dozvědělo. Neprohlédl nastraženou léčku a byl zatčen. Stanný soud v Brně jej odsoudil k trestu smrti, který na něm byl vykonán v Mauthausenu v září 1942. Osud Viliama Gerika, který se 4. dubna 1942 dobrovolně přihlásil české policii, přibližuje pokračování článku Zdeňka Jelínka, jehož 1. část byla otištěna v Terezínských listech č. 23. Článek vychází po autorově smrti, jeho úpravu a krácení pro toto vydání proto provedla redakce.

Tento psychický zlom a de facto zradu nejen svých kamarádů, ale celého svého dosavadního života, zejména v zahraniční armádě, se Gerik snažil po válce vysvětlit: „Zůstal jsem sám, nepodařilo se mi navázat spojení s velitelem paraskupiny Pechalem ani s jejím dalším příslušníkem Mikšem. Pokoušel jsem se v Praze požádat o pomoc několik Čechů, z jejichž chování jsem vycítil, že nenávidějí Němce. Ale zůstalo jen při té nenávisti – nikdo mi nepomohl. Byl jsem zoufalý, úplně na dně. Napadlo mě, že se zastřelím. Ale říkal jsem si – proč mám vlastně umřít pro lidi, kteří mi odmítali pomoci alespoň na krátký čas a kteří snad ani nestojí o to, abych se pro ně obětoval.

Já už opravdu neměl sílu, nic už pro mne nemělo smysl. Ale také jsem se nepřihlásil na gestapu, ale u české policie, v naději, že jako příslušník Slovenského státu budu šupem poslán na Slovensko. Když jsem bral za kliku úřadovny, cítil jsem jen zoufalství, ale přece jen trochu naděje. Myslel jsem i na to, že předají-li mě na Slovensko, znovu uteču do zahraničí...“⁵¹⁾

Na pražském policejním ředitelství odebrali Gerikovi zbraň, peníze i dokumenty, sepsali s ním krátký protokol a celý případ hlásili pražské řídicí úřadovně gestapa. Za chvíli už si pro Viliama Gerika přišel známý kriminální inspektor Oskar Fleischer.⁵²⁾

Fleischer dovezl Gerika s sebou do Petschkova paláce a tam byl bývalý parašutista podroben výslechu, který trval den a noc. Gerik celkem ochotně vypovídal o řadě věcí. Některé z nich gestapo znalo, některé ne. Vcelku však Gerikova výpověď byla pro gestapo cenná a ohrozila nejen parašutisty už vysazené (zejména příslušníky desantu OUT DISTANCE), tak i ty, kteří teprve měli být vysazeni.

Tak např. Gerik gestapo informoval o programu výcviku budoucích parašutistů, o parakurzu na letišti Ringway u Manchesteru, prováděném nejen pro Čechy, ale i Nory a Francouze. Podrobně mluvil o STS pro základní sabotážní výcvik v severním Skotsku, o organizaci a náplni doplňovacího výcviku jak na Bellasis tak ve vile Funny Neuk u Woldinghamu, vylíčil vedení výcviku a jmenoval některé instruktory, techniku seskoku apod. Velmi podrobně líčil svou cestu do Francie a Anglie a pobyt zde, svůj vlastní výcvik, složení a úkoly skupiny, vlastní vysazení a činnost po něm, své osobní úkoly, výzbroj a výstroj a znovu se vrátil ke speciálnímu výcviku ve Skotsku a v Ringway. Mluvil i o systému u radiového spojení s VRÚ, technice vysílání a nakonec se zmínil i o prvním typu naváděcího radiomajáku.⁵³⁾ Jeho poválečné tvrzení, že: „....V mé situaci už nebylo možné, abych zamlčel to, o čem gestapáci věděli, že je známo. Ale nedal jsem jim žádný tip, podle kterého by mohli gestapáci některého parašutistu chytit, i když jsem uvedl některá jména. Také když jsem vypovídal o Francii a o Anglii, snažil jsem se, abych hodně mluvil o málo důležitých věcech nebo o věcech, o kterých věděli odjinud, a snažil jsem se zatajit, co zatajit šlo“, jak vyprávěl ing. Čestmíru Šikolovi, je značně eufemistické.⁵⁴⁾ Co ovšem gestapu prozradit nemohl, byla informace o připravovaném atentátu na Heydricha, o čemž nikdo ze skupiny ZINC nic nevěděl.

9. dubna 1942 jej příslušníci pražské řídicí úřadovny dovezli autem do Brna a odtud – spolu s brněnskými kolegy – na místo seskoku a úkrytu materiálu. V označené stodole byly skutečně uloženy dvě bedny, v nichž byly nalezeny dva komplety MARK III, jedna přijímací stanice NC 100, jedna kombinéza, zásobník do pistole a další drobnosti. Nalezené věci převzalo gestapo a odjelo pak s Gerikem do Bratislavy na Ústředňu štátnej bezpečnosti k přezkoušení jeho totožnosti. Pak se přes Vídeň vrátili do Prahy.⁵⁵⁾

Po návratu do Prahy byl Gerik držen ještě tři týdny ve věznici na Pankráci, pak byl ale propuštěn do soukromého bytu, zatím pod dozorem. Bylo to ve Václavské pasáži na Karlově náměstí. Každý den se však musil chodit hlásit na gestapo do Petschkova paláce. Dostal také občanskou legitimaci na vlastní jméno. V tomto bytě bydlel asi šest neděl, koncem svého pobytu už začal být využíván jako konfident.⁵⁶⁾

Na jeho činnost dohlížel inspektor Oskar Fleischer. Jako konfident sloužil především v souvislosti se skupinou BIVOUAC, která seskočila v noci z 27. na 28. března u Křivoklátu. Jako doplňující adresu dostali parašutisté za letu od škpt. Jaroslava Šustra i adresu na otce svého kamaráda Karla Svobody, výrobce sodovek Jana Svobodu ve Slaném, v Záfortenské ulici čp. 440. Byli zde velice dobře přijati, dostali nocleh, získali řadu informací o průmyslových závodech ve Slaném a také potravinové lístky. Od Svobodů se pak pustili 29. dubna na své adresy na Moravu.⁵⁷⁾

O Karlu Svobodovi se již dříve zmínil při svém výslechu Viliam Gerik a o pobytu u rodiny Svobodů ve Slaném také zatčení členové desantu BIVOUAC Libor Zapletal a Jindřich Čoupek při svém výslechu na brněnském

gestapu. Brno si však nechalo v tomto případě své poznaky pro sebe a Prahu neinformovalo. Zkušený Oskar Fleischer si vytipoval, že by parašutisté seskočivší u Křivoklátu mohli právě v poměrně blízkém Slaném hledat pomoc. Proto tam byl 28. května 1942 poslán Gerik, aby zjistil, zda u Svobodů byli parašutisté. Představil se tam jako kamarád jejich syna, také parašutista. Svobodovi mu uvěřili, potvrdili, že parašutisté u nich skutečně byli a pak prý odešli neznámo kam. Při odchodu mu ještě Karlova sestra Eliška Pužmanová svědčila, že měli ve Slaném ještě adresu na prof. Karla Výborného, jestli by on něco nevěděl. Gerik se potom vrátil do Prahy a ve všeobecné atmosféře strachu z represí po atentátu se neodvážil zapřít, že parašutisté u Svobodů skutečně byli. Adresu prof. Výborného však neprozradil. Jan Svoboda byl zatčen hned 29. května, o den později pak v Praze jeho žena Aloisie a Karlova žena Irena. Otec a manželka Karla Svobody byli zastřeleni v Praze Kobylisích 31. května, matka 9. června 1942. Sestra Eliška Pužmanová se stala obětí E – akce namířené proti rodinám ilegalistů a lidí, kteří odešli do exilu, a vězněna od 17. září 1942 do konce války v internačním táboře ve Svatobořicích.⁵⁸⁾

Další Gerikovou akcí byla jeho návštěva paní Heraldové v Kladně, kde si měl jako parašutista vyžádat ubytování. Při návštěvě se choval tak, že žadatelka proti němu pojala podezření a nepřijala.

Konečně byl Gerik v roce 1942 ještě poslán prověřit jednu záchytnou adresu získanou pražským gestapem v Hlinsku. Dojel však jenom do Hradce Králové, kde na nádraží zjistil, že do Hlinska je odtud špatné spojení. Zašel tedy na hradeckou venkovní služebnu gestapa a ptal se, co má dělat. Po telefonickém rozhovoru s Prahou byl poslán zpět do Prahy.⁵⁹⁾

Po akci v cyrilometodějském kostele byl Gerik zavolán do Petschkova paláce, kde mu bylo sděleno, že z částky deseti miliónů, jež byla vypsána jako odměna na dopadení pachatelů atentátu na Heydricha, byla polovina vyplacena Karlu Čurdovi a polovina jemu. Peníze byly uloženy v německé bance. Oskar Fleischer Gerikovi zdůrazňoval, že to byl především on, kdo se zasadil o rozdělení odměny a vymíňoval si, že si za část „odměny“ koupí někde v Polsku statek. Pro rychlý spád válečných událostí k tomu nedošlo.

Gerik potom získal soukromý byt v podnájmu u paní Milady Lebduškové (Praha-Staré Město, Templová 7). Žil tam asi tři čtvrtě roku a gestapu se hlásil ponejvíce telefonicky.⁶⁰⁾

Podle své poválečné výpovědi se snažil sehnat potřebné součástky, postavit vysílačku a spojit se s VRÚ v Londýně. Intenzivně se snažil spojit s nějakou domácí odbojovou organizací. Jeho bytná Milada Lebdušková, které o sobě všechno řekl, mu sdělila, že zná nějakého plk. Vlčka, který je činný v odboji. Zatím se sešel několikrát s Václavem Krumlovským a konečně i s plk. Vlčkem, který však Gerikovi příliš nevěřil a odkázal ho na pozdější dobu.

V té době se pražské gestapo rozhodlo – tak, jak to bylo obvyklé – že si přezkouší Gerikovu „oddanost“. Nešťastnou náhodou se to časově shodovalo s výše uvedenými Gerikovými pokusy o navázání kontaktů s odbojem.

Za Gerikem přišel „odbojář“ Bedřich Novák, že ho posílá „plukovník“, aby jim pomohl opravit vysílačku, která se porouchala.⁶¹⁾ Parašutista byl sice na rozpacích, zda se v Novákově případě nejedná o provokaci, ale nakonec „Novákoví“ vyhověli. Asi za čtrnáct dní jel s „Novákem“ do Krče, kde se měla nacházet porouchaná vysílačka. Zde ale Gerikovi řekli, že vysílačka je zatím na venkově a že ji budou musít do Prahy dovézt.

Na gestapu teď čekali, zda Gerik něco ohlásí. Nestalo se tak. Gerik však nebyl okamžitě zatčen, protože se náhodou před „Novákem“, což nebyl nikdo jiný než známý konfident gestapa Augustin Přeučil⁶²⁾, zmínil o Václavu Krumlovském a gestapo chtělo získat další podrobnosti. Když ale zjistilo, že Gerik toho o skupině Václava Krumlovského příliš mnoho neví, „Novák“ navrhl, aby se obě skupiny sloučily.

Prostředctvím Gerika byla sjednána schůzka na 6. duben 1943. „Novák“ se téhož dne ráno dohodl telefonicky s Krumlovským, že se sejdou v Jakubské ulici. Odtud měl Krumlovský odejít s „Novákem“ za „vysokými představiteli“ Novákovy skupiny. Gerik měl zatím čekat na místě. Zakrátko nato byli Gerik i Krumlovský zatčeni. Gerik se bezvýsledně pokoušel o útěk.

Při prohlídce Gerikova bytu byl nalezen kufřík s mapami, kompasem, prádlem, penězi a také se zápisníkem, kde byly důležité údaje pro připravovaný útěk do Švýcarska.

Tak skončil Gerikův pokus o odpoutání se od gestapa a útěk do zahraničí. Následoval ostrý výslech v Petschkově paláci, kdy se gestapo od parašutisty dozvědělo ještě dvě ze starých kontaktních adres, a to na Antonína Hejla v Uherském Hradišti a Jakuba Kozáka v Brně. Hejl byl už v té době mrtev. Gerik obě adresy prozradil dříve nevědomky Přeučilovi, takže nemělo smyslu zapírat.

Z Petschkova paláce byl Viliam Gerik převezen do samovazby na Pankrác a odtud po třech měsících na Malou pevnost v Terezíně a zde uvězněn na samotkách (v temnici) na 1. dvoře. Nedostával nějaký čas nic k jídlu, ale proboural zeď do sousední cely, odkud byl krměn svými spoluvězni.

Gerikův život v Malé pevnosti nebyl nijak lehký. Jistě se domníval, že vězení smaže jeho konfidentskou činnost a hlavně to, co všechno při svém výslechu na gestapu prozradil. Viděl kolem sebe mnoho utrpení a krutosti, ale poznal i statečnost a solidaritu svých spoluvězňů.

Po třech měsících pobytu na Malé pevnosti byl 28. října 1943 převezen do koncentračního tábora Dachau. I tam byly velmi tvrdé životní podmínky, ale zbavil se alespoň gestapa. Jako zkušený radiotelegrafista byl přidělen do elektrodílny, kde sice musel opravovat radiopřijímače nacistických dozorců, ale také ze „zorganizovaných“ součástek postavil radiopřijímač, na kterém chytal zprávy zahraničního rozhlasu a rozšiřoval je mezi vězni.

V koncentračním táboře pobyl Gerik až do 29. dubna 1945, kdy Dachau obsadili Američané. Ti mu údajně nabízeli stálé zaměstnání, ale Gerik se chtěl vrátit do Prahy a u svých nadřízených hlásit vše, co po seskoku v březnu 1942

prožil. Hlásil se tedy na Hlavním štábu u plk. Palečka a 24. května 1945 byl o své činnosti vyslechnut škpt. Jaromírem Nechanským.⁶³⁾ Svými nadřízenými byl uznán vinným a poslán do vojenské věznice na Hradčanech.

Gerik to pokládal za nespravedlivé a domníval se, že se mu podaří ospravedlnit se za pomoci svých kamarádů. Protože byl mimořádně mrštný, podařilo se mu při jedné vycházce zpola přelézt a zpola přeskočit vězeňskou zeď. Potom zamířil ke své mateřské jednotce – spojovací četě II. praporu – umístěné tehdy na Kasejovicku v jihozápadních Čechách. Byl však znovu zadržen a předán do věznice.

Po mnohaměsíční vazbě a řadě výsledků došlo ve dnech 28. a 29. dubna 1947 k hlavnímu přelíčení. Viliam Gerik byl souzen spolu s Karlem Čurdou. Oba byli uznáni vinnými ze zločinu vojenské zrady a zavinění – zejména Karel Čurda – zatčení a smrti mnoha lidí. Na základě § 1, § 3 (3. odst.) a § 7 (odst. 1 a 3) byli oba odsouzeni k trestu smrti.⁶⁴⁾

Gerik šel na smrt statečně. Když mu kat dával oprátku na krk, zeptal se ho: „Mám od vás pozdravovat tam nahoře?“

Čurdova vina byla nesporná a trest smrti naprosto zasloužený. Gerikův případ není tak jednoznačný. Nejlépe to vyjádřil ve svých vzpomínkách jeho spolubojovník z Velké Británie, parašutista ing. Čestmír Šíkola: „Zradu nelze v žádném případě omlouvat. Ale je třeba vzít v úvahu okolnosti. Podle mého názoru (tehdejšího i nynějšího) si Gerik trest smrti nezasluhoval. Jsem přesvědčen, že na frontě v uniformě a mezi kamarády by byl nezaváhal a dokázal svou statečnost. Přišel ale domů v civilu, vydán na milost a nemilost nejen nemilosrdnému nepříteli, ale i lidské lhostejnosti a nepříznivé souhře okolností. Spadl nahý rovnou do trní, a nebyl na to připraven...“⁶⁵⁾

Poznámky:

⁵¹⁾ POSPÍŠIL, J. – ŠÍKOLA, Č.: Radista skupiny CLAY – Eva vzpomíná..., s. 83-84.

⁵²⁾ Oskar Fleischer, (nar. 7. prosince 1892) působil před válkou v drážďanské pobožce Abwehru. Vytvořil zde dobře fungující výzvědné síť proti Československé republice. Později přešel ke gestapu, které ho dirigovalo do Prahy. Zde působil jako člen protišpionážního oddělení. Jeho nejnámějším úkolem bylo pověření vedením zvláštní skupiny, jež měla za úkol vypátrat a dopadnout známou trojici – pplk. Josefa Balabána, pplk. Josefa Mašína a škpt. Václava Morávka. V říjnu 1944 byl kriminální inspektor (od 6. ledna 1944 kriminální komisař) Fleischer jmenován novým velitelem venkovní služebny gestapa v Kolíně. V této funkci zde působil až do 7. května 1945. Za svou činnost u Abwehru i gestapa byl vyznamenán Válečným křížem II. třídy s meči. – SÚA, Praha, fond 110 – 12 – 11; JELÍNEK, Z.: Nacistická okupační správa na Kolínsku v letech 1939-1945, sborník Práce muzea v Kolíně sv. III/1984, Kolín 1984, s. 199-229; týž. Vzpomínky na okupaci, díl. II, Kolín 1987, s. 284-285.

⁵³⁾ VHA Praha, fond 37 – 351 – 3.

⁵⁴⁾ Srv. POSPÍŠIL, J. – ŠÍKOLA, Č.: Radista skupiny CLAY – Eva vzpomíná..., s. 84.

⁵⁵⁾ SÚA Praha, fond 55 – 22/1, f. 20.

⁵⁶⁾ VHA Praha, fond 37 – 351 – 3.

⁵⁷⁾ VHA Praha, fond 37 – 316 – 4; Vzpomínky Elišky Pužmanové, srv. JELÍNEK, Z.: Výsadek

- u Křivoklátu,... s. 220; Čeští parašutisté ze Západu věznění v Terezíně, Terezínské listy č. 21/1993, s. 25-49. BŘEČKA, J.: Operace Bivouac, ČMM, roč. CVIII/1989, Brno 1989, s. 195-209.
- 58) Tamtéž; VHA Praha, fond 37 – 351 – 3; POSPÍŠIL J. – ŠIKOLA, Č.: Radista skupiny Clay – Eva vzpomíná..., s. 85.
- 59) VHA Praha, fond 37 – 351 – 3.
- 60) Tamtéž.
- 61) SOA Praha, fond MLS Praha, sign. LSP XXV 55/47 – Karel Čurda, Viliam Gerik; srv. také SLÁDEK, O.: Gestapo v boji proti druhé vlně výsadek..., s. 468-469.
- 62) Augustin Přeučil (nar. 3. června 1914 v Třebšíně, okr. Benešov u Prahy, pracoval pro gestapo dlouhý čas. Vstoupil za II. světové války do čs. zahraniční armády, sloužil nejprve ve Velké Británii jako letec. V září 1941 při cvičném letu přistál nouzově v Belgii. Byl zajat německými orgány a přes Berlín se dostal na gestapo do Prahy. Anglické letadlo přivezl vlastně Němcům za odměnu 100 000 K. Přeučil vstoupil do služeb gestapa jako konfident. Později se často stýkal s Karlem Čurdou, ale s Gerikem se osobně neznali. I Přeučil byl 2. listopadu 1943 gestapem zatčen a předán na Malou pevnost v Terezíně. Po válce byl odsouzen k trestu smrti.
- 63) VHA Praha, sign. 37 – 351 – 3; SOA Praha, fond MLS Praha sign. LS XXV 55/47 – Karel Čurda, Viliam Gerik.
- 64) Tamtéž.
- 65) POSPÍŠIL, J. – ŠIKOLA, Č.: Radista skupiny CLAY – Eva vzpomíná..., s. 87.

VILIAM GERIK

Zdeněk Jelínek

Summary

The second part of the paper by Dr. Zdeněk Jelínek deals with the eventful fortunes of Gerik's comrades as well as his own. Gerik gave himself up to the Protectorate police, who handed him over, rather than to Slovakia as he had thought, to the Prague Gestapo. After completion of his interrogations, he lived in Prague under the supervision of the Gestapo, and then began to be used as informer. He was under the supervision of inspector Oskar Fleischer, who assigned tasks to him.

Gerik was used in Slany in connection with the search for the BIVOUAC group, and also had to check for the Gestapo certain addresses. He was not particularly successful, he was not zealous, and counted on an escape. For some nine months, he lived in a private flat in the Old Town in Prague. According to his post-war evidence, he tried to get the necessary parts, build his own transmitter, and get in contact with London. He tried hard to get in touch with some home-based Resistance group, in particular through his landlady, whom he told everything about himself. However the Gestapo, who was verifying Gerik's „loyalty“, discovered these attempts and it became only a question of timing when he would be arrested. After his arrest, a suitcase was found in the flat with maps, a compass, underwear, money, and a notebook with important data for his planned escape to Switzerland.

There followed a hard interrogation in the Petschek Palace, and solitary confinement first in Pankrác and then in the Small Fortress Terezin. After three months of hard prison in the Small Fortress, he was transported to Dachau on October 28, 1943. As an experienced radio operator, he worked in the electric workshop. Besides repairing radios for the Nazi, he built his own receiver and spread the received foreign news among the prisoners.

After the liberation of Dachau on April 29, 1945, he refused employment with the Americans, and returned to Prague. He reported to his superiors in the Headquarters, and gave a statement about what had happened to him after having been parachuted in March 1942. He was found guilty and put into the military prison in Hradcany. His attempts to justify himself did not help, and so after many months in custody and interrogations, in court proceedings on April 28 and 29, 1947, he was sentenced to death for military treason. Many of his fellow fighters made statements suggesting Viliam Gerik had not deserved the death penalty.

VILIAM GERIK

Zdeněk Jelínek

Resümee

Der zweite Teil des Artikels von Dr. Zdeněk Jelínek schildert das bewegte Schicksal von Geriks Kameraden und seiner selber. Gerek meldete sich der Protektoratspolizei, die ihn nicht in die Slowakei, wie er vermutete, sondern der Prager Gestapo übergab. Nach der Beendigung der Verhöre lebte er unter der Aufsicht der Gestapo in Prag und wurde dann als Konfident benutzt. Inspektor Oskar Fleischer beaufsichtigte ihn und teilte ihm Aufgaben zu. Gerek wurde in Slaný im Zusammenhang mit der Fahndung nach der Gruppe BIVOUAC benutzt und sollte auch Kontaktadressen für die Gestapo überprüfen. Er war nicht besonders erfolgreich, gab sich keine Mühe und rechnete mit der Flucht. Etwa ein Dreivierteljahr lebte er in einer privaten Wohnung in der Altstadt. Seiner Aussage nach dem Krieg nach bemühte er sich, die nötigen Bestandteile aufzutreiben, seinen Sender zu bauen und sich mit London zu verbinden. Intensiv bemühte er sich auch um Verbindung mit einer einheimischen Widerstandsgruppe, besonders durch die Vermittlung seiner Zimmerfrau, der er alles über sich selbst erzählte. Die Gestapo, die jedoch Geriks „Ergebnisse“ überprüfen wollte, entdeckte diese Versuche, und es war nur eine Frage der Zeit, wann er verhaftet würde. Nach der Verhaftung wurde in seiner Wohnung ein kleiner Koffer mit Landkarten, einem Kompaß, Wäsche, Geld und einem Notizbuch gefunden, wo sich wichtige Angaben für seine vorbereitete Flucht in die Schweiz befanden. Es folgte ein scharfes Verhör im Petschek-Palais und Einzelhaft zuerst in Pankrác und dann in der Kleinen Festung Theresienstadt.

Nach einer drei Monate langen harten Haft in der Kleinen Festung wurde er am 28. Oktober 1943 nach Dachau überführt. Als erfahrener Fernmeldetechniker kam er in die Elektrowerkstatt. Neben Reparaturen der Rundfunkempfänger der Nazi stellte er auch seinen eigenen Empfänger zusammen und verbreitete die erworbenen Nachrichten unter den Häftlingen.

Nach der Befreiung von Dachau am 29. 4. 1945 lehnte er eine Beschäftigung bei den Amerikanern ab und kehrte nach Prag zurück. Er meldete sich im Hauptstab bei seinen Vorgesetzten und sagte aus, was er nach seinem Absprung im März 1942 erlebt hatte. Er wurde für schuldig erkannt und in das Militärgefängnis auf dem Hradschin eingeliefert. Es halfen ihm keine Versuche Rechtfertigung, und so wurde er nach einer monatelangen Haft und Verhören bei der Hauptgerichtsverfahren am 28. und 29. 4. 1947 wegen Militärverrats zum Tode verurteilt. Viele seiner Mitkämpfer äußerten sich in dem Sinne, daß Viliam Gerek das Todesurteil nicht verdient hatte.

Následující čtyři příspěvky byly předneseny na mezinárodní vědecké konferenci „Koncentrační tábor Litoměřice 1944-45“, o níž jsme přinesli zprávu v Terezijských listech č. 23.

Domníváme se, že čtenářům našeho sborníku přinesou mnoho zajímavých informací a poznatků.

KOLIK OBČANŮ Z ČECH A MORAVY PROŠLO ZA VÁLKY FLOSSENBÜRGEM?

Alena Hájková

Flossenbürg, nacistický koncentrační tábor druhého stupně, není v povědomí české veřejnosti (včetně odborné) zakotven tak, jako tábory prvního stupně Buchenwald a Dachau, kam byli z Čech a Moravy posíláni vězňové v tzv. ochranné vazbě od prvních měsíců okupace, či Osvětim a Mauthausen, tábory třetího stupně, známé zejména od roku 1941, kdy do nich začali proudit ti, jejichž návrat byl pro nacisty nežádoucí.

Pamětní deska na pietním prostranství někdejšího tábora ve Flossenbürgu připomíná, že zde v letech 1939–1945 mimo jiné zahynulo i 3 784 Čechů. Kdy a jak se títo lidé do tábora dostali? Kdy zemřeli? Kolik občanů z našich zemí táborem vůbec prošlo? Pokusme se aspoň o stručnou odpověď na tyto otázky.

První Češi

Flossenbürg byl v počátečních letech války především táborem soustřeďujícím německé kriminální živly. Avšak i v tomto zařízení se setkáváme s českými politickými vězni v tzv. ochranné vazbě už na počátku roku 1940. Zmínky o nich najdeme jak v českých publikacích o koncentračních táborech, tak v řadě článků, zejména z doby po osvobození v roce 1945. Bylo to 11 vysokoškoláků z Akce 17. listopad, které do místní stavební kanceláře převezli ze Sachsenhausenu. Na nové místo určení přibyli pravděpodobně už koncem ledna 1940.¹⁾ Ještě v polovině června, jak svědčí memorandum protektorátní vlády žádající propuštění dosud vězněných vysokoškoláků, byli mimo jiné drženi i ve Flossenbürgu.²⁾

Mnohem větší, stočlenná, skupina Čechů přišla do tábora 23. března 1940 jako rukojmí za odbojáře Jana Smudka. Ten měl být v místě svého trvalého bydliště, Domažlicích, 20. března zatčen, v sebeobraně však postřelil zaměstnance klatovské služebny gestapa kriminálního asistenta Jakuba Neubaueru a v nastalém zmatku uprchl.³⁾

Domažličtí byli nejdříve drženi v odloučení od ostatních vězňů na bloku č. 11. Jako rukojmí požívali určitých výhod: nemuseli pracovat, nebyli ostříhání, neměli našita táborová čísla. V případě dalších nepokojů v Domažlicích jim však hrozila smrt.

Koncem května a začátkem června 1940 bylo devatenáct z nich propuštěno. Pro zbývající skončilo výjimečné postavení v táboře v druhé polovině června 1940, kdy na přímý rozkaz Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (RSHA) se z nich stali vězni v ochranné vazbě.⁴⁾ V té době už ve Flossenbürgu pobývala i další skupina z případu Smudek. Bylo to 45 mužů zatčených už v noci z 21. na 22. března 1940, které do 20. května drželi v samovazbách v Řezně. K nim přibyli ještě čtyři vězňové ze stejného případu, zatčení řídicí úřadovou gestapa v Praze. Tak skupina Čechů vzrostla na početnou táborovou menšinu. Aby vládnoucí „zelení“ (kriminální elementy) z vězeňské samosprávy zabránili případným projevům jejího odporu, rozmístili Čechy na bloky 2, 3, 4, 5 a 7, a zakázali jim mluvit česky.⁵⁾

Na rozdíl od ostatních koncentračních táborů, kde čeští političtí vězňové byli označeni červeným klínem s písmenem T, ve Flossenbürgu měli ve „vinclu“ písemno C.⁶⁾

Většina domažlických se dočkala propuštění během let 1941-1942. Sedm z nich se však nevrátilo a jeden zemřel těsně po návratu domů.⁷⁾

Češi byli i v tristačlenném transportu „politických“, který byl v dubnu 1940 vypraven ze Sachsenhausenu. Jejich počet neznáme. Víme však, že jedním z nich byl i Oldřich Kroček, který po příjezdu dostal č. 2395. Podle potvrzení archivu Mezinárodní pátrací služby v Arolsensu pobýval v táboře od 6. dubna. Kroček vzpomíná, že v uvedené době bylo ve Flossenbürgu hodně Čechů. O bloku, v němž byl ubytován, mluví jako o českém.⁸⁾ Transportem přijel i Karel Procházka z Místku, muž, který se po osvobození stal důležitým informátorem o dění v táboře, kde zůstal až do příchodu Američanů v dubnu 1945.⁹⁾

V roce 1940 přicházeli do Flossenbürgu jednotliví Češi v národnostně smíšených transportech z různých míst Německa. L. Šreka do tábora dopravili, jak si pamatuje, na svatodušní pondělí z rakouského Klagenfurtu.¹⁰⁾

Stejnorodou českou skupinu tvořilo 21 mužů zatčených v říjnu 1941 po rozpuštění tělocvičné organizace Sokol nacisty.¹¹⁾

Způsob transportování vězňů

Transporty vězňů do koncentračních táborů, ale i do káznic či věznic, se řídily předpisy, jejichž základ byl vypracován už v roce 1933. (V následujících letech existence nacistického Německa se v nich nic podstatného nezměnilo.) Říká se v nich: „K ušetření nákladů na dopravu je třeba pokud možno sestavovat sběrné transporty a v případě nutnosti požádat u nejbližšího státního policejního úřadu o potřebná motorová vozidla s udáním počtu osob, které mají být přepraveny, Transport je třeba pokud možno stanovit na ranní hodinu.“¹²⁾

Ke shromažďování sběrných transportů sloužily zvláštní cely a někde dokonce baráky při zařízeních gestapa či jiných věznicích. Byly to jakési přestupní stanice, v nichž převáženi buď jen přespali, nebo někdy čekali i týdny, než dorazily další oběti nacistického represivního aparátu posílané do táborů, káznic a věznic ležících v určitém směru.

„Transportky“ bývaly přeplněné, vězňové v nich držení dostávali většinou méně jídla než ti z běžných cel. Proto přicházeli na místa určení zničení nejen předchozím pobytem na gestapu, ale i způsobem přepravy. Často byli i zavšivení či nakaženi různými přenosnými chorobami. Nejkratší cesta na místo určení však nebyla vždy dodržena. V některých případech byli vězňové – jednotlivě, ale i ve skupinách – dopravováni k cíli nepochopitelnými oklikami. Tak například skupina z Ostravy, v níž byl i zmíněný Karel Procházka, spolu s vysokoškoláky z Brna zatčenými v Akci 17. listopad, jela do Sachsenhausenu přes Vídeň. Tam ve vězení strávila vánoce a konec roku 1939. Zvlášť střezovaný vagon, jímž byli přepravováni dál, nebyl na nádraží připojen k rychlíku na Drážďany, nýbrž na Vratislav. Po několikahodinovém čekání za městem je teprve připojili k vlaku na Berlín. Cesta do Sachsenhausenu v krutých mrazích počátku roku 1940 absolvovaná v nevytopeném vagonu a bez stravy a pití trvala tři dny.

Vězňové byli obvykle převáženi po železnici. Ve vzpomínkách na první léta války se často setkáváme se zmínkami o běžných osobních vagoncích, ovšem uzavřených a s nezbytnou ostrahou, připojených k traťovým rychlíkům či osobním vlakům. Většinou však mluví pamětníci o vozech vězeňských, kde do uzavřených oddělení pro čtyři bylo nacpáno osm či více „pasažérů“. Pro hromadné transporty z konce války nacisté používali vagony nákladní, v některých případech i otevřené.¹³⁾

Patrně zcela ojedinělým způsobem byla do Flossenbürgu dopravena první část domažlických z tzv. Akce Smudek. Ráno 23. března 1940 je naložili do nákladních automobilů zakrytých plachtou. U zadní bočnice sedělo pět SS-manů s automaty připravenými ke střelbě. Přes Horšovský Týn, Bor u Tachova a Rozvadov je vezli přímo na místo.

Léta 1941-1945

Příchod malých skupinek Čechů, či pouze jednotlivců do tábora byl plynulý i v letech 1941-1945.¹⁴⁾ Ze zápisů o jejich příchodu však není zřejmé, zda šlo o vězně pražské, nebo brněnské řídicí úřadovny gestapa, či zda byli zatčeni někde v Německu za pracovní, případně jiné delikty. S jistou pravidelností v příchodech Čechů se setkáváme až v roce 1943 a podle uvedených míst narození lze odhadnout, zda je v protektorátu odeslali z Prahy, či Brna.¹⁵⁾

Díky přehledu, který z vězeňských knih pražského gestapa pořídil někdejší pracovník Památníku Terezín docent Jaroslav Joza, víme, že v roce 1944 odjížděly z Prahy do Flossenbürgu transporty ve čtrnáctidenních, častěji však v týdenních intervalech.¹⁶⁾ Z terezínských Malé pevnosti byly do konce září

1944 vypravovány vždy v úterý, od 9. října v pondělí. V prvním případě z pražské Pankráce pokračovaly v cestě ve středu, v druhém v úterý. Neúplná evidence táborových „přírůstků“, z níž jsme čerpali, do značné míry koresponduje a potvrzuje uváděné termíny odjezdů. Cesta většinou trvala dva až tři dny. Jednalo se opět o malé několikačlenné skupiny, které byly v Chebu připojovány k již shromážděným vězňům jiných národností. 27. září 1944 však odjelo z Prahy už 25 osob, 10. října 33, 14. listopadu 23. Transporty z dubna 1945 byly ještě početnější: v prvním – odjel 3. dubna – bylo 43, v druhém, z 10. dubna, 60 vězňů. Tyto transporty už patrně jely přímo do Flossenbürgu.

V těch případech, kdy zatčeným z Moravy byla prokázána také ilegální činnost v Čechách nebo spolupráce s odbojem v této části protektorátu, vedla jejich cesta přes Pankrác, či jiná vězení pražské řídicí úřadovny gestapa. Jinak byly transporty vypravovány z Brna přímo do tábora. Odjezdy z Moravy nejsou rekonstruovány.

Úředně hlášený počet protektorátních vězňů ve Flossenbürgu

Podle měsíčních hlášení počtu protektorátních občanů v jednotlivých koncentračních táborech zasílaných K. H. Frankovi, státnímu ministru pro protektorát Čechy a Morava z Oranienburgu Hlavním úřadem hospodářství a správy SS, ve Flossenbürgu bylo v únoru 1944 448 protektorátních příslušníků, v březnu 539, v dubnu 504, v květnu 636, v červnu 678, v červenci 737, v srpnu 771, v září 826, za říjen a listopad hlášení chybí, v prosinci to bylo 1 288 mužů a 58 žen. (Ty původně administrativně patřily pod správu KT Ravensbrück.) V lednu 1945, kdy záznamy končí, bylo hlášeno 1 366 mužů a 59 žen. Protože ve stavu jsou uváděny i ženy, které pracovaly v pobočných táborech, jedná se nejen o hlavní tábor, ale o stav celkový, tj. i o protektorátní občany v táborech pobočných.¹⁷⁾ Pro porovnání tří čísla o počtu těchto vězňů v Buchenwaldu: v únoru 1944 je odtud hlášeno 2 828, v září, kdy byl stav nejvyšší, 4 442, v lednu 1945 už byly k Buchenwaldu přiřazeny pobočné tábory s ženským osazenstvem, stav byl 40 žen a 3 596 mužů.

Zajímavé je, že pouze v Dachau se v uvedené době počet protektorátních občanů téměř neměnil. Pohyboval se kolem 1 100, nejvyšší stav byl v prosinci 1944, 1 398 osob.¹⁸⁾

Stoupající počet protektorátních příslušníků v ochranné vazbě způsobila především postupující východní fronta, před jejíž linií nacisté vyklízeli vězení i koncentrační tábory. O zvyšování jejich počtu se však zasloužily i požadavky závodů, zejména zbrojařských, kde pracovala komanda vězňů. Nejžádanější byli odborníci, kovodělníci, mechanici, ale i horníci, důlní tesaři a zedníci. Odborníci byli hledáni i ve vězeních a jiných koncentračních táborech a přemísťováni do potřebných závodů pod správou Flossenbürgu. Tento postup byl uplatňován i v ostatních koncentračních táborech, kde byla využívána vězeňská pracovní síla.¹⁹⁾

Do koncentračních táborů mimo dosah front směřovaly i transporty židov-

ských vězňů z Březinky (Birkenau) a z Gross-Rosenu. Mnoho z převážených pocházelo z protektorátu. Nástupem do ghetta v Terezíně však pozbyli protektorátní občanství a mimo jiné i proto jejich počet nebyl K. H. Frankovi hlášen.²⁰⁾ Jak svědčí uvedený výpis z evidence příchodů do Flossenbürgu, židovští vězňové zde byli registrováni i se svou původní státní příslušností. Po osvobození je okupační správa tábora hlásila pátrací službě do Prahy jako Čechy.

Zmíněný dokument nám poskytuje údaje téměř o 2 800 vězňích z protektorátu, kteří byli po příjezdu registrováni. Jména vězňů jsou řazena podle táborových čísel. Vedle jmen, příjmení, místa narození je u většiny zaznamenána i doba příchodu do tábora, popřípadě odchod do některého z komand; pokud vězeň zemřel, i datum a místo smrti. Setkáváme se i s údaji o přemístění do jiného koncentračního tábora, u nemnoha jmen je i poznámka o propuštění a v několika případech o útěku vězně.

Moravský transport

Se všemi těmito údaji je podchycen i transport z Brna, který do tábora dorazil 26. ledna 1945. Před postupující frontou bylo do Flossenbürgu evakuováno 833 politických vězňů, z toho 708 Čechů a 125 příslušníků jiných národů. Zejména z poválečného svědectví připomínaného K. Procházky se dozvídáme podrobnosti o jejich dalších osudech.²¹⁾

Na rozdíl od transportů z Prahy, do nichž byli zařazováni až na zanedbatelné výjimky vězňové, jejichž případy byly už uzavřeny, v lednovém moravském transportu bylo mnoho těch, kdo na ukončení „svého“ případu teprve čekali. Byli to partyzáni, jejich pomocníci a spolupracovníci, lidé, kteří se zapojili do organizací vytvářených parašutisty ze západní či východní fronty, a také mladí lidé z Čech, kteří se pokoušeli dostat na Slovensko a účastnit se tam národně osvobozeneckých bojů. I věk deportovaných potvrzuje uváděné odbojové zaměření. Vedle starších bylo mezi nimi 345 mužů od 16 do 28 let.

Nacistický represivní aparát až do úplného konce „třetí říše“ pracoval naprosto neúprosně. Spolu s vězni se z Brna do tábora přestěhoval i soudní dvůr v čele s radou Weberem. Úřední činnost zahájil vzápětí po příjezdu. Vězňové byli umístěni v blocích 20 a 21. Na spisech 60 příchozích se objevila poznámka „Spere“. Nesměli být posíláni na práci mimo tábor, aby mohli být okamžitě k dispozici soudu. Vyslýchal je rada Weber. Ten také vystavil dodatečné zatykače a 45 vězňů poslal k soudu do Norimberku. Dojeli tam 4. a 6. března 1945. Už během cesty se u některých z nich projevil skvrnitý tyf, jímž se v táboře nakazili. Ve vězení byli izolováni a k soudu se již nedostali. Ti, kteří chorobu přežili, byli 19. dubna osvobozeni americkou armádou.

Přímo v táboře bylo souzeno, odsouzeno k trestu nejvyššímu a ve dnech 6. února, 28. února a 1. března 1945 popraveno 35 odbojářů z tohoto moravského transportu.²²⁾

Z počtu 708 Čechů z Moravy podle záznamů 152 zemřelo, 35 jich bylo popraveno, 45 převezeno do Norimberku, 17 nemocných do Bergen-Belsenu

a 35 do dalšího likvidačního tábora. Do různých flossenbüřských komand bylo dopraveno 350 a v samém táboře zůstalo méně než 200 vězňů.

Počet protektorátních příslušníků se od počátku roku 1945 v táboře neustále zvyšoval. O kolik stoupl, je však z pramenů nám dostupných nezjistitelné. Jediným lednovým transportem přijelo tolik vězňů, jako byl hlášený stav ze srpna 1944. Lidé však houfně umírali a jejich smrt nebyla vždy registrována. Tím méně je možno se dopátrat, kolik občanů z Čech a Moravy prošlo táborem za celou dobu jeho existence. Vodítkem nemůže být ani uváděný počet 3 784 Čechů, kteří v táboře zahynuli, neboť ani ten není úplný: nezahrnuje ztráty z pochodů smrti a jen částečně zahrnuje počet mrtvých vězňů v pobočných komandech. Dá se předpokládat, že ti, kdo byli vysláni do Bergen-Bel-senu či jiných táborů obdobného typu, kam nacisté posílali pravidelné transporty nemocných, se také osvobození nedožili. Že odpovídajícími údaji o Češích vězněných ve Flossenbüřu nedisponuje ani tak významná instituce, jako je archiv Mezinárodní pátrací služby v Arolsensu, svědčí dopis z 20. prosince 1983,²³⁾ odpověď na dotaz o věznění rukojmích za Jana Smudka: „Über die Verhaftung am 22. März 1940 durch die Geheime Staatspolizei in Domažlice liegen keine Unterlagen vor.“

Poznámky:

- ¹⁾ Podle Jaroslava Martínka, někdejšího vysokoškolského studenta zatčeného v Akci 17. listopad, byla někdy v druhé polovině ledna 1940 při večerním apelu v Sachsenhausenu vyvolána jména asi 30 vysokoškoláků, většinou posluchačů stavebních fakult. Jmenovaní byli krátce drženi v izolaci a poté ve vězeňském vagonu převezeni do Hofu. Odtud pak část jela do Dachau a Mauthausenu, jedenáct z nich bylo přikázáno do Flossenbüřu. Z tohoto počtu byli ještě dva později převezeni rovněž do Mauthausenu. Viz Mauthausenský blok, periodikum českého táborového sdružení, březen 1994. O studentech se zmiňuje i Miloslav Moulis v publikaci Neviditelná fronta, Praha 1970, str. 173.
- ²⁾ SÚA, KPR, P 187/41.
- ³⁾ Jan Smudek, nar. 8. září 1915 v Bělé nad Radbuzou, vyučený elektromechanik, ve svých jednadvaceti letech začal studovat na průmyslové škole v Plzni. Odtud v roce 1938 přešel na vyšší průmyslovou školu strojnickou v Kladně. Byl členem domažlické organizace řízené Ústředním vedením odboje domácího (ÚVOD). Pravidelných cest Smudka do Domažlic za matkou využívalo místní vedení k udržování spojení s ústředím v Praze. V březnu 1940 v souvislosti se zatýkáním členů organizace v Domažlicích, se dostal do pozornosti gestapa i Smudek. Jak již bylo řečeno, unikl v poslední chvíli. Při pronásledování 23. března 1940 zastřelil v Březí, blízko protektorátních hranic, dva pomocníky pohraniční stráže. Při pátrání po uprchlíkovi gestapo dodatečně zjistilo (podle kulky z revolveru), že už v noci ze 7. na 8. června 1939 zastřelil (spolu se spolužákem Františkem Petrem) v Kladně vrchního strážmistra německé pořádkové policie Wilhelma Kniesta. Na pronásledování Smudka nasadili nacisté na 1 200 mužů. Přesto už 30. března 1940 pražské vedení odbojové organizace zabezpečilo Smudkův přesun do zahraničí. Útěk Jana Smudka poutal dlouhou pozornost nejen v protektorátu, ale i v cizině, kde o nepolapitelném Janovi dokonce ještě v době války natočili film. O Smudkovi hovoří dvě zprávy gestapa – z 28. srpna 1940 a z 8. dubna 1941. Jejich kopie jsou uloženy v archivu táborového sdružení Flossenbüř při SBS.
- ⁴⁾ Návrhy příslušných úřadoven gestapa na uvalení ochranné vazby schvaloval Reichssicherheits-

hauptamt (RSHA). Rozkaz k uvalení vazby byl psán v Berlíně na zvláštní formuláře, kde vedle osobních dat vězně, stavu, povolání, státní příslušnosti, u tzv. neárijců i rase, byly stručně uvedeny důvody vedoucí k vazbě obvykle v tomto či podobném znění: „Podle zjištění státní policie ohrožuje jmenovaný svým jednáním existenci a bezpečnost státu.“ Schutzhaftbefehl byl důležitou součástí spisů každého vězně uložených v politickém oddělení tábora. Stávalo se, že tento důležitý dokument se v některém záhybu úřední cesty ztratil. V tom případě nemohl být vězeň propuštěn ani tehdy, když z RSHA přišel příkaz k jeho propuštění. Pak bylo nutno žádat duplikát od služebny, která vězně do KT vyslala. Schutzhaftby byly evidovány při spisovných gestapa, referát II F, později IV 6. Přímou ochranná vazba byla evidována v části označené IV 6 b.

- ⁵⁾ Tím doplňujeme a upřesňujeme údaje používané v německy psaných studiích, např. Petr Heigl, *Konzentrations Lager Flossenbürg*, Regensburg, 1989, str. 12, 14.
- ⁶⁾ Viz Zdeněk Holeček, *Vzpomínky politického vězně č. 1828 na koncentrační tábor Flossenbürg*, dok. stf. HÚ ČA, soutěž SPB, poř. č. 3275. Rovněž příspěvek MUDr. V. Böhma ve sborníku *Vzpomínek Život za pravdu, Domažlice 1949*, str. 61.
- ⁷⁾ Viz seznam zatčených z Domažlic.
- ⁸⁾ Kroček byl zatčen 5. října 1939 v Brandenburku pro pracovní sabotáž. Po krátkém věznění v Postupimí byl převezen do Sachsenhausenu a odtud dubnovým transportem do Flossenbürgu. Do místa svého prvního věznění se vrátil 30. listopadu 1940 přes Weiden, lípskou a magdeburskou věznicí. Propuštěn byl na počátku roku 1941. Zejména vězňové, kteří se dostali do KT pro pracovní delikty, měli v Schutzhaftbefehlu poznamenanou dobu navrženou k jejich „převýchově“. Táborové politické oddělení doporučovalo propuštění, popřípadě navrhovalo dobu pobytu v táboře prodloužit. Jak již bylo řečeno, propuštění byli po delší či kratší době i vězňové zatčení jako rukojmí. Všichni propuštění museli podepisovat prohlášení, že o svých zážitcích v táboře nebudou mluvit. Současně jim bylo přikázáno hlásit se na určené úřadovně gestapa. Pobyt vězňů s vážnějšími politickými delikty byl obvykle určen do konce války, pokud o jejich osudu předem nerozhodla poznámka RU, což znamenalo návrat nežádoucí.
- ⁹⁾ Karel Procházka, nar. 19. října 1893, ředitel Národní záložny v Místku, byl zatčen 1. září 1939 v tzv. Akci Albrecht I. Do Flossenbürgu se dostal přes KT Sachsenhausen v dubnu 1940. Procházkovy vzpomínky jsou nesmírně cenné zejména proto, že v roce 1943 byl přidělen jako písař na politické oddělení. Jeho svědectví o dění v táboře je podáno se znalostí běžnému vězni nedostupnými. Procházkova pozůstalost je uložena v archivu Malé pevnosti Terezín, KT A 2371.
- ¹⁰⁾ Dopis L. Šreka autorce z 20. května 1994.
- ¹¹⁾ K. Procházka jmenovitě uvádí z členů Sokola O. Peterku, R. Žáčka, F. Tomiska, V. Pazderu, T. Trnku, A. Tomka, B. Tesáče, J. Tůmu. Podle něj byli propuštěni už 20. dubna 1942.
- ¹²⁾ Dodatek k Předběžným ustanovením o zřizování a správě koncentračních táborů a táborů pracovní služby z 19. dubna 1933. Viz SS v akci. Sborník dokumentů, Praha 1959, str. 177-179. Ochranná vazba se nevztahovala jen na politické vězně, ale i na osoby dříve trestané za těžké zločiny.
- ¹³⁾ Zmíněná pozůstalost K. Procházkovy a informace JUDr. L. Pražského, tajemníka Českého svazu bojovníků za svobodu v Praze 6. L. Pražský absolvoval cestu do Sachsenhausenu spolu s K. Procházkou a dalšími.
- ¹⁴⁾ SÚA, KT-OVS, Fl. karton č. 21. Výpis z evidence příchoďů je nadepsán: „Records on Czechoslovakian nationals in Germany“. Do Československa ho poslala v dubnu 1946 Ústřední pátrací kancelář U.N.R.R.A.
- ¹⁵⁾ Tamtéž.
- ¹⁶⁾ Vězeňské knihy pražského gestapa se zachovaly jen zčásti. Jsou uoženy v SÚA. Výpisy použil doc. Joza k vypracování přehledu za rok 1944 a 1945.
- ¹⁷⁾ SÚA, 110-11/103.
- ¹⁸⁾ Tamtéž.
- ¹⁹⁾ O této skutečnosti se zmiňuje K. Procházka na str. 7 svého rukopisu. Zřejmě se jednalo o běžnou praxi, která byla uplatňována i v Osvětimi. J. Oplatek, který se dostal do Birkenau 28. září 1944, sdělil autorce, že do tábora přijel krátce poté zástupce firmy HASAG z Lipska a přímo na místě si vybral z vězňů soustružníky kovů, frézaře a jiné kovopracovníky. Ti pak byli 28. října převezeni do závodu firmy v Meuselwitz v Durynsku. Komanda vězňů u firmy HASAG spadala pod KT Buchenwald.

- ²⁰⁾ „Podle 11. prováděcího nařízení k zákonu o říšském občanství ztratil Žid státní občanství, měl-li svůj obvyklý pobyt v cizině, tj. zdržoval-li se tam za okolností, ze kterých lze poznat, že tam neprodlévá jen přechodně. Se ztrátou občanství bylo spojeno i propadnutí majetku ve prospěch říše...“ Analogické nařízení pro Židy se státním občanstvím protektorátu bylo vydáno v listopadu 1942 s tím, že majetek protektorátního židovského občana se ztrátou občanství propadl nikoli ve prospěch protektorátu, ale říše. Viz: M. Kárný, Konečné řešení..., Praha 1991, str. 21.
- ²¹⁾ K. Procházka, zmíněná pozůstalost, kapitola Moravský transport.
- ²²⁾ Tento Transport už v hlášení K. H. Frankovi nebyl vykazován. Hlášení bylo vždy k určitému dni, a tím byl v tomto případě 5. leden 1945. Jak jsme už uvedli, transport z Brna dorazil 26. ledna 1945.
- ²³⁾ Dopis je adresován bývalému Federálnímu výboru Svazu osvozených politických vězňů. Jeho kopie je založena v archivu Táborového sdružení Flossenbürg při ÚV SBS.

HOW MANY CITIZENS FROM BOHEMIA AND MORAVIA PASSED FLOSSENBÜRG DURING THE WAR?

Alena Hájková

Summary

The study offers an explanation of the circumstances leading to placing Czech prisoners in the Flossenbürg concentration camp, a camp classed as of second degree concerning hardship and hope for survival.

Although in the beginning of the war, the camp concentrated mostly German criminal elements, Czech prisoners in so called protective custody are recorded as early as beginning of 1940. They were University students from the November 17 case brought here from Sachsenhausen, and a group of hundred hostages for Jan Smudek from Domazlice, which further gradually grew to include dozens of people arrested in connection with this case. Czechs already formed a sizable camp minority. They were marked by a red triangle with the letter C, and were housed in the blocks 2, 3, 4, 5 and 7. Significant and detailed information about what happened in the camp was supplied after the war by prisoner Karel Procházka from Místek, who had been here for several years until liberation in April 1945. The prisoners were transported to Flossenbürg mostly by railway in closed and guarded carriages joined to regular trains. Exceptionally, they were brought by trucks.

In the years 1941 to 1945, less numerous transports followed dispatched by the Prague and Brno Gestapo offices. E. g. records in the books of Pankrác prison show that in 1944, transports went from Prague to Flossenbürg every week or two. We know that from the Terezín Small Fortress, they were being dispatched always on tuesday, and from October 9, on Monday. The journey usually lasted 2 to 3 days. Transports of Czechs in the end of 1944 and in 1945, were already much more numerous. The reports about the numbers of Protectorate citizens present in the individual concentration camps, as sent to the Minister of State K. H. Frank from Oranienburg by the SS Central Office for Economy and Administration, show that e.g. in February 1944, there were 448 Protectorate citizens in Flossenbürg, while in August, there were already 771, and in December, 1288 men and 58 women. The numbers include not only the numbers of inmates of the main camp but also of the subsidiaries. The growing number of Czech prisoners in protective custody was caused mainly by the advancing Eastern front where the Nazi were evacuating both prisons and concentration camps. Another cause were the requirements of armament factories concerning the employment of prisoners. Other concentration camps were supplying labour force, too. In this last stage of the war, also quite a few Jewish prisoners from the Protectorate came to Flossenbürg from Birkenau and Gross-Rosen.

In January 1945, a large transport with 833 political prisoners came to the camp from Brno. They were 708 Czechs and 125 members of other nations. They were predominantly partisans and their helpers, people active in Resistance groups etc. Many of them had not yet had „their“ case closed, and so together with them, a Court of Justice arrived in the camp and their interrogations took place here, and their sentences were proclaimed. 35 Resistance people from this transport were executed, several were brought to a court in Nuremberg, many fell ill and died.

It is probably not going to be possible to establish the exact number of Czechs who passed through Flossenbürg, due to missing documents. Neither do we consider the official number, which states 3784 people who dies here, as completely accurate and complete.

WIEVIELE BÜRGER AUS BÖHMEN UND MÄHREN PASSIERTEN WÄHREND DES KRIEGES FLOSSENBÜRG?

Alena Hájková

Resümee

Die Studie erläutert die Umstände, die die Unterbringung tschechischer Häftlinge im Konzentrationslager Flossenbürg bedeuteten, das mit Hinblick auf Beschwerlichkeit und Überlebenschancen in die zweite Stufe eingereiht war.

Obwohl das KZ zum Anfang des Krieges vor Allem deutsche kriminelle Elemente erfaßte, werden tschechische Häftlinge in sog. Schutzhaft bereits Anfang 1940 erwähnt. Es waren dies aus Sachsenhausen gebrachte Hochschüler aus der Aktion 17. November, weiter eine hundertköpfige Gruppe von Geiseln für Jan Smudek aus Taus, die im Folgenden um weitere Dutzende von in Zusammenhang mit diesem Falle Verhafteter anwuchs. Die Tschechen bildeten bereits eine zahlreiche Lagerminderheit. Sie waren mit einem roten Dreieck mit dem Buchstaben C bezeichnet und in den Blocks 2, 3, 4, 5 und 7 untergebracht. Über das Geschehen im Lager konnte nach dem Krieg der Häftling Karel Procházka wichtige und detaillierte Berichte erstatten, der hier mehrere Jahre bis zur Befreiung im April 1945 verbracht hatte. Die Häftlinge wurden größtenteils per Bahn in abgeschlossenen und bewachten Waggons, die an Linienzüge angekoppelt waren, nach Flossenbürg transportiert. Ausnahmsweise wurden sie mit Lastautos gebracht.

In den Jahren 1941 bis 1945 fanden regelmäßig zahlenmäßig kleinere Transporte tschechischer Häftlinge statt, von der Prager sowohl als von der Brüner Dienststelle der Gestapo abgefertigt. Die Eintragungen in den Häftlingsbüchern von Pankrác zeigen z.B., daß im Jahre 1944 die Transporte aus Prag nach Flossenbürg in wöchentlichen bis vierzehntägigen Intervallen stattfanden. Wir wissen, daß aus der Kleinen Festung in Theresienstadt in diesem Zeitraum die Transporte stets am Dienstag, und vom 9. Oktober dann am Montag stattfanden. Die Reise dauerte gewöhnlich 2 bis 3 Tage. Die Transporte von Tschechen Ende 1944 und dann im Jahre 1945 waren dann bereits viel größer. Aus den monatlichen Meldungen der Anzahl der Protektoratsangehörigen in den einzelnen KZ, die das Hauptamt für Wirtschaft und Verwaltung in Oranienburg an Staatsminister K. H. Frank schickte, geht hervor, daß sich z.B. im Februar 1944 in Flossenbürg 448 Protektoratsangehörige befanden, im August bereits 771 und im Dezember 1288 Männer und 58 Frauen. Im Januar 1945, als die Aufzeichnungen ein Ende nehmen, wurden 1366 Männer und 59 Frauen gemeldet. Die Zahlen beziehen sich nicht nur auf das Hauptlager, sondern auch auf die Nebenlager. Die wachsende Anzahl tschechischer Häftlinge in Schutzhaft wurde vor Allem von der vorrückenden Ostfront verursacht, vor deren Linie die Nazis Gefängnisse sowie KZ räumten. Jedoch auch die Anforderungen namentlich der Rüstungsbetriebe hinsichtlich der Einstellung von Häftlingen trugen dazu bei. Häftlinge als Arbeitskräfte lieferten auch die übrigen Konzentrationslager. In dieser letzten Kriegsphase kamen auch zahlreiche aus dem Protektorat stammende jüdische Häftlinge aus Birkenau und Gross-Rosen nach Flossenbürg.

Im Januar 1945 traf im Lager ein großer Transport mit 833 politischen Häftlingen aus Brünn ein. Es waren 708 Tschechen und 125 Angehörige anderer Völker. Es handelte sich vorwiegend um Partisanen und deren Helfer, Mitglieder von Untergrundorganisationen u.ä. Viele von ihnen hatten „ihren“ Fall noch nicht abgeschlossen, deshalb kam mit ihnen in das Lager auch der Gerichtshof und hier verliefen ihre Verhöre, und Urteile wurden gefällt. 35 Widerstandskämpfer aus diesem Transport wurden hingerichtet, einige wurden zum Gericht nach Nürnberg überstellt, viele erkrankten und starben.

Die genaue Anzahl der Tschechen, die das KZ Flossenbürg passierten, wird wohl mit Hinblick auf die fehlenden Dokumente nicht festzustellen sein. Auch die Zahl, die offiziell 3784 hier Verstorbener angibt, halten wir nicht für völlig genau und endgültig.

TEREZÍNSTÍ VĚZNI A VÁLEČNÁ VÝROBA V BÝVALÉM LABSKOZÁMECKÉM PIVOVARU V LITOMĚŘICÍCH

Marek Poloncarz

Vápencový lom poblíž Litoměřic nebyl jedinou lokalitou, kterou se nacisté v tomto městě snažili využít pro přemístění válečné výroby do podzemí. Nebyl také jediným místem, kde v této souvislosti nasazovali na práci vězně z věznic gestapa v terezínské Malé pevnosti.

Pravděpodobně už v roce 1941 byly pro tento účel vybrány prostory bývalého Labskozámeckého pivovaru. Tyto objekty patřily po zrušení pivovarské výroby několika firmám. Sklepy obhospodařovaly Sudetské chladírny a firma na výrobu sirupů „Brode“.¹⁾ Objekty, které nebyly využívány „civilními“ podniky, a sice východní část pivovarských sklepů, se začaly upravovat pro novou výrobu a přípravné práce trvaly do konce roku 1944. Nevíme, kdo stavební úpravy organizoval a vedl. Nemáme rovněž k dispozici doklady o tom, kdo a v jakém počtu byl na stavbě zaměstnán. Rozsah a povahu úprav charakterizují ovšem bývalí vězni Malé pevnosti, kteří tam byli posíláni na práci. Komando známé pod názvem „Elbschloss“ působilo podle dochovaných dokladů o pracovním nasazení s přestávkami v letech 1942 až 1944. Ze záznamů vyplývá, že bylo vypravováno od 18. května do 9. října 1942 a čítalo nejdříve patnáct mužů a od 21. září již dvacet. Pracovali od pondělka do pátku 7,5 hodiny denně. V roce 1943 komando vůbec nefigurovalo v rozpisu pracovního nasazení, což zřejmě znamená, že nebylo sestavováno. Objevilo se opět 8. května 1944 a existovalo do konce roku 1944. Tehdy již ovšem čítalo 50 osob. Pracovní týden se prodloužil o soboty. V červnu se komando opět zredukovalo na 30 vězňů a tento stav byl zachován i v dalších třech měsících. Od 1. října se skupina rozrostla na 55 a od 16. října na 65 vězňů, což zřejmě souviselo se stoupajícím tempem prací.²⁾ V posledních dvou prosincových týdnech, které byly zároveň posledními dny existence komanda „Elbschloss“ jeho stav poklesl na 45 osob. Ze záznamů o odchodech a příchodech pracovních komand víme, že v září a v říjnu 1944 vězni odcházeli z Malé pevnosti v 6.45 a zpět se vraceli mezi 17. a 18. hodinou, v listopadu a prosinci pak mezi 16. a 17. hodinou.³⁾ Tam i zpět chodili převážně pěšky, někdy jezdili otevřeným nákladním autem. Vězni, pracující v tomto komandu, většinou nevěděli, k jakému účelu slouží práce, kterou vykonávali. Shodně potvrzují, že pracovali ve sklepech, kde se bouraly původní zdi tak, aby vznikly větší místnosti. Materiál z vyklizených prostor se vyvážel na skládku nad železniční tratí. Vězni také betonovali schodiště, nové cesty a základy pod budoucí stroje. Budoval se tam i vodovod a vytápění. Kromě rekonstrukcí sklepů probíhaly rovněž úpravy v přízemí budovy a prováděly se nové přístavby, při nichž někteří vykonávali pomocné zednické práce.⁴⁾ Během polední přestávky, která

trvala asi 20-30 min., dostávali „šálek špatné polévky“.⁵⁾ Na tomto pracovišti byli podle vzpomínek bývalých vězňů zaměstnání také italští civilní dělníci a polské ženy.⁶⁾

Už v roce 1944, kdy byla většina přípravných prací dokončena, zde zahájila svou činnost firma s krycím názvem Albis Werke. Z výpovědí českých civilních zaměstnanců vyplývá, že se údajně jednalo o pobočku firmy Schwarz v Berlíně. Litoměřická filiálka měla zahájit výrobu leteckých vrtulí.⁷⁾ V rekonstruovaných objektech se začalo rozmísťovat strojové vybavení, dovezené z různých zemí „např. Švédsko, Norsko, Holandsko, Francie atd.“⁸⁾ Byly to „speciální a kvalitní stroje, většinou samé automaty, (...) truhlářské stroje a brousící stroje na dřevo...“⁹⁾

Kromě sklepů, kde probíhala výroba, administrativní části v budově dnešních mrazíren a dřevěných staveb na dvoře, k továrně patřily rovněž dva sklady dřeva, jeden na dvoře chladíren, druhý na sokolském cvičišti u trati v severovýchodní části města.¹⁰⁾

V továrně pracovali „němečtí mistři a vedoucí celého podniku byl z Berlína“.¹¹⁾ Kromě toho tam byli zaměstnání civilisté z okolí, včetně Čechů, což dokládá i fakt, že do Albis Werke museli nastoupit všichni zaměstnanci městského divadla v Litoměřicích.¹²⁾ Další skupinu tvořili totálně nasazení z řady zemí, jako např. Češi, Francouzi, Belgičané, Italové, Holanďané, Poláci, Rumuni a Rusové. Ačkoli šlo převážně o muže, byly na pomocných pracích zaměstnány také ženy, mimo jiné Češky, Polky a Rusky.¹³⁾ Kromě nich zde rovněž pracovalo komando vězňů z policejní věznice gestapa v Malé pevnosti Terezín. Toto komando bylo sestaveno poprvé 2. října 1944 a čítalo 50 vězňů.

Už 4. října však bylo redukováno na polovinu a v tomto počtu existovalo do 16. října, kdy opět muselo do práce nastoupit 50 osob. V průběhu listopadu se komando postupně rozrůstalo a zařadilo se mezi největší ve věznici. Dne 9. listopadu čítalo již 110 a mezi 10. a 18. listopadem dokonce 150 vězňů. Ke změně došlo 19. listopadu, kdy byla celá skupina rozdělena na dvě směny: noční a denní. Později se denní směna rozšířila na 90 vězňů, zatímco noční směna v počtu 50 až 75 osob pracovala v prosinci nepravidelně.¹⁴⁾ Nasazení komanda „Albis“, stejně jako všech ostatních, přerušila koncem roku 1944 karanténa ve věznici, zapříčiněná epidemií úplavice. Jeho činnost byla obnovena teprve 6. února 1945. Od tohoto data komando sestávalo už pouze z jedné směny – noční, která čítala 60 vězňů a podle denních hlášení o odchodech a příchodech pracovních komand existovalo do 13. března 1945.¹⁵⁾

Denní směna odcházela do práce zpravidla už v 6.45 hodin a vracela se převážně mezi 18. a 19. hodinou večer. Odchod noční směny je v roce 1944 uváděn v 18.30 a návrat mezi 6.15 až 7.45,¹⁶⁾ v roce 1945 pak odchod v 17.15 nebo 17.45 a návrat v 6.15.¹⁷⁾ Směna trvala na rozdíl od „Elbschlossu“ 9 hodin, což dokazují záznamy o počtech vězňů a odpracovaných hodinách, vedené za účelem vyúčtování dodané pracovní síly.¹⁸⁾ Vězni do práce střídavě chodili pěšky nebo jezdili autobusem. Skupinu doprovázel většinou velitel a šest

strážných. Strážní pak hlídali tři východy ze sklepů. Byli mezi nimi i litoměřičtí Němci. Český civilní mistr Josef Klaban vzpomíná, že jeden z nich, učitel Neidert mu umožňoval styk s vězni tím, že odcházel a nechával mu dokonce i samopal s náboji.¹⁹⁾ Bývalí vězni se pro změnu nejčastěji zmiňují o strážném Robertu Sturmovi, přezdívaném Kobylí hlava, který byl surový a údajně dokonce jednoho slovenského vězně na komandu přímo utloukl.²⁰⁾

S ohledem na povahu a složitost práce mohli v Albis Werke pracovat pouze řemeslníci. „Rojko jednou v neděli (bylo to někdy v listopadu 1944) vybíral 140 lidí – truhláře, zámečníky, kováře, elektrikáře a podobné profese“.²¹⁾ Možnost pracovat v teple, zejména v zimních měsících, polední polévku a příležitost k navázání styku s civilními zaměstnanci považovali mnozí vězňové za nesporné plus komanda Albis a přesto, že neměli potřebnou kvalifikaci, se do něj pokoušeli dostat. Bývalý vězeň Augustin Kantor vzpomíná, že chtěl být na toto komando zařazen, ale „bál se, že by se na to přišlo, že řemeslo neovládá. A tak se přihlásil, když hledali natěrače. To byl přesvědčen, že zvládne. Tam se mu líbilo. Byla to práce pod střechem, ne tak těžká jako na dráze a bylo tam teplo.“²²⁾ Ovšem „výhody“ platili tím, že „museli pracovat bez odpočinku,“ byli neustále hlídáni a popoháněni často i bitím.²³⁾

Většina pracovala přímo ve výrobních halách. Zde se na hydraulických lisech lisovaly ze slabých desek hrubé tvary letecké vrtule, které se pak přesně opracovávaly na frézách. Později se dřevěný výlisek stříkal pryskyřicí, lakem a obaloval hedvábím. V klempírně se polotovary opatřil kováním a následovně se vracel do lakovny, kde probíhala další úprava tmelením a broušením. Po vybroušení se vrtule stříkala lakem, signovala a předávala k vyvážení. K vyvážení sloužil cigaretový papír, který se nalepoval na vrtuli a měl způsobit její vychýlení. Pokud se tak nestalo, nanášela se pomocí stříkácí pistole barva tak dlouho, dokud nebylo dosaženo potřebné vychýlení. Řadu těchto operací vykonávali také vězni, kteří se v některých případech snažili výrobu sabotovat, např. tím, že při závěrečném vyvažování stříkali větší množství barvy, než bylo nutné, nebo měnili výrobní čísla, což vedlo k nutnosti opětovné kontroly.²⁴⁾ Jiná část vězňů pracovala při vykládání dodávek dřeva a rovnání prken v obou skladech.

Dozor a strážní se snažili zamezit styku vězňů s totálně nasazenými. Při příchodu na pracoviště vojáci, kteří eskortovali vězně z Malé pevnosti, prohlíželi důkladně okolí strojů, zda tam nikdo nic nenechal. Čeští civilní zaměstnanci museli před nástupem podepsat prohlášení, že jsou si vědomi následků případného poskytování jídla nebo cigaret vězňům.²⁵⁾ Přesto však se řada vězňů zmiňuje o tom, že někteří čeští, ale i němečtí zaměstnanci se k nim chovali přátelsky a podle možností poskytovali pomoc.

Vzpomínají zejména na mistra Josefa Klabana a jeho syna. Ignác Kaděra uvádí: „Jeden vedl práci ve dne, druhý v noci. Hned první den mi o přestávce pošeptal: Vezměte si ze skříňky kousek chleba, ale nenápadně. Později mi zprostředkoval i písemný styk s rodinou a nějaké to přilepšení z domova.“²⁶⁾

Podobně hodnocen byl také německý mistr Klein, se kterým Stanislav Kutálek popisuje setkání takto: „Mistr Klein byl dobrý člověk, starý asi 60 let, a na uvítání nám řekl, že se ho nemusíme bát, že ví, co jsme zač, a že on není fašista, ale starý sociální demokrat. O tom jsme se dodatečně přesvědčili. Ten nám právě nosil zprávy, co se děje ve světě, a podle možnosti chleby, ovoce a hlavně zprostředkovával dopisy, které sám odesílal.“²⁷⁾

Některým vězňům se podařilo navázat styk s italskými dělníky, s kterými pak vedli „poměrně rozsáhlý výměnný obchod, např. vyráběli pro ně nože a Italové jim za to dávali chléb, jablka apod. Jednání s Italy probíhala většinou na záchodě.“²⁸⁾

Práci ve venkovních komandech považovali někteří vězni za příležitost k útěku. Podařilo se nám podchytit tři případy související s komandou „Elbschloss“ nebo „Albis“. První útěk se měl podařit vězni, údajně povoláním lesníkovi, který při vyvážení suti z rozšiřovaných prostor na skládku nad železniční tratí, „skočil na jedoucí vlak. Strážní sice po něm stříleli, ale nechytli ho.“²⁹⁾ Další útěk uskutečnil neznámý vězeň, který pracoval ve skladu dřeva na sokolském hřišti. „Bylo to odpoledne ke třetí hodině. Pracoviště bylo ohrazeno drátěným plotem (...) Vězeň utekl přes zahrady směrem na silnici k Žitonicím, kde na něj asi někdo čekal. Útěk zůstal více jak půl hodiny nepozorován a když se na něj přišlo, již jej SS nechytli.“³⁰⁾

Tragedií skončil pokus jugoslávského poručíka Villágoše, který utekl z komanda „Albis“ koncem prosince 1944. Krátce poté byl zadržen na litoměřickém nádraží a přiveden do Malé pevnosti. Zde jej dozorci zmlátili, polévali vodou a nechali stát v krutém mrazu na dvoře.³¹⁾ „Když se počalo rozednívat, pojednou se zmrzlý svalil. Dva dozorci ho vzali a hodili ho jako kus dřeva do nehotové místnosti...“³²⁾ Kruté týrání vězeň nepřežil.

Jak jsme se již zmínili, komando „Albis“ existovalo do 13. března 1945. Jeho zrušení souviselo zřejmě se snížením požadavků na pracovní síly, což dokládá i tvrzení jedné z českých civilních zaměstnankyň. Růžena Košovská uvádí, že „v únoru 1945 začali mistři říkat, že nemají již tolik práce a ženy s dětmi mohly pracovat jen na poloviční úvazek.“³³⁾ Provoz fungoval do 5. května 1945. Následující den už nenastoupila do práce skupina totálně nasazených občanů z Roudnice n. L. a po oznámení, že došlo k revolučním událostem v Praze, nařídilo vedení inventuru.³⁴⁾

Dne 9. května 1945 dohled nad celým objektem bývalého pivovaru převzala Okresní správní komise v Litoměřicích. Za účasti zástupců Rudé armády a firmy Schwarz byla provedena prohlídka provozů a pořízen soupis majetku, který měl údajně jako válečná kořist připadnout Sovětskému svazu. Nakonec však některé stroje převzali zástupci československé armády a Rusové odvezli jen část zásob barev a hedvábí.³⁵⁾

Začátkem roku 1946 Národní správa Labskozámeckých podniků v Litoměřicích spravovala čtyři podniky: Sudetské chladírny s. s. r. o., Labskozámeckou společnost a. s., Arnošt Brode a spol. komanditní společnost a Albis s. s. r. o.³⁶⁾

Na schůzi Okresního národního výboru v Litoměřicích dne 4. 11. 1946 byl podán návrh na konfiskaci podle dekretu č. 108/45 Sb. veškerého majetku firmy Sudetenkühlhaus G. m. b. H., dále říšskoněmecké společnosti Albis Werke G. m. b. H. a firmy Elbschloss Aktiengesellschaft. Všechny návrhy byly jednomyslně schváleny.³⁷⁾

Výroba sirupu byla v objektu zachována do roku 1947, později se celý areál začal využívat pro chladiřenské účely jako součást národního podniku Československé mrazírny a zbytky bývalého provozu Albis Werke byly úplně zničeny.³⁸⁾

Poznámky:

- 1) APT, vzp. 259.
- 2) APT, záznamy o počtech vězňů a odpracovaných hodinách na venkovních komandech.
- 3) APT, měsíční přehledy o odchodech a příchodech pracovních komand.
- 4) APT, vzp. 204, 305, 386, 949, 1074, 1396 a další.
- 5) APT, vzp. 949.
- 6) APT, vzp. 949.
- 7) APT, vzp. 259.
- 8) APT, vzp. 261.
- 9) APT, vzp. 861.
- 10) APT, vzp. 258, 259.
- 11) APT, vzp. 1142.
- 12) APT, vzp. 258.
- 13) APT, vzp. 261, 949, 1282.
- 14) APT, záznamy o počtech vězňů...
- 15) APT, denní hlášení o početních stavech pracovních komand z roku 1945.
- 16) APT, měsíční přehledy...
- 17) APT, denní hlášení.
- 18) APT, záznamy o počtech vězňů....
- 19) APT, vzp. 258.
- 20) APT, vzp. 1440 a 1383.
- 21) APT, vzp. 2138.
- 22) APT, vzp. 1282.
- 23) APT, vzp. 861.
- 24) APT, vzp. 1540.
- 25) APT, vzp. 258.
- 26) APT, vzp. 280.
- 27) APT, vzp. 2138.
- 28) APT, vzp. 1282.
- 29) APT, vzp. 2205.
- 30) APT, vzp. 263.
- 31) Malá pevnost Terežín, Praha 1988, str. 73.
- 32) APT, vzp. 280 a 300.
- 33) APT, vzp. 263.
- 34) APT, vzp. 258.
- 35) APT, vzp. 259.
- 36) Státní okresní archiv v Litoměřicích, fond ONV Litoměřice, karton 3.
- 37) Litoměřické mrazírny s. p., technické oddělení, nesignováno.
- 38) APT, vzp. 259.

THE TEREZÍN PRISONERS AND WAR PRODUCTION IN THE FORMER LABSKOZÁMECKY BREWERY IN LITOMĚŘICE

Marek Poloncarz

Summary

From 1941 on, the Nazi started the adaptation of the former Labskozámecký brewery in Litoměřice for the purpose of war production. In 1944, part of the brewery cellars had been adapted to production halls. On this construction, known as Elbschloß, there worked a commando of 15 to 50 prisoners from the Gestapo police prison in the Terezín Small fortress. In the end of 1944, a branch of the Berlin firm Schwarz moved into the reconstructed space. The factory, under the code name Albis Werke, started here the production of wooden airplane propellers.

In the factory there worked, apart from the German administrators and foremen, civilians from the neighbourhood including Czechs, and many forced labourers from several countries. In the Small Fortress on October 2, 1944, for the first time a commando Albis was put together which from the original 50 prisoners gradually grew to 150 men. In the end of November, a night shift was added. The use of the commando was interrupted in December 1944 by a quarantine, and renewed on February 6, 1945. Till the end of its existence, that is, till March 13, 1945, it now consisted only of a night shift of 60 prisoners. The prisoners of the commando Albis worked directly at the production of the propellers, some of them at unloading consignments of timber, or sorting the boards in the magazine.

The Albis commando, despite the Nazi effort to isolate the prisoners from the other workers, became an opportunity for contacts with the environment, for the mediation of correspondence, or for getting some food.

The factory functioned till May 5, 1945. After liberation, part of the property of the firm was taken over by representatives of the Czechoslovak army, and the rest by the Red Army. The premises gradually became used for cold-store, and the rests of the former Albis Werke were destroyed completely.

DIE THERESIENSTÄDTER HÄFTLINGE UND DIE RÜSTUNGSPRODUKTION IN DER EHEMALIGEN ELBSCHLOSSBRAUEREI IN LEITMERITZ

Marek Poloncarz
Resümee

Anfang 1941 begannen die Nazis die Objekte des ehemaligen Elbschloßbräuhauses in Leitmeritz für die Zwecke der Kriegsproduktion herzurichten. Bis 1944 war ein Teil der Brauereikeller zu Herstellungshallen adaptiert. Bei diesem Bau, der unter der Bezeichnung Elbschloß bekannt war, arbeitete ein 15- bis 50-köpfiges Kommando von Häftlingen aus dem Polizeigeftängnis der Gestapo in der Kleinen Festung Theresienstadt. Ende 1944 bezog die rekonstruierten Räume eine Zweigstelle der Berliner Firma Schwarz. Der Betrieb mit dem Decknamen Albis Werke eröffnete hier die Herstellung hölzerner Flugzeugpropeller.

Neben den deutschen Führungskräften und Vorarbeitern arbeiteten in der Fabrik Zivilisten aus der Umgebung einschließlich Tschechen, und eine Reihe von Arbeitern aus vielen Ländern im Totaleinsatz. Auch in der Kleinen Festung wurde am 2. 10. 44 zum ersten Mal das Kommando Albis zusammengestellt, das von ursprünglich 50 Häftlingen mit der Zeit bis zu 150 Mann anwuchs. Ende November wurde darüber hinaus eine Nachtschicht gebildet. Der Einsatz des Kommandos wurde im Dezember 1944 durch eine Quarantäne unterbrochen, zur Wiedereinführung kam es am 6. 2. 1945. Bis zum Ende seiner Existenz, d.h. bis 13. 3. 1945, bestand es nur mehr aus einer Nachtschicht von 60 Häftlingen. Die im Kommando Albis eingereichten Häftlinge arbeiteten direkt bei der Propellerherstellung, einige dann beim Ausladen der Holzlieferungen und dem Umlagern der Bretter in den Lagern.

Das Kommando Albis, trotz den Bemühungen der Nazis, die Häftlinge von den übrigen Angestellten zu isolieren, wurde zu einer Gelegenheit, Kontakte mit der Umwelt anzuknüpfen, Korrespondenz zu vermitteln oder Essen aufzutreiben.

Die Fabrik funktionierte bis 5. 5. 1945. Nach der Befreiung übernahmen einen Teil des Besitzes Vertreter der Tschechoslowakischen Armee, den Rest die Rote Armee. Die Objekte wurden nach und nach für Kühlraumzwecke benutzt, und die Reste des ehemaligen Betriebs der Albis-Werke wurden vollständig vernichtet.

ORGANIZACE TODT (OT) A PŘEMÍSTOVÁNÍ LETECKÉHO PRŮMYSLU DO PODZEMÍ

Vnější pracovní komanda KT Dachau

Ernst Raim

Dne 11. 11. 1938, tj. dva dny po tzv. křišťálové noci, oznámily Landsberské noviny (potom co poslední z pěti tamních židovských rodin opustila město): „...Od včerejška je náš okres zcela očištěn od židů. Podotýkáme, že pozdější návrat židů do Landsberského okresu nebude za žádných okolností trpěn.“

V roce 1944 přestaly tyto zásady platit. Ideologické výhrady již nestály v popředí. Dne 6. 4. 1944 dal Hitler Himmlerovi příkaz, aby uvolnil 200 000 vězňů z koncentračních táborů pro stavbu podzemních továren. Dne 27. 5. 1944 obdržel Pohl, vedoucí hlavního hospodářského a správního úseku SS (Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt) od Himmlera povolení pracovně nasadit vězenkyně na stavbách. Současně doporučil s neuvěřitelnou otřlostí: „Je nutné dbát na zdravou výživu... Nezapomeňte v žádném případě na dostatečný dovoz česneku!“

Dne 18. 6. 1944 dorazil do Kauferingu u Landsbergu transport o tisíce ženách převážně maďarské národnosti, které pocházely buď ze severního Sedmihradska nebo z Podkarpatské Rusi. Několik dnů před příchodem vězenkyň byl tábor „vybaven“ 22 árijskými funkcionáři, tj. politickými a kriminálními trestanci, kteří měli velet právě založenému pracovnímu komandu v Kauferingu. Ke dni 18. 6. 1944 jsou v táborové knize zapsáni první dva mrtví. Všední táborový den začínal.

První dojmy nově příchozích, kteří právě unikli osvětlimskému pecklu, budily naději: Malý tábor, sice s ostatními dráty, strážními věžemi a světlometry, ale bez plynových komor, maskovaných jako sprchy, a bez „komína“. Vězenkyně obdržely čísla, šlo tedy o to, nechat je pracovat a žít. První úkoly spočívaly v tom, udělat místo pro mnoho tisíc dalších otroků. S výjimkou prvního tábora, který původně sloužil cizím pracovně nasazeným dělníkům a byl postupně rozšiřován, bylo deset dalších táborů, bez ohledu na dobu jejich trvání, založeno vnitřními silami. Všechny tyto tábory byly vybudovány na zelené louce a vyznačovaly se primitivními ubikacemi vězňů, převážně zemljankami; baráky byly vyhrazeny skladištím, dílnám, písárně, kuchyni atd. Dozorčí mužstvo SS mělo pochopitelně baráky mimo tábor. Byly také tábory bez tekoucí vody, tábory, které při příchodu zimy byly přemístěny jinam, protože jejich překližkové přístřešky se daly použít pouze v létě.

Zhruba 30 000 téměř výhradně židovských vězňů prošlo v posledním roce války koncentračním táborem Kaufering, jenž představoval největší táborový komplex kmenového tábora Dachau. K tomu je třeba připočítat zhruba 8 300 vězňů vnějšího komanda v Mühldorfu, které po věcné stránce bylo úzce spja-

to s Landsbergem. Tento významný potenciál pracovních sil byl soustředěn, aby mohl být realizován největší zbrojařský projekt posledního roku války. Zabýváme se tedy těmito stavbami.

Cílené útoky spojeneckého letectva na závody leteckého průmyslu v únoru 1944 měly za následek dlouhotrvající přerušení výroby. Jako reakce na to byl založen tzv. „štáb stíhačů“, vybavený všemi pravomocemi totalitního válečného hospodářství. Jeho úkolem bylo odstranění škody, způsobené bombardováním, decentralizace i částečné přemístění výroby stíhaček do podzemí. Jako konečné řešení nerušené výroby byla naplánována stavba podzemních továren, chráněných před nálety. Ministr zbrojního průmyslu Speer chtěl jako vedoucí štábu stíhačů dostat pod svou kontrolu dosud samostatný letecký průmysl. Jeho náměstek ve štábu, státní sekretář Ministerstva letectva Milch doufal, že bude zvýhodněna výroba stíhaček a že budou zvýšeny přiděly materiálu. Faktickým vedoucím štábu však byl Karl Saur ze Speerova ministerstva, bývalý spolupracovník Todta a funkcionář strany národně socialistické. Další, Xaver Dorsch, vedoucí Organizace Todt, starý bojovník a nositel Řádu krve NSDAP, navrhl Hitlerovi stavbu leteckých továren zčásti pod zemí, v obrovských betonových bunkrech, a sebejistě přislíbil, že do listopadu 1944 budou hotové.

Dne 21. 4. 1944 svěčil Hitler Dorschovi stavbu šesti továren na výrobu stíhaček. Projekt obdržel klasifikaci nejvyšší naléhavosti. Provedení bylo v kompetenci Organizace Todt, která dosud stavěla pouze mimo říši. Dorsch nyní podléhal přímo Hitlerovi a měl tím pozici srovnatelnou s postavením SS-Gruppenführera Kammlera v Doře-Mittelbau, kde se vyráběly rakety V 2. Speer vyvodil důsledky z toho, že byl fakticky zbaven moci, jmenoval 1. 5. 1944 Dorsche šéfem úřadu stavebnictví, který se tak stal generálním zmocněncem odpovědným za veškeré stavby.

Při poradě s majiteli stavebních firem dne 21. 5. 1944 se Dorsch vyslovil v tom směru, že mají nyní služební povinnost vůči Organizaci Todt. Stavební firmy byly tedy podřízeny vrchnímu stavebnímu vedení OT. Jejich povinností bylo dát k dispozici kvalifikovaný personál, stavební stroje a realizovat stavební plány OT. Z původně šesti naplánovaných továren na výrobu stíhaček bylo v létě 1944 započato se stavbou pouze čtyř, a to „Weingut I“ západně od Mühlendorfu (firma Polenský a Zöllner), „Weingut II“ západně od Landsbergu (fa Moll), „Diana II“ (fa Holzmann) a „Walnuss I“ (fa Stöhr). Poslední dva projekty byly záhy zrušeny. Pouze „Weingut I“, kde se měla umístit továrna na letecké motory, a „Weingut II“, kam měla přijít Messerschmittova továrna z Augsburgu, byly do dubna 1945 do dvou třetin hotovy. K plánované velkovýrobě Me 262, prvního tryskového letadla, již nedošlo.

Dále byl navržen nový technologický postup při stavbě, který nevyžadoval opor a bednění. Konvexní štěrkový val byl pokryt tenkým betonem, armování bylo zapuštěno a opět pokryto betonem. Po několika týdnech bylo možno odstranit štěrky, který se mohl použít pro další oblouky. Tyto betonem chráněné po-

lopodzemní kryty mohly mít libovolnou délku. Pro 400 m dlouhý kryt bylo nutno vymýtit 230 000 m² lesa. Výkopy zemin pro základy obnášely 172 000 m³, nad zemskou úrovní bylo třeba přemístit 213 000 m³ šterku, pod povrchem víc než 0,5 miliónu m³. Spotřeba stavební ocele byla rozpočtena na 11 400 tun a cementu na 167 000 tun.

Na staveništi „Weingut II“ bylo nasazeno 21 lokomotiv s 200 vagony.¹⁾ Většinu pracovních sil na stavbě tvořili vězňi z koncentračních táborů. Organizace Todt je najala u SS a dala je k dispozici stavebním firmám. Každý měsíc byly vyúčtovány jak náklady, tak výkony. OT zaujala z tohoto důvodu důležitou zprostředkovatelskou funkci mezi SS a stavebními firmami. Neodpovídala pouze za pracovní podmínky na staveništích, nýbrž i za ubytování, stravování a lékařskou péči vězňů. Neprávem měla OT pověst, že dovede sladit soukromo-hospodářské zásady s vojenskými organizacemi a jejich hierarchií, a tak vyřizovat vojenské zakázky pružně a relativně efektivně. Snaha o co největší efektivnost však měla pro vězně ty nejhorší důsledky a odpovídala dokonale zásadě nacistické ideologie „ničení prací“. Tak se stalo, že vysílení věžňové museli nosit 50 kg těžké pytle s cementem na zádech k míchačkám. Navíc trpěli hladem, zimou, hmyzem a byli nedostatečně obuti a oblečeni. Kdo se po několika týdnech nedostal z takového komanda, byl ztracen. Sidney Iwens²⁾ popisuje ve své knize „How dark the heavens“, New York 1990, s. 259, rozhovor o obávané noční směně u firmy Moll: „Tady lze nejdéle vydržet pět neděl, pak je člověk mrtev. Nemáš pravdu, odpověděl jeho přítel, spíše tři neděle, u Holzmannu by to mohlo být pět neděl.“ Očití svědci³⁾ dokládají, že oběti nehod nebyly odváženy, ale jednoduše namísto zabetonovány. Nakonec betonářské práce se nesměly přerušit.

Kdo byl práce neschopen, představoval pro OT zbytečný „balast“. V září a říjnu 1944 bylo 2 157 vězňů z Kauferingu a Mühldorfu selektováno a prohlášeno za práceneschopné. Byli odtransportováni zpět do Osvětimi a tam usmrceni v plynových komorách. V Mühldorfu při tomto procesu spolupracovala lékařka, nasazená u OT, dr. Flocken.

Během několika málo měsíců udělala OT ze svých vězňů lidské trosky a vydala je napospas plynovým komorám. Od listopadu 1944 se OT již nemohla taktó zbavovat svých „nanicovatých jedlíků“. Dostávali tudíž jen minimální přídělky. Polévku v poledne dostával pouze ten, kdo byl na pracovišti. Pro tuto vodovou polévku se vlekli i nemocní věžňové na staveniště. Stavbyvedoucí Stroh ze stavby „Weingut II“ se pokusil po válce při obhajobě ospravedlnit tím, že na pracovišti nařídil marodku „pro vězně neschopné práce, kteří na vlastní přání (!) denně docházeli na pracoviště“. S pozoruhodnou otevřeností shrnul vedoucí štábu OT Buschmann v písemném sdělení ze dne 6. 12. 1944 situaci v Landsbergu: „Nesmíme vidět v tomto případě pouze denně zpracované množství betonu, ale musíme také dbát na to, aby k provedení stavebních prací zůstaly zachovány nutné pracovní síly. V minulosti docházelo k tak nehoráznému zneužití vězňů, že se dnes sice stravuje 17 600 vězňů,

z nich je ale pouze 8 319 práce schopných...“ Ve stejné zprávě zaujímá též postoj k týrání vězňů ze strany členů OT: „Na staveništi Moll snad není jednoho pracovníka OT, který by nenosil hůl, kterou hodlá vychovat vězně k práci. Nechci tím říct, že by se letargie vězňů neměla odstranit donucováním, ale nejsem bezpodmínečně toho názoru, že by celé vedení pracovního nasazení mělo spočívat pouze v bití...“

Lékařská péče o vězně, rovněž v kompetenci OT, se rovnala nule. Táborový vedoucí SS Eichelsdörfer z marodky Kaufering IV (později k tomu ještě patřil tábor č. VI a VII) referuje, že neexistují ani léky, ani obvaziva nebo lékařské nástroje. Medicínský zájem SS-lékaře dr. Blankeho se soustředil na tábor III, kde dosud nevypukl skvrnitý tyfus nebo něco podobného. (Vždycky, když se měl objevit, zmizeli nemocní z marodky.) Po stále častějších revizích nakonec zjistil epidemii a mohl nechat marodku zlikvidovat. Vrátil se jediný vězeň – zámečník, který neměl tyfus. Byl vyreklamován esesákem, pro kterého vyráběl stínidla. Esesák si ho jednoduše vyzvedl. Pečlivá registrace zlatých korunek u živých vězňů v táboře Utting (č. V a X) rozhodně nepatřila ke zdravotní péči. Pokud se jedná o zvrácenou medicínu, nezadala si Organizace Todt v ničem s oddíly SS. Lékařské pokusy na živých vězňích z Mühldorfu pod dohledem členů OT jsou toho důkazem.

Snaha docílit obratu ve válečném dění v posledním roce války tím, že by se uskutečnil projekt stavby továren na stíhačky, byla, jak Speer předvídal, předem odsouzena k nezdaru. Již předtím, než bylo s programem započato, patřil benzin až dramatickým způsobem k „úzkému profilu“. Nejvíc vojenských letounů bylo zničeno na zemi. Pro tehdejší zmatky v řadách OT bylo charakteristické, že transport stavebních strojů byl nasměrován do Leederu, jižně od Landsbergu, dále byl omylem založen tábor č. VIII (Seestall), než bylo prokázáno, že celé staveniště je nevhodné. Zmatky souvisely s tlakem termínů a s překotným zahájením stavby. Poté následovalo prohlášení, že staveniště slouží pouze ke klamání nepřítele. Zničené výrobní kapacity a poškozená dopravní síť způsobovaly, že plán a skutečně docílené pokroky na stavbě se stále víc a víc od sebe vzdalovaly. Jakmile nebyl materiál, nebyla také práce. Stále častěji byli vězňové odvoláváni na odstraňování škod po náletech (Augsburg, Lagerlechfeld, Mühldorf).

Nejdůležitějším pracovním nasazením kauferinských vězňů mimo stavbu bunkrů a výrobu stavebních dílců k jejich výstavbě bylo u firmy DAG (Dynamit AG). Při četnosti výkopů se nedalo rozpoznat, co přináleželo k bunkru a co k DAGu, který bezprostředně hraničil se stavbou „Weingut II“. Výpovědi vězňů, kteří prohlásili, že pracovali pro muniční továrnu, se zakládaly na pravdě.⁴⁾

Pracovní komando v Kauferingu a Mühldorfu se rekrutovalo, jak to výstižně tvrdilo obyvatelstvo, čistě z židovských vězňů. Židovští vězňové byli kvůli nedostatku „árijců“ jmenováni do táborových funkcí jako kápoové, písaři atd. Zvláštní byla role OT. Již dříve používala SS jiných organizací k uskutečnění

svých cílů, třeba branné moci při hromadných vraždách nebo soukromého průmyslu při ničení vězňů prací. Při realizaci stíhačkového projektu se SS podařilo omezit při minimálním nasazení vlastních příslušníků na terorizování a hlídání vězňů. Jinak je přenechali Organizaci Todt jako lidský spotřební materiál. OT suplovala za SS dokonce i při selekcích pro osvětimské plynové komory.

Díky zachované táborové evidenci z Mühldorfu prokázala americká vyšetřovací komise, že bylo 3 556, tj. 43 % žijících, a 3 934, tj. 47 % mrtvých vězňů zaregistrováno. Osud 810 (10 %) nebyl objasněn. Písař v koncentračním táboře Dachau, Jules Jot, si poznamenal tajně v březnu 1945, že ve vedlejším táboře Kauferingu z 28 000 příchozích zahynulo 11 000. Komise v Landsbergu se v roce 1949 dohodla na 14 500 mrtvých, což je počet velice pravděpodobný. K tomu je třeba připočítat vězně selektované pro Osvětim a několik set obětí z tábora VI (Türkheim, nepatří do okresu Landsberg), dále pak oběti náletů hloubkařů a pochodů smrti. V koncentračním táboře Dachau se našlo při osvobození přes 2 000 mrtvých. Bezpochyby bylo mezi nimi několik set vězňů z Kauferingu a Mühldorfu, kteří byli evakuováni do Dachau.

Ani jeden příslušník OT a ani jeden ze zaměstnanců stavebních firem v Kauferingu nemusel po válce nést odpovědnost za katastrofální pracovní a životní podmínky vězňů. Američané sice projevíli jistou snahu, třeba u menšího komplexu v Mühldorfu, potrestat viníky, ale se začínající studenou válkou se jejich pozornost odvrátila jinam. Nehledě na několik málo odsouzených a popravených v dachauském procesu, tedy hlavní viníky, vyhnula se většina pachatelů pozemské spravedlnosti.

Poznámky:

- ¹⁾ „Weingut II“ byl dokončen po válce a slouží dnes spolkové armádě jako skladiště materiálu. Délka bunkru je 286 m, šířka obnáší 85 m, vnitřní výška 25,4 m, vnější výška pouze 28,4 m. Síla klenby byla totiž pro nedostatek materiálu zredukována z 5 na 3 m. Stavba má 5 pater, přičemž 40 % se nacházelo pod povrchem. „Weingut I“ v Mühldorfu má mít 8 pater při vnitřní výšce 32,2 m, z toho 19,2 m je pod povrchem.
- ²⁾ How dark the heavens. New York 1990, s. 259.
- ³⁾ Harry Guterman, Tulsa OK, USA, u. a. Srv. s Sidney, Iwens, How dark the heavens, s. 259.
- ⁴⁾ Ve volně stojících budovách byly skladovány výbušniny. V důsledku územních ztrát v roce 1944 poklesla výroba výbušnin na 20 %, takže od podzimu 1944 byla výbušnina nastavována kamennou solí. (Albert Speer, Vzpomínky. Berlín 1971, s. 415 a 578). Přednáška vychází z publikace Edity Raimové „Die Dachauer KZ Aussenkommandos Kaufering und Mühldorf – Rüstungsbauten und Zwangsarbeit im letzten Kriegsjahr. Landsberg 1992“.

THE RELOCATION OF THE AIRPLANE INDUSTRY TO THE UNDERGROUND IN BAVARIA BY THE ORGANISATION TODT (THE OT)

The outer labour commandos of the concentration camp Dachau

Ernst Raim

Summary

On April 6, 1944, Hitler ordered Himmler to make the prisoners of the concentration camps available for the construction of underground factories. On May 27, 1944, it was made possible to use for these projects also female prisoners. On June 18, the first transport arrived in Kaufering near Landsberg, where soon a branch of the concentration camp Dachau grew up. Some 30 000 prisoners, mainly Jewish, passed Kaufering during the last war year. To this, one has to add the 8 300 prisoners of the outer commando Mühldorf.

On April 21, 1944, Adolf Hitler entrusted Xaver Dorsch, the leader of the OT, who had suggested to relocate the airplane production to underground concrete bunkers, with the construction of six factories for the production of fighter planes. In summer 1944 however, the construction of only four objects was started, „Weingut I“ west of Mühldorf (the firm Polensky & Zöllner), „Weingut II“ west of Landsberg (the firm Möll), „Diana II“ (the firm Holzmann), and „Walnuss II“ (the firm Stöhr). In April 1945, two were completed to two thirds: „Weingut I“, where the production of airplane engines was to be located, and „Weingut II“, intended for the Messerschmitt factory from Augsburg.

The labour force from the concentration camp was hired by the OT from the SS, and provided by the OT to the construction firms. The working conditions of the prisoners were horrible. Eye witnesses agree that under the given conditions, it was possible to survive the labour intensity for at most five weeks. The dead, rather than buried, were put into the concrete on the spot. Prisoners unable to work ended in the gas chambers of Auschwitz.

For all these inhuman conditions, the attempt to bring about a turn in the war fortunes by transferring the airplane production underground was in vain. The disrupted transport, lack of material, the transfer of prisoners to the clearing of the damage from air raids – that all was the cause for a complete failure.

Some 14 500 people perished in Kaufering. After the war, no single member of the Organisation Todt was made responsible for the disastrous life and work conditions of the prisoners.

DIE VERLAGERUNG DER FLUGZEUGINDUSTRIE IN UNTERIRDISCHE BETRIEBE DURCH DIE ORGANISATION TODT (OT) IN BAYERN

Die Außenkommandos des KZ Dachau

Ernst Raim

Resümee

Am 6. 4. 1944 ordnete Hitler Himmler an, die Häftlinge der Konzentrationslager für den Bau unterirdischer Fabriken freizugeben. Am 27. 8. 1944 wurde genehmigt, für diese Projekte auch weibliche Häftlinge einzusetzen. Am 18. 6. kam der erste Transport in Kaufering bei Landsberg an, wo bald ein Außenlager des KZ Dachau entstand. Kaufering passierten während des letzten Kriegsjahrs etwa 30 000 überwiegend jüdische Häftlinge. Zu ihnen sind noch 8 300 Häftlinge des Außenkommandos Mühldorf zu zählen.

Am 21. 4. 1944 betraute Adolf Hitler mit dem Bau von sechs Fabriken für die Erzeugung von Jagdflugzeugen Xaver Dorsch, den Leiter der Organisation Todt, der vorschlug, die Flugzeugherstellung in unterirdische Betonbunker zu verlegen. Im Sommer 1944 wurde jedoch mit dem Bau von nur vier Objekten begonnen – „Weingut I“ westlich von Mühldorf (Firma Polensky und Zöllner), „Weingut II“ westlich von Landsberg (Firma Möll), „Diana II“ (Firma Holzmann) und „Walnuss II“ (Firma Stöhr). Bis April 1945 waren zu zwei Dritteln zwei Objekte fertig: „Weingut I“, wo die Erzeugung von Flugmotoren untergebracht werden sollte, und „Weingut II“, das für die Messerschmitt-Werke in Augsburg bestimmt war.

Die Arbeitskräfte aus den Konzentrationslagern mietete die Organisation Todt bei der SS und stellte sie den Baufirmen zur Verfügung. Die Arbeitsbedingungen der Häftlinge waren grauenhaft. Augenzeugen sind sich einig, daß man das Arbeitstempo unter den bestehenden Bedingungen höchstens fünf Wochen aushalten konnte. Die Toten wurden nicht begraben, sondern an Ort und Stelle einbetoniert. Die arbeitsfähigen Häftlinge endeten in den Gaskammern von Auschwitz.

Trotz dieser unmenschlichen Verhältnisse war die Bemühung, durch die Verlegung der Flugzeugherzeugung in unterirdische Fabriken eine Wende im Krieg hebeizuführen, vergebens. Zerstörter Transport, Mangel an Material, die Abkommandierung der Häftlinge zu Aufräumarbeiten nach Luftangriffen – dies alles waren die Ursachen eines vollständigen Mißerfolgs.

In Kaufering kamen rund 14 500 Menschen ums Leben. Nach dem Krieg wurde keiner der Angehörigen der Organisation Todt zur Verantwortung für die katastrophalen Lebens- und Arbeitsbedingungen der Häftlinge gezogen.

O OSUDU PRACOVNÍCH TRANSPORTŮ Z CIKÁNSKÉHO RODINNÉHO TÁBORA V KL AUSCHWITZ-BIRKENAU

Vlasta Kladivová

Ve svém příspěvku bych ráda upozornila na málo známá fakta o poslední etapě genocidy Romů, k níž došlo už po likvidaci cikánského tábora dne 2. srpna 1944.

S pracovními transporty (3 mužskými a 3 ženskými) odjelo na jaře 1944 a 2. 8. 1944 do Německa celkem 2 991 Romů a Romek, jimž byla dána naděje na přežití. Do této doby již z celkového počtu evidovaných i neevidovaných 22 633 romských osob, které sem byly deportovány v období od 26. února 1943 do 2. 8. 1944, zahynulo asi 19 642 osob. Do Flossenbürgu bylo dovezeno 82 mužů, do Buchenwaldu 1 801 Romů. Všechny ženy (1 108) přišly nejprve do ženského tábora v Ravensbrücku, odkud byly poslány do pobočných táborů pod správou Buchenwaldu a Flossenbürgu. Většina mužů z prvního i posledního transportu byla poslána do KL Dora, přejmenovaného na Mittelbau I – Nordhausen a do jeho nedalekých pobočných táborů, kde se všude vyráběly nové zbraně V-1 a V-2 a jejich součásti. Všichni Romové a Romky pracovali ve zbrojních závodech, kde byli zařazováni na nejtěžší práce. Výrobní haly v Doře se nacházely pod zemí vápencového pohoří či kopce u Nordhausenu. Práce tam byla velmi těžká a vyčerpávající a režim v pobočném táboře Ellrich velmi krutý. Je známo, že u vězňů všech kategorií klesala výkonnost a bývali posíláni zpět do svého původního tábora jako práce neschopní nebo tam umírali. To platí i o Romech.

Do posledního transportu z Birkenau SS-lékař Mengele vybral také asi 200 chlapců, narozených v letech 1928-1935. Nejmladší mezi nimi byli praceneschopní. Proto už 25. září 1944 bylo do Birkenau vráceno 186 nejmladších nebo slabých chlapců spolu se 14 dospělými Romy z prvního transportu. Celkem 200 osob tam zahynulo v plynové komoře. Několik starších chlapců zůstalo v Buchenwaldu a v komandě „Holzhof“ řezali a štípali dříví pro kuchyni a vězeňskou nemocnici. Přežili asi všichni.

Dne 5. října bylo vráceno z Buchenwaldu dalších 800 Romů spolu s 388 židovskými vězni. V Kalendariu Danuty Czech (na s. 903) na základě sdělení člena zvláštního komanda z krematoria je uvedeno, že dne 10. října 1944 bylo v plynové komoře zavražděno 800 Romů, mezi nimi i děti.

V polovině října 1944 se vrátilo do Birkenau 199 Romek spolu s 18 Romkami s ravensbrückými čísly. Jedna či několik málo pravděpodobně po selekci bylo opět vráceno do Ravensbrücku. Není známo, zda odjela také nejmladší děvčátka. Dívky starší než 14 let původem z Německa byly začátkem ledna 1945 sterilizovány ambulantně ve vězeňské nemocnici.

Koncem roku 1944 tak pracovalo v Německu z celkového počtu romských

osob odvezených tam z Birkenau jen 883 mužů a chlapců a 909 romských žen a mladistvých. Celkem 1 792 osob. Velký rozdíl mezi počtem vrácených Romů a Romek i číslo přeživších mužů zaokrouhlené na 1 000 vzbuzuje podezření, že bylo stanoveno v Hlavním úřadu říšské bezpečnosti. Čísla ukazují, že z celkového počtu romských osob zařazených v Birkenau do pracovních transportů se konce roku 1944 dočkala jen část. Víme, že z českých a moravských Romů se vrátili domů jen někteří, narození mezi lety 1910-1930, ze střední nebo starší generace přežili jen jedinci. Většinou pocházeli z usedlých rodin, které se přizpůsobovaly svým neromským sousedům, živili se trvalou prací a v mnoha případech měli malé domky. Přesný počet Romů, kteří se vrátili domů, není znám, podchycena byla jen část. Někteří zahynuli ještě v táboře vyčerpáním nebo při evakuaci a pochodech smrti, nebo také cestou domů. Většina se vrátila nemocných. Jejich dětí, narozených po r. 1945, je málo.

Pokud jde o české země, můžeme mluvit o téměř úplné genocidě. Většina Romů žijících dnes v České republice se postupně přistěhovala po roce 1945 ze Slovenska.

ON THE FATE OF LABOUR TRANSPORTS FROM THE GYPSY FAMILY CAMP IN THE CONCENTRATION CAMP AUSCHWITZ-BIRKENAU

Vlasta Kladivová

Summary

In Auschwitz II – Birkenau, there existed among other camps also the camp marked B IIc where the Romany were assembled and imprisoned. In size and number of prisoner barracks' it was similar to the other parts of Birkenau, namely the Terezín family camp, the Hungarian women's camp, and the men's camp.

From February 1843 till August 2, 1944, 22 633 Romany were put here, men, women, and children. 19 642 were killed however, and after the liquidation of the Gypsy camp, only 2 991 prisoners were left who were sent for labour to Germany. Their labour gangs (forming 3 male and 3 female labour transports) left in 1944 for Ravensbrück, Buchenwald, and Flossenbürg. Most Romany later came to the concentration camp Dora-Nordhausen and its affiliated camps. They worked in the armament industry, being detailed to the worst and hardest work. The Romany who were exhausted, or too young and hence unfit for labour, were still in Autumn 1944 returned to Birkenau and murdered in the gas chamber. The note in the Auschwitz Camp Calendar by Danuta Czech on page 903 mentions for October 10, 1944, the gassing of 800 Romany including children.

In the end of 1944, only 1792 Romany men, women and youngsters worked in the German camps. These numbers show vividly how the Nazi genocide of the Romany population worked.

ÜBER DAS SCHICKSAL DER ARBEITSTRANSPORTE AUS DEM FAMILIENLAGER DER ZIGEUNER IM KZ AUSCHWITZ-BIRKENAU

Vlasta Kladivová

Resümee

In Auschwitz II – Birkenau bestand unter anderen Lagern auch das mit BIIe bezeichnete Lager, in dem die Roma konzentriert und inhaftiert wurden. Was die Größe und Anzahl der typisierten Häftlingsbaracken betrifft, glich das Lager den übrigen Teilen von Birkenau, d. h. dem Familienlager der Theresienstädter Häftlinge, dem ungarischen Frauenlager und dem Männerlager.

Vom Februar 1943 bis zum August 1944 wurden hier 22 633 Roma, Männer, Frauen und Kinder untergebracht. 19 642 wurden jedoch getötet, und nach der Liquidierung des Zigeunerlagers blieben nur 2 991 Häftlinge, die zur Arbeit nach Deutschland geschickt wurden. Ihre Arbeitsgruppen (es handelte sich um 3 Männer- und 3 Frauenarbeitstransporte) gingen 1944 nach Ravensbrück, Buchenwald und Flossenbürg. Die meisten Roma kamen dann ins KZ Dora-Nordhausen und seine Außenlager. Sie arbeiteten in der Waffenproduktion, wobei sie zu den schlimmsten und schwersten Arbeiten zugeteilt wurden. Erschöpfte oder zu junge, und dadurch arbeitsunfähige Roma wurden noch im Herbst 1944 nach Birkenau zurückgeschickt und in der Gaskammer ermordet. Eine Eintragung im Kalendarium des Lagers in Auschwitz (Autorin Danuta Czech) führt auf Seite 903 am 10. 10. 1944 an, daß 800 Roma einschließlich Kinder vergast wurden.

Ende 1944 arbeiteten in den deutschen Lagern nur 1 792 Roma, Männer, Frauen und Jugendliche. Diese Zahlen zeigen anschaulich, wie das nazistische Genozid an den Roma durchgeführt wurde.

KAREL POLÁČEK V TEREZÍNĚ

Ludmila Chládková

Při přípravě tohoto příspěvku jsem se snažila vytěžit v Terezíně uložené dokumentační materiály, zejména pak vzpomínky bývalých vězňů, jejich deníkové záznamy, a také texty psané pro časopis *Vedem*, sestavovaný v jednom z chlapeckých domovů ghetta. Není toho mnoho a nedomnívám se, že by mohly podat dokonalý obraz Poláčkovy pobytu v ghettu. Věřím však v objevení dalších svědectví, ať už mezi bývalými vězni v naší republice nebo v zahraničí, kam někteří při svém poválečném vystěhování odvezli s sebou řadu historicky cenných dokumentů.

Ve svém příspěvku sleduji dvě základní linie:

1. Zachycení života Karla Poláčka v ghettu v letech 1943-1944
2. Vliv jeho osobnosti a díla na vězněnou mládež

Je známo, že Karel Poláček byl do Terezína deportován jako jeden z posledních vězňů, přicházejících z protektorátu. Před ním sem již bylo odtud posláno v 90 transportech 67 718 lidí. On sám zůstal poměrně dlouhou dobu před transporty chráněn díky zaměstnání u Židovské náboženské obce v Praze, kde pracoval jako knihovník, dá-li se tato činnost tak nazývat. 8. února 1943 odjíždí s knižní komisí do Plzně, kde pracují ve skladu knih v místní synagoze. Z původních nedůstojných hromad vznikají dlouhé řady tematicky utříděných knih. Obdobná práce komisi čekala ve skladech zabavených knih v dalších městech protektorátu: Českých Budějovicích, Olomouci, Brně, Prostějově a Praze. Rukama K. Poláčka a několika dalších osob tohoto „Bücherkomanda“, jak se sami nazvali, prošly tehdy tisíce a tisíce knih.¹⁾

Transportem De 5. července 1943 však byla z Prahy deportována značná část dosud chráněných osob. Spolu s nimi také Karel Poláček i se svou družkou Dorou Vaňákovou.²⁾ Bývalá vězenkyně Věra Vrbová si pamatuje na okamžiky společného pobytu ve šlojsce v tzv. Jägerkaserne po příjezdu do ghetta. Když zde Poláčka kdosi zdravil, on se sarkastickým humorem jemu vlastním odpovídal a komentoval to slovy: „No prosím, Slovan všude bratry má.“³⁾

Při své citlivé povaze Poláček velice těžce snášel táborové poměry a nenasadno si zvykal na zdejší život. Příteli Miloši Salusovi věnoval kratičkou úvahu o projevech novodobého otroctví. Toho otroctví, jehož se stal sám obětí. Text je datován 17. září 1943, tedy 2 měsíce po jeho příjezdu do Terezína.⁴⁾ Má toto znění:

„Okovy, jakožto odznak otroctví náleží do okruhu oblíbených romantických představ. Ve skutečnosti však již otrok neřinčí okovy. A lámat zná jen zaostalá žurnalistická frazeologie.

Za vnější znak otroctví považujeme nyní plechovou jídelní misku. Spisovatelé vypravují, jak vznešené povahy dovedly kdysi vznešeně nést svoje oko-

vy. I pozoruj, kterak lidé v tvém okolí nosí svoji plechovou misku; neboť musíš být pozorně sehnut, aby sis nerozlil polévku. Tudiž se svým obědem nemůžeš kráčet vzpřímeně, dotýká se hlavou oblak; tehdy bys přinesl domů polovinu oběda a byl bys hladovější než ohnutý proletář. Do své polévky musíš hledět pozorněji než většyně, jež zírá do křišťálové koule, chtějí vyzkoumat budoucnost.⁵⁾

Ano, polévka, či ostatní chudíčké jídlo vydávané zdejšími vězňům 3 x denně byly rozhodujícím faktorem pro přežití. A jemu bylo podřízeno prakticky vše.

Jako všichni nově příchozí vězni, musel i Poláček zpočátku pracovat manuálně. Jedna z bývalých vězenkyň si pamatuje, že při návštěvě domu, obývaném muži, uviděla uklízet dvůr právě Karla Poláčka. Oslovila jej a ptala se, proč že zrovna on tady zametá? A on odpověděl: „Holka, to máš jedno, jestli píšu perem nebo koštětem.“ Nebyl zřejmě z těch nejprůbojnějších a odevzdane snášel svůj osud.⁶⁾

Podle některých svědectví mu přátelé záhy dopomohli k místu jakéhosi poradce u tzv. ghettogerichtu, kde se řešily i různé přestupky vězňů, nikoliv však nejzávažnějšího charakteru. Takové brala do rukou přímo komandatura SS. Ale i rozsudky vynášené soudem ghetta mohly velice nepříznivě ovlivnit osud každého ze souzených. Musely být totiž zasílány komandatuře k potvrzení, a kdo byl odsouzen na dobu delší než 4 týdny, byl zpravidla zařazen do nejbližšího transportu. Avšak i lidé s nižšími tresty, uloženými za drobné krádeže neboli šlojs, nedodržení doby vycházení apod., se často ocitali v transportu také. Snad jen bez oné nebezpečné poznámky v podobě slova „weisung“, Poláčkovým úkolem u tohoto soudu bylo působit na soudce, ale hlavně na žalující stranu ve prospěch obžalovaného.⁷⁾

Z terezínských hromadných ubikací, velkých a hlučných, se po čase kdekdo snažil dostat pryč. I Poláčkovi se podařilo nalézt ubytování v jednom přístavku (pamětníci hovořili spíše o chlívku) na terezínském dvorku v ulici L 4, později v souvislosti se zkrášlováním ghetta přejmenované na Hauptstrasse. Měl tam své malinké soukromí, poličku s knihami a pár osobními věcmi, prostor, který patřil jen jemu a jeho myšlenkám. Mohl tu pracovat.⁸⁾

Přes jeho počáteční skleslost a nechuť zapojit se do jakékoliv společné činnosti s ostatními nedobrovolnými obyvateli ghetta, se přece jen vzhopil a začal žít a pracovat i pro ostatní spoluvězně. Duševní aktivita jej udržela při životě. Stal se vyhledávaným společníkem pro debaty v malých i větších skupinách. Spoluvězni si jej kupř. pamatují, jak se ve volných chvílích procházel se skupinou „politiků a literátů“ – Alfredem Meissnerem, Josefem Polákem, Eduardem Ledererem. Živě diskutovali a řešili evropské a světové problémy. Karel Poláček prý oživoval tyto debaty svými poznámkami. Egon Redlich, vedoucí osobnost v oblasti péče o terezínskou mládež, si ve svém deníku v únoru 1944 zapsal o zajímavé rozmluvě s Karlem Poláčkem, jemuž dal k posouzení své povídky. Redlich přijímá jeho kritiku a poznamenává: Mohu se od něho hodně učit.¹⁰⁾

Záhy se Poláček stal velice žádaným zejména v přednáškových programech. Byl vyhledáván a navštěvován především pro svůj poláčekovský humor a výborný postřeh, získaný dřívější novinářskou činností a v ghettu opět mistrně uplatněný při jeho vystoupeních. Příznačně jej v tomto směru charakterizoval pěvec Karel Berman, který řekl: Byl skoupý na slovo, ale když udělal přednášku, stálo to zato.¹¹⁾ Některé Poláčekovy výroky zmíním dále.

V našich sbírkách se nachází dokument, obsahující seznam českých přednášek, které pro terezínské vězně, zejména ty staré, organizoval a připravoval Miloš Salus. Zmiňovala jsem jej již na počátku jako Poláčkova přítele. Přijel do ghetta dlouho před Poláčkem v r. 1942, byl tedy již dobře obeznámen se zdejšími poměry, a právě on našel i způsob, jak pomoci bezradnému a skleslému Poláčkovi. Tato příležitost k seberealizaci mnohých vězňů byla dána v srpnu 1943.¹²⁾ K tomu je třeba připomenout tehdejší situaci: Rok 1943 znamená pro celé ghetto jistou stabilizaci poměrů. Od února do září neodecházely transporty na východ, lidé začali doufat, že snad budou úplně zastaveny. Nacisté také začali realizovat své propagandistické plány na využití Terezína jako modelového ghetta. Pro vězně to přineslo mnohá zlepšení dosavadního živoření, to, co bylo konáno kupř. v oblasti kultury dříve s obtížemi, bylo od nynějška tolerováno a v dalším období i podporováno.

A tehdy se rozbíhá cyklus českých přednášek. Sám Miloš Salus si v zápisníku o tom poznamenal: „Dne 18. 8. 1943 se konala první z řady přednášek. V umývárně domu Q 306 hovořila Milena Illová o ženách v Terezíně. Na přednášce bylo 86 starých žen.“ A dále: „Byl mi svěřen úkol organizovat českou kulturní práci mezi starými. Nikdo se o ně dosud nestaral a sami se nikam nedostali. Bylo třeba vyhledat umělce a vypravěče, zajistit vhodná místa, a tak jsme mohli včera začít.“¹³⁾

Cyklu 169 tematicky rozmanitých přednášek, který je datován od 18. srpna 1943 do 30. srpna 1944, se zúčastnilo celkem 10 247 osob. Karel Poláček měl mezi přednášejícími své pevné místo. Zdá se, že život začal pro něj opět mít smysl. Zde je výčet jeho vystoupení v tomto cyklu:

- 23. 12. 1943 – Svědkové soudní a jiní
- 7. 2. 1944 – O nesnášenlivosti
- 21. 2. 1944 – Z paměti
- 28. 2. 1944 – Svědkové soudní a jiní
- 7. 3. 1944 – Psychologické úvahy (O nesnášenlivosti)
- 21. 6. 1944 – O chudobě a bohatství.

Podle některých dokumentů a deníkových záznamů je však zřejmé, že četnost Poláčekových přednášek byla daleko větší, vystupoval i v programech organizovaných dalšími pověřenými pracovníky tzv. kulturního referátu.¹⁵⁾

Egon Redlich si již 9. 11. 1943 poznamenává zajímavé věty z vyslechnuté Poláčekovy přednášky: „Optimista říká – Konec přijde brzy... a často se vrací k této větě jako kouzelník, který šeptá, aby něčeho dosáhl. Pesimista říká: Přijde konec, ale ne brzy... Jako člověk, který se bojí probudit boží hněv.“¹⁶⁾

Willy Mahler si 2. 8. 1944 zapsal: „Večer jsem byl s máti a její přítelkyní paní Weinbergerovou v E VII/16 na přednášce pořádané českým přednáškovým klubem na námět Občané terezínští ve svých mravech a zvycích, kterou proslovil významný český humorista, spisovatel Karel Poláček. Jeho hodinový reportážní výklad zdejších poměrů v četných detailech nám zde žijícím unikajících, byl znamenitě úrovně po stránce obsahové i slovesné. Spisovatelova čeština znamenitě výslovnosti a krásně stavěných slov a vět, je sama požitkem pro sebe. A co teprve náměty a jednotlivé vtipné záběry. Dlouho jsem se tolik nebavil jako dnes, a to svědčí samo o sobě, že přednáška byla výtečně úrovně. Z fečnickových zjištění, že úřad je zde obchodem a obchod úřadem, a že v koloniálním obchodě prodávaná pomazánka je stejného vzhledu před upotřebením a po něm, vyvolaly salvy oprávněného veselí.“¹⁷⁾

Z téže přednášky O občanech terezínských si Josef Borský zapamatoval Poláčkovu charakteristiku německých spoluvězňů, vyřčenou s mistrným postřehem: „Němci a jimi vychovaní Židé nemluví, ale poroučejí, nekráčí, ale pochodují, pruské babičky stojí lépe v zástupu než naši aktivní vojáci.“¹⁸⁾

Bohužel, plné texty Poláčkových přednášek, pokud si je psal, se nezachovaly. Alespoň o nich dodnes nevíme. Někteří pamětníci říkají, že se Poláček chystal napsat knihu o Terezíně. Vznikaly zde jakési fragmenty terezínského živočichopisu. Kde skončily, není známo.¹⁹⁾ Avšak výraznější spisovatelské činnosti se v Terezíně nikdo od Poláčka nedočkal. Velice výstižně situaci mnohých zde vězněných spisovatelů vystihl právě Miloš Šalus, jenž si zaznamenal: „Všichni umělci zde horečně tvoří: básníci, malíři, hudebníci, v nepředstavitelně krutých podmínkách. Jen spisovatelé jako by oněměli. Sháním jim tužky, papír, vyprávím příběhy, všechno marně. Dlouho jsem uvažoval, proč je tomu tak. Ztroskotávají zde asi proto, že jsou spisovatelé. Snad se naučili přijímat svět jen jako podnět pro oživení vlastní fantazie. Život v Terezíně dává však vyrůst květům tak podivných tvarů, tak hluboké krásy, tak hrůzné propastnosti, že to předstihuje i fantazii umělce. Snad proto mohu psát já, který spisovatelem nejsem, a s pokorou v srdci jen kronikářsky zaznamenávám skutečnosti dosud nevídané.“²⁰⁾

Vliv díla a osobnosti Karla Poláčka na mládež ghetta.

Krásný důkaz tohoto působení se nachází v časopisu zv. Vedem.²¹⁾ Časopis považujeme za unikátní památku, podávající svědectví o takřka 2 letech života skupiny zde uvězněných dospívajících chlapců. Tito chlapci, soustředění v domově č. 1 v budově staré terezínské školy, žili pod vedením svých vychovatelů tak plně, jak jen podmínky ghetta dovolovaly. Tvořili, vzdělávali se, měli směle plány do budoucna. Odrazem veškeré jejich činnosti je právě časopis Vedem, sestavovaný z jejich iniciativy. Těch několik stran pravidelně připravovaných pro páteční večery se společně předčítalo a hodnotilo. A právě v tomto časopise se rozhodli dva 14 letí chlapci Lax a Kauffmann uvádět na pokračování kreslený seriál nazvaný Muži v offsidu jedou do Terezína.

Není třeba vysvětlovat, že inspirací jim byla Poláčková kniha *Muži v offsidu*, kterou dobře znali z doby předterezínské, ale kterou zřejmě měli ve své ubikaci v ghettu.²²⁾ Protože se téměř všichni, kteří odcházeli ze svých domovů do ghetta řídili zásadou „alespoň jednu knihu do batohu s sebou“, byly zde shromážděny desítky tisíc knih. A hlad po četbě je nenechal zahálet ve skladištích.

A tak se v roce 1943 objevuje v 9. čísle zmíněného časopisu první obrázek a text v rozsahu přibližně půl strany, který si bere za námět osud pražské židovské rodiny Načeradcovy.²³⁾ Co jiného mělo tohoto obchodníka a sportovního fanouška potkat než transport do Terezína. Když je jim v noci doručena obsílka do transportu, paní Načeradcová omdlí.

V čísle 10 časopisu *Vedem* je popsáno loučení se všemi známými a příbuznými. Pan Načeradec předává obchod svému nežidovskému pomocníkovi Emanovi, přičemž autoři textu podepisovaní šifrou Ca-Kr mistrně napodobují poláčkovský styl vyjadřování: „Emane, vy víte, že já jako odjíždím, a proto jsem se rozhodl, že vám předám kšeft. Jednejte se s zákazníky slušně, netejrejte mně je, doporučení máte, brzy začne sezóna, tak ať mi to tady dobře vedete. Až se z toho ehm Terezína vrátím...“ A tak by se dalo pokračovat. V dalších třech číslech je vylíčen příjezd do ghetta, první vystřízlivění z naivity a zděšení z východních transportů, ztráta jakýchkoliv práv. Na postavě pana Načeradce je demonstrováno často nesmyslné přidělování příchozích vězňů na práce, kterým vůbec nerozuměli a více pokazili, než prospěli. Ale takové už bylo ghetto. Pan Načeradec se při práci s autogenem zle pohmoždil a způsobil požár. Probere se v nemocnici, poté při pokusu o útěk je umístěn do podivného prostředí Kavalírky mezi choromyslné.²⁴⁾ Zděšeně vzpomíná na Hedvičku a děti, hlavně zda mají dost potravy. Zacházeli s ním zde jako s bláznem a marné bylo jeho vykřikování, že si bude na ně stěžovat. Rozlícen nakonec ale přece jen uteče.

A tímto Načeradcovým vzbouřením seriál končí. V dalším čísle *Vedem* jsou chlapani – tvůrci seriálu – vyzýváni k pokračování, načež následuje jejich vysvětlení, proč se pan Načeradec neobjevuje. Nemůže. Byl chycen, uvězněn a potrestán transportem do Polska. Pochopitelně, dále jej sledovat nebylo možné. Transporty z ghetta byly velkou neznámou pro všechny. O tvůrcích seriálu víme, že byli nakonec rovněž posláni na východ, odkud se žádný z nich nevrátil.²⁵⁾

To byla ukázka toho, jak byl Karel Poláček mezi mládeží přítomen svým dílem. Během pobytu v Terezíně se však osobně podílí na vyplňování „programů“ připravovaných v domovech mládeže. Ze vzpomínek přeživších víme, že beseduje a přednáší dospívajícím dívkám i chlapcům.²⁶⁾ Právě v časopise *Vedem* se dozvídáme o zaměření těchto hovorů a žhavých debatách, jež často na domově vyvolávaly. Konkrétně to byly přednášky „Svoboda nebo blaho“ (na poč. r. 1944), „O ruském klasicismu“ (uskutečňované na pokračování), či přednášky o literatuře.²⁷⁾

Jak vidno, Karel Poláček v ghettu zůstal Poláčkem, i když prostředím poněkud pozměněn. Doklady jeho terezínské činnosti mě přesvědčují, že příchodem do thetta nerezignoval. Tak jako řada dalších umělců došel k poznání, že vzdát se znamená zemřít. A tak svým humorem i slovem vážným povzbuzoval sebe i stovky spoluvězňů, dokud to bylo možné.

Transporty na východ, které pohlcovaly jednoho spoluvězně po druhém, odvezly na smrt většinu jeho mladých i starších obdivovatelů a posluchačů. Neunikl jim ani sám Poláček. 19. října 1944 odjíždí transportem Es s číslem 988.²⁸⁾

A ještě několik slov závěrem. Dosavadní literatura stanoví datum Poláčkovy smrti ihned po příjezdu do Osvětimi, nebo dokonce uvádí datum 19. 10. 1944, což je prakticky nemožné. Den, kdy odjížděl z Terezína, nelze definovat jako den úmrtí. V posledních letech se mezi historiky opět rozvinula na toto téma diskuse. Příčinou je zveřejnění výpovědi bývalé slovenské vězenkyně Osvětimi Kláry Baumöhlové, roz. Herzové, která uvádí, že na Vánoce roku 1944 pro ni spisovatel K. Poláček složil skeč. Ten pak ona předváděla na večeru uspořádaném pro místní strážní personál i spoluvězenkyně v pobočném táboře Hindenburg (dnes Zabrze), kde se právě všichni nacházeli. Skeč byl napsaný a předvedený v němčině, námět byl vtipný, plný optimismu a naděje. Věštkyňi (Kláru Baumöhlovou) postupně žádaly tři vězenkyně o předpověď budoucnosti, vysvětlení snů a spojení s duchy.²⁹⁾

19. ledna 1945 pak byl tento malý tábor evakuován a všichni vyhnáni na pochod smrti. V něm se nacházeli podle svědectví K. Baumöhlové ještě muži z Terezína a s nimi Karel Poláček, i když ve zbědovaném stavu. Spoluvězni jej táhli na saních nebo vozíku. Po dvou dnech se však pochod rozdělil. Ženy byly v Gleiwitzu naloženy do vlaku, a více pak o vězni Poláčkovi neslyšely.

Zemřel-li Karel Poláček skutečně až v roce 1945, je jeho tragédie o to větší, že to bylo v posledních týdnech války.³⁰⁾

Poznámky:

¹⁾ Poláčekův deník z roku 1943 připravil k vydání Z. K. Slabý pod názvem „Se žlutou hvězdou“. Vyd. Krajské nakladatelství Havl. Brod, 1961. První zápis v deníku je datován 26. 1. 1943, poslední v květnu téhož roku. Poláčekovy zápisky obsahují nejen poznámky k vykonávané práci, ale též charakteristiky rodin, u nichž byl ubytován, nebo o povahových rysech či vnějších znacích osob, s nimiž pracoval. Pohledy jsou to velice kritické a většinou nepřilíživě. Humorista Poláček nezapřel, jak nemá rád maloměšťáky a jejich způsob žití. Názorným příkladem toho, že jeho literární styl prostupuje celým deníkem, je i to, že průběh a náladu jednotlivých dní hodnotí stupni, označujícími teplotu vzduchu: 24°, 35°..

Ze zápisů se též dozvíme, že během těchto výjezdů napsal několik krátkých povídek inspirovaných momentálními prožitky a postřehy. Velice zajímavé jsou jeho retrospektivní poznámky k průběhu uplynulého roku, vč. obdivu k jeho lásce – Doře Vaňákové. Z tohoto deníku pochází i úvahy o želvě nebo o obrázku z bible. Ta druhá se mi jeví jako dokonalá paralela s osudem Židů, proto ji ocituji: „Viděl jsem obrázek z Velislavské bible. Antikrist se chystá kopím probodnout svatého. Světec při tom pohodlně sedí, jako by se ho to ani netýkalo. Dříve jsem si myslíval, že středověcí malíři nedovedli namalovat takové hnutí mysli, jako strach,

- úžas, bolest atd., takže to vypadá, jako by se světci o své mučení ani nezajímali. Nyní tomu rozumím lépe: Co měli dělat?"
- 2) Transportní seznam De; APT, i. č. A 7431.
K. Poláček byl od března 1939 rozvedený a několik let žil s JUDr. Dorou Vaňákovou (nar. 13. 3. 1907). Děeři Jiřině zařídil v r. 1939 emigraci do Anglie, ale sám zůstal se svou družkou, přestože mohl z protektorátu rovněž odjet.
- 3) Vzpomínka Věry Vrbové, roz. Borgerové, APT, č. 649.
- 4) Originál zápisníku Miloše Saluse je pravděpodobně nadále ve vlastnictví rodiny Josefa Bora. Část zápisů je uložena v Židovském muzeu v Praze. Složka obsahuje věnování a kratší úvahy a meditace od 39 přátel-spoluvězňů, včetně datací a jejich podpisů. Jde především o osoby činné v terezínském kulturním životě, jako kupř. Jaroslava Dubského, Otakara Růžičku, Annu Auředníčkovou, Františka Mišku ad. První zápis je datován 29. 9. 1942, poslední 10. 7. 1944. Ing. Miloš Salus, nar. 4. 9. 1896, byl do Terezína deportován tr. Z-164 dne 25. 2. 1942 z Kladna. Deportace na Východ tr. Em-182 dne 1. 10. 1944. Nepřežil.
- 5) Pro těchto několik řádků, stejně jako pro tolik diskutovaný skeč (dle svědectví Kláry Baumöhllové K. Poláčkem složený před koncem roku 1944 v táboře Hindenburg), je příznačné slovo „věštkyně“. Mohlo by se skutečně jednat o symptom, prokazující Poláčkovu autorství.
- 6) Vzpomínka Růženy Ranschburgové, roz. Lieblové, APT, č. 579.
- 7) Viz Josef Bor: Opuštěná panenka, str. 224-227. Vyd. Praha, NPL 1965. O instituci „Ghettogerichtu“ viz též Paměti Karla Löwensteina, APT, i. č. A 1225/1.
- 8) Vzpomínky Rudolfa Fraňka a Emanuela Herrmanna, APT, č. 135 a 564. Viz též dopisnice K. Poláčka z ghetta Terezín, zasláná 1. 5. 1944 do Prahy Oskaru Weisrovi s poděkováním za balíček. Kopie tohoto listku je otištěna v katalogu stálé expozice K. Poláčka v Rychnově n. Kn. na str. 55. Vyd. Okresní muzeum Orlických hor v Rychnově n. Kn., 1995.
- 9) Vzpomínky E. Herrmanna, Hany Pírkové, Viktora Kačera a Marty Polákové, APT, č. 564, 304, 1559 a 2152. Dr. Alfred Meissner, nar. 10. 4. 1871, do Terezína deportován tr. V-280 dne 30. 1. 1942 z Prahy. V Terezíně přežil. Josef Polák, nar. 24. 1. 1905, do Terezína deportován tr. Ak II-115 dne 4. 12. 1941 z Prahy. V Terezíně přežil. Eduard Lederer-Leda, nar. 15. 7. 1859, do Terezína deportován tr. AAn-648 dne 6. 7. 1942 z Prahy. Zemřel zde 5. 6. 1944.
- 10) Deník Egona Redlicha, APT, A 1226/1. Deník byl náhodně objeven v roce 1967 na půdě terezínského domu v dnešní Dlouhé ulici č. 15. Příčiněním historika Památníku doc. dr. Miroslava Kryla byl přeložen a následně vydán knižně. Egon Redlich: Zítřa jedeme synu, pojedeme transportem. Vyd. nakl. Doplněk ve spolupráci s ÚSD AV ČR. K vydání připravil a úvodní studii, vysvětlivky a ediční poznámku napsal Miroslav Kryl; Brno, 1995.
Egon Redlich, nar. 13. 10. 1916, do Terezína deportován tr. Ak II-34 dne 4. 12. 1941 z Prahy. V ghettu se stal vedoucím odd. péče o děti a mládež při židovské samosprávě. Pracovníci tohoto oddělení se snažili dát dětem maximální péči a zachránit je pro svobodný život po skončení války. E. Redlich byl rovněž deportován na smrt. S manželkou a půlročním synem odjeli tr. Et dne 23. 10. 1944 do Osvětími, odkud se nikdo z nich nevrátil.
- 11) Vzpomínka Karla Bermána, APT, č. 870.
- 12) Viz J. Bor, c. d., str. 243-244 ad.
- 13) Tamtéž, str. 201.
- 14) Viz SOPT, i. č. 3763-4311 – tzv. Heřmanova sbírka. Seznam přednášek zorganizovaných M. Salusem je součástí této sbírky. Kromě K. Poláčka jsou v seznamu přednášejících uvedeni např.: Anna Auředníčková (Z mých vzpomínek, Z pamětí, Blednoucí obrázky), Nora Fried (Filmové umění a filmový obchod), Miloš Salus (Duch a hmota, Smysl života, Výchova mládeže, Člověk, vítěz nad živly), Karel Ančerl (Moderní česká hudba), František Zelenka (O divadle, divácích a kritičích), Josef Taussig (Humor v českém písemnictví) ad.
Karel Heřman, nar. 2. 6. 1905, do Terezína deportován tr. Ak II-546 dne 4. 12. 1941. Dne 28. 10. 1944 deportován do Osvětími, přežil. Sbírkou upomínkových plakátků k nejrůznějším kulturním akcím uskutečněným v ghettu v 1. 1942-1944 a shromážděná zde K. Heřmanem zůstala v Terezíně spolehlivě uschována. Manželka K. Heřmana ji odtud odvezla po osvobození. Od roku 1971 je ve sbírkách Památníku.
- 15) Viz pozvánka na přednášku K. Poláčka „Obyvatelstvo v Terezíně“; APT, K16/gh., i. č. A 3636.

Dále též vzpomínky O. Růžičky, Pavla Leudy, Anny Martináskové, a M. Polákové. APT, č. 834, 1460, 2073, 2152.

¹⁶⁾ Viz Deník Egon Redlicha, c. d., str. 206.

¹⁷⁾ Viz Deník Willy Mahlera, APT, i. č. A 5704 1-6.

Willy Mahler, nar. 3. 11. 1906, do Terezína deportován tr. AAd-691 dne 13. 6. 1942 z Kolína. Deportace na Východ tr. E1-110 dne 29. 9. 1944. Zahynul. Zápisky zahrnují období od r. 1942 do 28. 9. 1944 a zachránila je pravděpodobně jeho matka, která v ghettu zůstala do osvobození. V roce 1984 deník získal Památník Terezín.

¹⁸⁾ Vzpomínka Jiřího Borského, APT, č. 476.

¹⁹⁾ Vzpomínka Magdy Haimannové, APT, č. 2049. Zmínil se o tom i N. Frýd a J. Bor ve svých knihách. Zcela konkrétní příklad Poláčkovy činnosti jako soudníčkáře uvádí vzpomínka Josefa Poláka. Ten po válce publikoval poslední Poláčkovu soudničku (tedy z ghetta Terezín) takto: „Součástí podvodné akce se zkrášlováním bylo také zřízení „soudu sídliště“, který trestal drobné krádeže a jiné menší delikty. Jinou operetní institucí byla terezínská „banka“, která vyplácela vězňům mzdy v bezcenných terezínských korunách. Měla dokonce svou budovu s dvoranou a přepážkami, vězňe-úředníky a vězňe-ředitele. A tento ředitel terezínské banky se stal hlavním postavou Poláčkovy poslední soudničky: Před „soudem sídliště“ stojí obžalovaný vězeň a plačící svedené děvče. Žaloba viní obžalovaného, že děvče svedl pod slibem manželství.

Soudce: Přiznáváte se, že jste zde přítomnou žalobkyni svedl pod slibem manželství?

Obžalovaný: Ano.

Soudce: Slíbil jste jí tedy, že si ji vezmete, je to tak?

Obžalovaný: Ano, já...

Soudce: Proč s ní tedy neuzavřete sňatek?

Obžalovaný: Ale, já s ní chci přece uzavřít sňatek!

Soudce: Tak co vlastně, ženská chcete?

Žalobkyně: Když on, pane dvorní rado, mi předtím namluvil, že je **kuchařem** a já pak zjistila, že mě podvedl, že je **jen ředitelem „banky“!** Obžalovaný byl zproštěn viny.“

²⁰⁾ Slova z deníku M. Saluse cituje J. Bor v knize Opuštěná panenka, c. d. str. 223.

²¹⁾ Rukopis časopisu Vedem, APT, K6b/gh., i. č. A 1317.

²²⁾ Kniha K. Poláčka Muži v ofsidu byla poprvé vydána v roce 1931.

²³⁾ Způsob zobrazení postav rodiny Načeradcovy velice připomíná kreslířský styl Antonína Pelce, který Poláčkovy Muže v ofsidu ilustroval. Rovněž texty k těmto obrázkům jsou napsány svérázným poláčkovským humorem. O to se postarali další dva chlapi umístění v domově č. 1 a pišící pod šifrou Ca – Kr. Jejich pravá jména zatím nejsou známa.

²⁴⁾ Objekt nazvaný Kavalír byl již dlouhou dobu neobývaný, a proto velice zpustlý. V době ghetta sloužily jeho kasematové místnosti nejprve jako „šlojska“, což je specifický terezínský název pro místo, kde se odbavovaly transporty – jak nově přicházející, tak vypravované odtud na Východ. Později zde byli v hrozných podmínkách ubytováni staří a v části i choromyslní vězni. Právě zde se také uskutečnily některé Poláčkovy přednášky. O Kavalírce viz též časopis Vedem, rubrika nazvaná „Toulky Terezínem“, č. 12, 16.

²⁵⁾ Oba jmenovaní chlapi byli umístění v domově č. 1 v L 417 a aktivně se podíleli na tvorbě Vedem. Postupně deportováni do terezínského rodinného tábora v Osvětimi – Birkenau. Nevrátili se. Viz seznamy zemědělských terezínských vězňů – protektorát a transportní seznamy W, i. č. A 7354 a At, i. č. A 7367. Lax Peter, nar. 26. 9. 1929, do Terezína deportován tr. W-804 dne 8. 2. 1942 z Prahy. Deportace na Východ tr. Ds/r-97 dne 15. 12. 1943. Kaufmann Benjamin, nar. 13. 4. 1929, do Terezína deportován tr. At-211 dne 7. 5. 1942 z Prahy. Deportace na Východ tr. Eb-976 dne 18. 5. 1944.

²⁶⁾ Vzpomínky Hany Blánové, Pavla Frieda, Ljuby Římanové, Jiřího Diamanta, APT, č. 330, 2022, 2212, 2261. Též vzp. Jiřího Fraňka, nesign.

²⁷⁾ O přednáškách K. Poláčka v chlapeckém domově v L 417 viz časopis Vedem, č. 10/1944.

²⁸⁾ Na podzim roku 1944 bylo od 28. 9. do 28. 10. z ghetta do Osvětimi vypraveno 11 transportů s více než 18 000 vězni. Octla se v nich většina přítomných umělců, dětí i členů židovské samosprávy. Transporty označujeme jako likvidační. Ghetto se vyčistilo, zůstalo zde pouhých 11 088 vězňů.

-
- ²⁹⁾ Viz výpověď Kláry Herzové-Baumöhllové z 30. 1. 1985, zasláná z Prešova doc. Vlastě Kladi-
vové do Prahy. (Kopie dopisu v soukr. vlastnictví L. Ch.) Veřejně byla výpověď K. Baumöh-
lové publikována ve sborníku z mezinárodního symposia „Karel Poláček a historie židovské
kultury ve východních Čechách“, konaného 18.-20. května 1995 v Rychnově n. Kn. Vyd. na-
kladatel. ALBERT v Boskovicích, 1995.
- ³⁰⁾ Též Erich Kulka ve své přednášce na sympoziu ke 100. výročí narození K. Poláčka uvedl, že
K. Poláček byl při říjnových selekcích z Osvětimi poslán na práci do říše. Viz sborník ze sym-
posia „Ptáci vítají jitra zpěvem, poddůstojníci řvaním“, vyd. Klub Obratník Praha spolu s MÚ
a Okr. knihovnou v Rychnově n. Kn., 1992. K pozdějšímu datu Poláčkova úmrtí se přiklání
i prof. Jiří Franěk. Viz přednáška ve sborníku z mezinárodního symposia v Rychnově n. Kn.,
1995, c. d, str. 11-21.

KAREL POLÁČEK IN TEREZÍN

Ludmila Chládková

Summary

This contribution brings several less known facts from the writer's life in the years 1943 to 1944, when he was, for racial reasons, imprisoned in the Ghetto Terezín.

Exploiting to the utmost documentary material kept in the Terezín Memorial, it was possible to show K. Poláček as a person who did not give in. He spread even in Terezín among fellow prisoners of all age groups the wit and humour which was his own.

For a comparatively long time he was left at large in his capacity of employee of the Jewish Religious Community in Prague where he worked as librarian. Together with several other men he travelled o towns in the Protectorate to register books which had been Jewish property. On July 5, 1943, he was included in the transport De. In Terezín he arrived together with his companion Dora Vaňáková. His only daughter from the already nonexistent marriage it had been possible in 1939 to dispatch to Engalnd, where she survived the war. For K. Poláček it was rather hard to conform to the camp conditions which he compared to modern slavery. Fetters do not clatter here, however there are the mess-tins to which everybody bows humbly and carries them carefully, so as not to spill his soup he had got at the food counter after queuing up. In Terezín, practically everything was governed by food.

After some time Poláček found a dwelling in a tiny shack in one of the courtyards in the street called Hauptstraße (originally L 4). This way he had at least a minimal amount of privacy, here he could prepare his lectures, which always met with great interest. In the list of Czech lectures organized by Miloš Salus from August 1943 for one full year, there are in all 169 lectures to various themes. The statistics shows 10 247 attending persons. This way, at least for a while, they were able to forget about their hardships. The titles of Poláček's lectures were the following: Witnesses at the court and otherwise, On intolerance, From memoirs, Psychological considerations on poverty and wealth, The Terezín citizens in their mores and customs. Although there is evidence that Poláček intended to write a book on Terezín and that there were already some sketches for this work, it is not known where they ended.

K. Poláček also frequently appeared in the youth homes where he talked with the boys and girls, or lectured on required themes. His appearances then stimulated further impassioned debate in the homes. A document that the young boys knew his books from before the war is e.g. the witty series „The men from the off-side go to Terezín“, which appeared in 1943 in the periodical *Vedem*. The characters from Poláček's book naturally came to Terezín, and after some time, further East.

K. Poláček himself was included in the transport Es-988 and on October 19, 1944, left for Auschwitz. According to newly discovered sources, he did not perish immediately after arrival but rather came with a labour gang to the camp Hindenburg. He probably perished on a death march in the early months of 1945.

KAREL POLÁČEK IN THERESIENSTADT

Ludmila Chládková

Resümee

Der Beitrag bringt bisher wenig bekannte Fakten über das Leben des Schriftstellers in den Jahren 1943-1944, als er wegen seiner jüdischen Herkunft im Ghetto Theresienstadt interniert war.

Das in der Gedenkstätte Terezín aufbewahrte Dokumentationsmaterial wurde im höchsten Maße ausgenutzt und half K. Poláček als einen Menschen zu zeigen, der trotz seines Schicksals nicht resigniert hatte. Humor und Witz, die ihm eigen waren, verbreitete er auch in Theresienstadt unter seinen Mithäftlingen aller Alterskategorien.

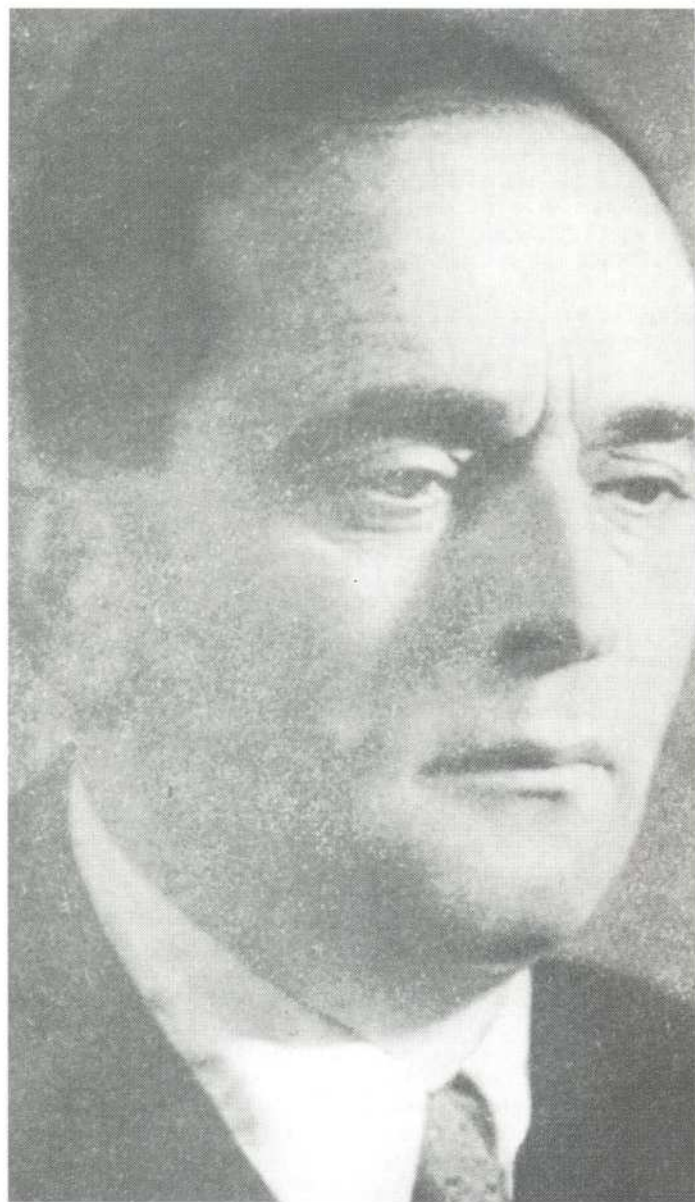
Als Mitarbeiter der Jüdischen Kultusgemeinde in Prag, wo er als Bibliothekar arbeitete, lebte er verhältnismäßig lange in Freiheit. Noch mit einigen Männern besuchte er die Städte im Protektorat und stellte Verzeichnisse von aus jüdischem Eigentum stammenden Büchern zusammen. Am 5. 7. 1943 wurde er in den Transport De eingereiht. Nach Theresienstadt kam er mit seiner Freundin Dora Vaňáková. Es gelang ihm seine einzige Tochter aus der nicht mehr bestehenden Ehe 1939 nach England zu schicken, wo sie auch den Krieg überlebte. Karel Poláček konnte die Lagerverhältnisse schwer ertragen. Er verglich sie mit neuzeitiger Sklaverei. Es rasseln hier zwar keine Ketten, es sind hier jedoch die Blechschüsseln, zu denen man sich demütig neigt und die man sorgfältig in der Hand hält, um die bei der Essensausgabe in einer Schlange erstandene Suppe nicht zu verschütten. Dem Essen war in Theresienstadt praktisch alles untergeordnet.

Nach einiger Zeit fand Poláček Unterkunft in einem kleinen Anbau in einem Hof in der Hauptstraße (ursprünglich L 4). Er hatte wenigstens ein Minimum von Privatleben und konnte dort seine Vorträge vorbereiten, die immer großen Wiederhall fanden. Im Verzeichnis der von Miloš Salus von August 1943 an während eines ganzen Jahres organisierten tschechischen Vorträge waren es 169 Vorträge zu den verschiedensten Themen. Der Statistik nach waren es 10 247 Personen, die sie gehört haben. Für eine Weile konnten die Zuhörer ihr Leiden vergessen. Poláček's Vorträge hatten folgende Themen:

Zeugen bei Gericht und anderswo, Über die Unverträglichkeit, Aus den Memoiren, Psychologische Erwägungen über Armut und Reichtum, Die Bürger Theresienstadts in ihren Sitten und Bräuchen. Obwohl es Zeugnisse gibt, daß Poláček ein Buch über Theresienstadt schreiben wollte, und daß bereits Unterlagen zu diesem Werk existierten, ist nicht bekannt, wo die aufzeichnungen geblieben sind.

Im großen Maße erschien Poláček auch unter der Jugend in ihren Unterkünften, wo er sich mit den Jungen und Mädchen unterhielt oder ihnen Vorträge zu gewünschten Themen hielt. Seine Auftritte waren dann Anlaß zu weiteren heißen Diskussionen in diesen Heimen. Daß die Jungen seine Bücher aus der Vorkriegszeit kannten, davon zeugt eine humorvolle Serie „Die Männer im Offside fahren nach Theresienstadt“, die 1943 in der Zeitschrift Vedem erschien. Die Gestalten aus Poláček's Buch kamen natürlich nach Theresienstadt und nach einiger Zeit weiter nach dem Osten.

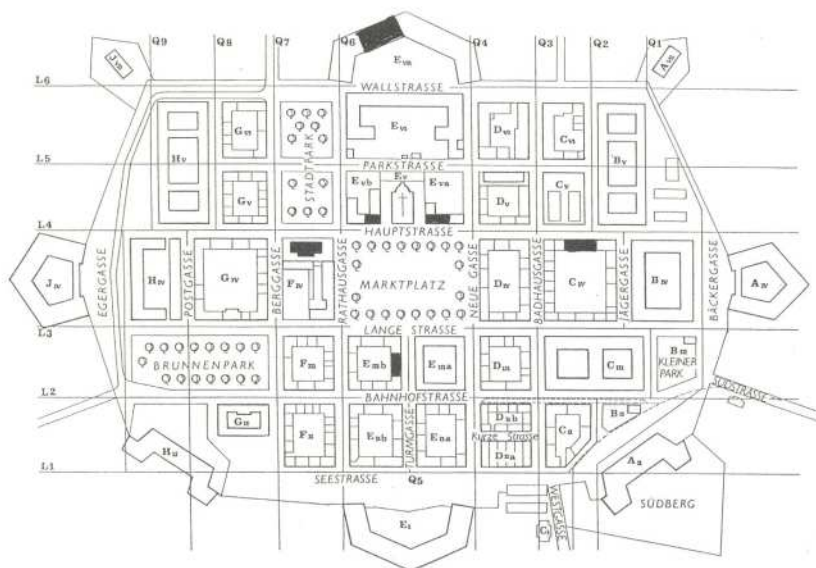
K. Poláček selber wurde in den Transport Es – 988 eingereiht und fuhr am 19. 10. 1944 nach Auschwitz. Den neu entdeckten Quellen nach starb er dort nicht gleich nach der Ankunft, sondern kam noch in einer Arbeitsgruppe in das Lager Hindenburg. Er kam wahrscheinlich in einem Todesmarsch in den ersten Monaten des Jahres 1945 um.

Předválečný portrét Karla Poláčka

541	Poláček Karel	Ueberfng v. Büchern ES-988	22. 3. XIII, Russische 1892 118	31388
542	Vanák Dora Dr.	Schreibkr. EG-1124	13. 3. XIII, Russische 118 1907	43256
543	Hamlisch Rudolf	Transport- arbeiter	29. 9. I, Waldhauserg. 8 1918	14155
544	Hamlisch Albine	Fam. Angeh. 737 736	7. 2. I, Waldhauserg. 8 1887	14143
545	Husserl Gertrude	Schreibkr. 867	18. 3. II, Krakauerg. 13 1921	16642
546	Husserl Helene	Fam. Angeh. 2280	22. 5. II, Krakauerg. 13 1883	16643
547	Singer Otto	Kanzlei- hilfsarb. 1899	16. 6. V, Krásnohorskág. 7 1901	36600
548	Lichtenstern Gustav	Abt. H 4991	6. 7. XII, Hradeschinerg. 31 1896	24901
549	Lichtenstern Emmy	Fam. Ang. 4990 DM 1908	18. 5. XII, Hradeschinerg. 31 1908	24894
550	Lichtenstern Ruth Dora	Fam. Ang. DM-5000	7. 1. XII, Hradeschinerg. 31 1936	24922

Strana z transportního seznamu De, kterým do ghetta přijel K. Poláček

Plánek Terezína s vyznačením míst, kde byl podle pamětníků ubytován nebo působil K. Poláček (1943-1944)

Řada domů terezínské Hauptstrasse. Ve dvoře za nimi také "bydlel" vězeň K. Poláček

Terezínská Kavalírka, kde K. Poláček přednášel

Načeradcovi po příjezdu do ghetta. Kresba ze seriálu "Muži v offsidu v Terezíně" uveřejňovaném v časopise Vedem.

SVĚT PO HOLOCAUSTU

(Přednáška na IX. populárně vědeckém symposiu Čechů a Slováků v Nizozemí, Heemstede 29. října 1994)

Jiří Diamant

Holocaust představuje dosud největší morální úpadek lidstva

Není sporu o tom, že se mezi lidmi odjakživa vyskytovaly pře, konflikty, hádky, boje a války, jež vedly k hromadným vraždám a krutostem, jichž nejsou ostatní živočichové schopni. Není dosud zcela jasné, co je příčinou této lidské agrese, lidského pudu ničení a sebezničení. Jisté je, že lidé odjakživa vynakládali mnoho času, důvtipu a energie k tomu, aby vymýšleli léčky či zbraně, jimiž by mohli zničit své protivníky, anebo nevinné oběti.

Podíváme-li se na dnešní svět kolem nás, vidíme, že o konkrétní příklady lidské agrese a zrůdnosti není nouze. Stačí si jen připomenout zvěrstva v Ruandě, anebo blíže v Evropě na území bývalé Jugoslávie. V této souvislosti je možno si klást otázku: co je tedy tak zvláštního na holocaustu, když přece – jak jsme uvedli – krutost a vraždění patřily odedávna k povaze mnoha lidí?

Holocaust znamená podle Websterova slovníku oběť nebo zničení ohněm. Jde zde o jakési symbolické spojení ničení s určitým rituálem. Holocaust je tedy úmyslné, promyšlené ničení lidí za účelem oběti bohům, myšlenice či přesvědčení.

Typickou zvláštností holocaustu je to, že se odehrával ve dvacátém století, jež je všeobecně označováno za století nebývalého technického a vědeckého pokroku. Příznačné pro holocaust tohoto století je zejména způsob, jakým byly záměrně a promyšleně zneužity technika a věda k hromadnému ničení lidí a v neposlední řadě i skutečnost, že toto nelidské kruté ničení bylo zdůvodňováno vírou, ideologií nebo filosofií, vycházející z iracionálních tendencí v člověku, z jeho podvědomí, pudu, nevědomých i vědomých tužeb.

Holocaust ve dvacátém století představuje vrchol zneužití filosofie, náboženství, ideologie, vědy a techniky k tomu, aby byly vymýceny osoby, skupiny či národy, jež byly považovány za podřadné a méněcenné na podkladě pavědeckých teorií. V tomto smyslu představuje holocaust popření základních principů lidské morálky, zavržení desatera přikázání, jež se staly základem všeobecně přijatého morálního kodexu, jakož i dehumanizaci vědy a techniky, jež byly původně vytvořeny k tomu, aby sloužily lidem a lidstvu. Holocaust lze považovat za vyvrcholení negativních tendencí v povaze současného člověka, za překročení všech dosud uznávaných hranic v mezilidských vztazích, za popření všech základních lidských hodnot a za výraz odlidštění člověka, kultury a společnosti.

Holocaust je významným mezníkem lidských dějin

Dějiny lidstva se běžně dělí na úseky podle významných událostí, jež je vymezují. Počátek novověku se tradičně spojuje s objevením Ameriky. V tomto století jsou významná data vázána především na počátek a konec první a druhé světové války.

Zamyslíme-li se však hlouběji nad dosavadním vývojem lidstva, lze holocaust v letech 1939-1945 označit za významný mezník, jenž dělí lidskou historii na období před ním a po něm.

Při každoročních vzpomínkových oslavách osvobození koncentračního tábora Osvětim v lednu 1945 v Amsterdamu připomněl před třemi lety tehdejší starosta města Ed van Thijn tuto dichotomii. Osvětim a jeho pobočný tábor Birkenau s více než jedním milionem zaplynovaných obětí se staly symbolem holocaustu. Tato „továrna na smrt“ ukázala nestvůrnost systému, který sadisticky použil výdobytky techniky a vědy k ničení nevinných lidí, mužů a žen, dětí a starých osob jen proto, že podle vládnoucí rasové teorie patřili k méněcenné rase, jež musela být vyhubena.

Vývoj lidstva před holocaustem probíhal v průběhu mnoha tisíciletí. Od konce holocaustu uplynulo teprve padesát let. Zatím se lidstvo s fenoménem holocaustu nedokázalo vyrovnat. Vyskytli se dokonce někteří, kdož jeho existenci popírají a popisují jej jako lež a výmysl zlovolných Židů. Je zajímavé, že se k těmto pokusům vymýtit fakta z nedávné historie propůjčili i někteří významní badatelé, například Noah Chomsky. Popření nebo zamlčování jsou názorné příklady neschopnosti vysvětlit a vyrovnat se s fenoménem, který tolik zatížil dějiny lidstva. Není náhodou, že extrémní neonacistické živly v Německu a i v jiných zemích v současné době opakovaně vyvolávají incidenty právě na území bývalých koncentračních táborů, přičemž se snaží zničit vše, co by holocaust připomínalo. Místo studu a kritického zamyšlení zvolili tito jedinci agresí a bezmezného ničení. Minulost však nelze vymazat ani smýt, stopy zločinu zůstávají a lpí na jejich vykonavatelích i na jejich potomcích. Chceme-li lépe pochopit fenomén holocaustu, je především nutno se zamyslet nad jeho příčinami a následky.

Příčiny holocaustu

Systematické masové ničení lidí, popřípadě určitých skupin či národů, se vyskytovalo v tomto století častěji. Vzpomeňme jen na pronásledování Arménců v Turecku, na pogromy v Polsku, na Ukrajině a v Rusku, anebo na pracovní tábory v někdejší Sovětské svazu. Příčinou těchto masových projevů agrese byla dlouho přetrvávající nenávist, vycházející z tradovaných předsudků, anebo z náboženských, nacionalistických či ideologických pohnutek, jež vedla k nezkrutitelnému vzteku spojenému s impulzivním vražděním nebo týráním nevinných obětí či protivníků.

Je zvláštní, že holocaust vznikl toliko v Německu po prohrané první světové válce a po nástupu nacismu, zatímco ve fašistické Itálii ani ve Francově

Španělsku se neobjevil. Zdá se, že holocaust vznikl v souvislosti se zvláštními podmínkami v poválečném Německu a že může být také uváděn ve vztah s určitými vlastnostmi a kulturními a společenskými zvláštnostmi tohoto národa. Není sporu o tom, že německý národ se po prohrané válce cítil ponížen a frustrován tím, že se jeho velikášské expanzivní snahy a národní ideály neuskutečnily. Připomeňme si v této souvislosti současnou situaci v Rusku. Politický, ideologický a hospodářský chaos v zemi zesiloval agresi a nesnášenlivost mezi lidmi, a takto vznikla potřeba nalézt viníka, jemuž by bylo možno přičíst odpovědnost za neuspokojivou situaci v zemi. Nebylo to nesnadné. Lutheránské tradice, závist a předsudky zvolily Židy za své obětní beránky. Německý antisemitismus znovu rozbujel, projevil se v „křišťálové noci“ a šířil se poté jako olejová skvrna. Tendenční interpretace Nietzscheova učení o nadčlověku, zruďné teorie o čistotě rasy, negativní obraz o Židech (Žid Süß) a přetrvávající frustrace německého národa se staly živnou půdou systematicky plánovaného, ideologicky zdůvodněného, technicky dokonale připraveného zločinu, jenž si kladl za cíl vymýtit Židy v Evropě a na celém světě.

Holocaust měl uskutečnit ideály formulované Hitlerem v „Mém boji“, zvýšit čistotu germánské rasy a zajistit podmínky pro vznik nadlidí, kteří by byli schopni vytvořit novou Evropu řízenou „Tisíciletou německou říší“. K uskutečnění této národní megalomanie byli mnozí ochotni negovat všechny všeobecně přijaté principy morálky, překročit veškeré konvenční hranice v mezilidských vztazích a popřít všechny zásady humanismu. Vyskytli se však i Němci, kteří s touto situací nesouhlasili a byli ochotni za své demokratické přesvědčení i trpět.

Použitím vymožeností vědy a techniky, s příznačnou německou důkladností a s účinným organizačním systémem umožněným diktaturou, začali nacisté v Německu již před začátkem druhé světové války realizovat své plány, jež vyvrcholily vybudováním táborů smrti ve formě koncentračních táborů v oblasti říše a na územích, jež byla získána nebo dobytá v prvním období války.

Následky holocaustu

Pobyt v koncentračním táboře patří nesporně k mezním situacím lidského života a zanechává prakticky u každého, komu byla dána možnost tento pobyt přežít, celoživotní následky, jež se mohou projevit teprve po řadě let v podobě změn chování, nálad, meziosobních vztahů, anebo jako psychosomatické či somatické procesy, různé choroby, či předčasné stárnutí. Byly popsány zvláštní syndromy, jako je PTSS (Post Traumatic Stress Syndrome), nebo KZ syndrom (syndrom koncentračního tábora). V posledních letech se obrací pozornost odborníků k problémům druhé generace, tj. dětí bývalých vězňů koncentračních táborů, kteří přežili holocaust. Jak se zdá, jde zde o dlouhodobou traumatizaci, jež se může přesunout z generace na generaci navzdory pokusům o materiální odškodnění fyzických a psychických útrap, jež nelze ničím dostatečně odčinit.

Při jubilejním setkání „Birkenauských hochů“ v červnu 1994 v Praze jsem

hovořil o změnách v chování a prožívání důsledků dlouhodobé traumatizace v době pobytu v koncentračních táborech, které jsem pozoroval, anebo zjistil v rozhovoru s několika „Birkenauskými hochy“, kteří se tam sjeli z různých zemí 50 let od zničení tábora českých Židů v Birkenau. Vycházel jsem přitom také z introspekce a z mně dostupných literárních pramenů. Zjistil jsem, že mnozí z naší skupiny trpí nadměrnými strachy, úzkostmi a depresí, předčasnou únavou, přecitlivělostí a podrážděností. Jde zde o jakýsi chronický pseudo-neurasthenický syndrom, jenž může snižovat kvalitu života jedince i jeho okolí. U některých se objevily také trvalé změny osobnosti, jako je ztráta důvěry k lidem, snížené sebevědomí, anebo zvýšená paranoidita. V popředí stojí potřeba jistoty a bezpečí, často se vyskytuje velká ctižádost v oblasti pracovní, etické normy jsou mnohdy nadměrně zdůrazňovány. Život je brán příliš vážně a pocit odpovědnosti je velmi silný. Naštěstí se již v době pobytu v koncentračních táborech u mnohých vyvinuly kompenzační – někdy hyperkompenzační – mechanismy, takže po osvobození byla velká většina z této skupiny schopna vést normální spokojený život, úspěšný jak v oblasti pracovní, tak v oblasti rodinné. V některých rodinách členů této skupiny se o traumatických zážitcích z války často hovořilo, v jiných se o nich záměrně mlčelo. U některých dětí v těchto rodinách se objevily příznaky, o nichž jsem se zmínil. V řadě zemí je věnována zvýšená pozornost problematice obětí války. V Nizozemí existuje ústav „Stichting 1940-1945“ v Oegstgeestu, kde je válečným poškozcům poskytována zvláštní péče a terapie příznaků, jež mohou být uvedeny v souvislost s jejich válečnými traumaty.

Holocaust a morálka

Domnívám se, že holocaust jako projev nejhlubší degradace humanity v lidských dějinách zanechal trvalé následky v poválečném vývoji lidstva. Chci se podrobněji zabývat především změnami v sociálním chování lidí v poválečném období zejména v Evropě, jež byla druhou světovou válkou nejvíce postižena. Nechci však problémy zjednodušovat; rozhodně se nedomnívám, že změny v chování a ve vzájemných vztazích lidí po válce lze uvádět ve vztah toliko s fenoménem holocaustu; technický, vědecký, hospodářský a politický vývoj v poválečném světě měl na ně jistě také určitý vliv. Co se vlastně změnilo? Především úcta k životu a k individualitě člověka a respektování hranic souvisejících s existencí druhých lidí.

Po skončení druhé světové války se svět začal jen pozvolna vzpamatovávat. Přeživší se vrátili ke zbylým členům rodiny, anebo k přátelům či známým a začali znovu budovat to, co bylo zničeno: svá obydlí, svou kariéru, své rodiny. Byl to zdoluhavý proces vybudovat novou existenci na troskách staré. U mnohých se objevila dodatečně deprese, pocit viny z toho, že oni přežili a jiní ne, jakož i smutek nad tím, co prodělali. U ostatních byly tyto city potlačeny či zatlačeny elánem, s nímž se vrhli do tvoření a budování budoucnosti. V materiální oblasti se to podařilo snáze než v oblasti duševní.

Holocaust zničil prakticky všechny pilíře, na nichž dosud spočívalo soužití lidí ve společnosti: úctu k bližnímu, smysl pro pravdu a spravedlnost a respekt určitých pravidel a mezí v mezilidských vztazích. Lidé začali žít jakoby ve vakuu: bez náboženství, bez principu, bez hodnot a ideálů. Není divu, že se zájem jedinců soustředil především na sebe samotné a na jejich blízké okolí, zejména na vlastní rodinu. Rozmohl se materialismus, prospěchářství, oportunistus, morální pragmatismus a sobectví. Šlo především o to, zachovat vlastní existenci, přežít a vybojovat co nejlepší postavení a materiální zajištění pro sebe a své nejbližší, často na úkor jiných. Rozmohl se jakýsi novodobý sociální darwinismus.

V tomto duchu se rozvíjely také mezilidské vztahy, postoj k práci, odpovědnost za sebe a druhé, jakož i poměr k otevřenosti, čestnosti a poctivosti. Lidé se vraceli z bojišť nebo z vězení s pocity viny a odhodláním, že už nikdy nedopustí, aby se zvěrstva, jichž byli svědky, opakovala. Snažili se proto vychovat své potomky v co největším přepychu a volnosti, aby jim vynahradili to, co sami nemohli mít a prožít. Druhá generace vyrůstala ve stínu hrůzných vzpomínek, před nimiž byla pečlivě ochraňována. Nebyly na ni kladeny žádné požadavky a nebyla od ní požadována žádná odpovědnost. Bylo jí dopřáno žít v bezpečí, materiálním přepychu a v bezstarostnosti co nejdéle, často řadu let po dosažení dospělosti. Tímto přístupem k výchově se změnil vztah mezi generacemi, pozornost se přesunula od úcty ke stáří k nadměrné péči o mladé, jimž se mělo vynahradit to, čeho se rodičům nedostávalo.

Změnil se také vztah k práci a k jejímu obsahu. Zatímco dříve bývalo ctí uplatnit se v práci a docílit něčeho v úsilí pro blaho společnosti, stal se povolna pracovní proces toliko nuceným prostředkem k získání obživy, vnučenou náplní mezi dvěma dovolenými. Pracovní ethos mnohých se změnil v prospěchářství, vyděračství a sociální parazitismus. Činy se změnily ve slova, jež brzdila jejich realizaci, povinnosti byly zaměňovány za práva, skromnost za nadměrné požadavky, odpovědnost za nezávaznost. Odpovědnost jedince za společenství postupně mizela. Pod vlivem komunistické ideologie se mnoho lidí snažilo využívat ostatních k uskutečnění svých cílů. Na Západě se stal management vědecky zdůvodňovanou metodou směřující k dosažení týchž cílů.

Nerespektování hranic a zábran uložených morálkou a svědomím vedlo k rychlému růstu agrese a zločinnosti, jež zůstala většinou nepotrestána, přičemž zločinci často dosáhli cílů, jichž by jinými prostředky nikdy nedosáhli (publicita, soucit, finanční podpora a jiné). Tento stav lze sotva změnit; lidé, kteří si navykli chovat se k druhým bez jakýchkoli zábran a omezení, kteří si zvykli na to očekávat a požadovat od ostatních vše, co si usmyslí, si sotva zvyknou na uskrovnění a nestáhnou se do společensky přijatelných mezí. Kdo si jednou navyknul beztravně překračovat jakékoli hranice (právní, společenské, majetkové, mravní, fyzické či sexuální), těžko se k nim bude vracet. Přitom se u těch, kdož něčeho dosáhli, často objevuje arogance, podmíněná bo-

hatstvím (arogance peněz), sociálním postavením (arogance moci), nebo intelektuálními výkony (arogance vzdělání, slávy a podobně). Staré heslo „s pozitivostí nejdál dojdeš“ je v této souvislosti zastaralé a lidé, kteří se jím řídí, jsou předmětem výsměchu či sociálního pohrdání. Dle mého názoru má především výchova v rodině a mimo ni vinu na této sociální bezmeznosti, dalším škodlivým faktorem bývají různé ideologie a společenské proudy z nich vznikající.

Holocaust a náboženství

Osobní prožitek holocaustu znamená pro každého konfrontaci s Bohem, vírou a náboženstvím. Náhlá změna dosavadních životních podmínek v Dantovo peklo vyvolala v mnohých pocit opuštění Bohem spojený s výčitkou „Bože, Bože, proč jsi mne opustil?“ Víra v Boha byla holocaustem otřesena v samých základech. „Jak mohl Bůh dopustit, aby zahynulo tolik nevinných lidí, a přitom ponechat naživu tolik vrahů a bytostí nehodných názvu člověk? Jaký je smysl našeho utrpení? Musí snad vyvolený národ opět nést břímě hříchu ostatních?“ Takové a podobné otázky vířily hlavami těch, kdož mohli zblízka pozorovat vysoko šlehající plameny krematorií, v nichž denně hynuly tisíce nevinných.

Někteří z uvězněných se na Boha zlobili, jiní se pokorně podrobovali jeho vůli. Po osvobození se objevil zvýšený počet ateistů, anebo kriticky věřících. Vyskytli se i takoví, jejichž víra v Boha byla utrpením holocaustu zesílena. V nejkritičtějších chvílích se však objevovali i jedinci, kteří neopustili své primitivní pověry, jež v minulosti vedly k pronásledování, týrání či usmrcování jinověrců. Pamatuji si, že jsem od února do dubna 1945 ležel na marodce v koncentračním táboře Buchenwald vedle českého spoluvězně. Oba jsme se zotavovali z těžkých chorob a žili v poměrech, kdy jsme ani jeden nevěděli, zda se dožijeme konce války. V této situaci mně můj soused tvrdil, že moji rodiče a příbuzní určitě používali krev křesťanských panen při přípravě maceců a že já jsem o tom nemusel vědět. Dodnes mi jezdí mráz po zádech, když pomyslím na to, jak absurdní byla pověra o rituální vraždě a v jaké situaci byla vyjádřena člověkem, který věřil jen ve své náboženství a druhými pohrdal, přestože nevěděl, jak skončí. Poválečný svět se ocitl v náboženské krizi. Stále více lidí se snažilo najít svůj osobní vztah k Bohu mimo náboženské organizace a církve, mnoho se jich od Boha odvrátilo a uchýlilo k filozofii, ideologii, případně k všednímu životu bez hlubšího uvažování se snahou o největší rozkoš a pohodlí.

Mnozí si dostatečně neuvědomili, že různá náboženství byla po tisíciletí nositeli morálních zákonů a předpisů, jež měly umožňovat soužití lidí v míru a ve vzájemné pohodě. Krize náboženská úzce souvisela s krizí morální. Jen nemnozí našli ve filozofii, anebo v osobním přesvědčení, náhradu za náboženský základ morálky.

Nadměrný růst ateismu souvisel mimo jiné také s vývojem pozitivistické,

pragmatické a humanistické filozofie, jakož i se šířením marxismu. Proces odpoutání od církve a náboženství dosáhl svého vrcholu v letech sedmdesátých. Je pozoruhodné, že se v letech osmdesátých začaly v různých náboženstvích objevovat stále důrazněji fundamentalistické tendence, dovolávající se návratu k historickým kořenům daného náboženství a vyžadující rigorózní dodržování všech jeho předpisů. Tento trend se nejvýrazněji projevil u muslimů, dále u židů a protestantů a v neposlední řadě také u katolíků.

Žijeme v období střetu dvou protichůdných tendencí: na jedné straně humanisté chtějí středem svých snah učinit člověka, na druhé straně fundamentalisté horují pro Boha, náboženství a církve jako prostředky ku zvelebení člověka a ke zvýšení kvality jeho existence zejména po smrti. Množí se počet sekt, z nichž některé netrpělivě očekávají zánik světa.

Zesilování fundamentalismu vede ke snížení tolerance a k paralýze příznivých snah ekumenických a supraekumenických. Někteří stále doufají ve vznik jednotného náboženství, založeného na osobní víře v Boha, který by už nikdy nezavdal příčinu k vzájemnému vraždění lidí v jeho jménu. Vždyť i na opasku nacistických zločinců byl nápis: „Gott mit uns“.

Holocaust připomněl každému myslícímu a cítícímu člověku základní otázky života a smrti, otázky, jež dříve patřily výhradně do oblastí náboženství. Každý, kdo prošel holocaustem, se s těmito problémy musel vyrovnat po svém, přiklonit se k víře a k náboženství, anebo se od nich odvrátit. Lidstvo po holocaustu se ocitlo ve vakuu bez víry v Boha. Nastalo čekání na Godota, spasitele, který by lidstvo vyvedl do šťastnějšího století.

Blíží se konec dvacátého století a současně druhého tisíciletí. Lidstvo se dosud nezbavilo válek a vraždění; naopak krutosti se stále stupňují. Lze si klást otázku, zda se moderní člověk bez náboženství obejde. Pakliže ano, pak je nasnadě otázka, co mu náboženství a s ním spojené morální zásady dávají.

Holocaust a hodnoty

Člověk na rozdíl od jiných živočichů žije pro něco a pro někoho. Jeho život zná nejen délku, tj. počet dožitých let, nýbrž i šíři, tj. náplň, kterou mu dává ve formě různých činností navozených povinnostmi či zájmy, a v neposlední řadě i hloubku, tj. smysl, který se v něm snaží nalézt. Lidé nacházejí často smysl svého života v uskutečňování různých ideálů, jež jsou odrazem hierarchie jejich hodnot. Ideály a hodnoty dávají našemu životu hloubku a metafyzickou dimenzi. Někteří žijí pro pravdu, jiní pro sociální spravedlnost, někdo chce po sobě zanechat dílo vědecké či umělecké, jiný chce zase něco vykonat pro druhé či něco znamenat jako učitel, rodič, léčitel, přítel, vychovatel, rádce či politik. Mnozí se – žel – spokojují s tím, že po sobě chtějí svým dětem zanechat co největší majetek.

Holocaust je naprostem popřením hlubšího smyslu života a základních odvěkých lidských hodnot. Lidé byli degradováni na živočichy a jen někteří mají pro svůj původ právo žít, jiní musí zahynout. Jako motiv k vyvražďování

druhých sloužily pseudoideály, vyvěrající z pověr a ze zneužívání vědy a filozofie. Teorie čisté rasy, nadčlověka, pangermánství jsou výrazem potlačení kritického myšlení moderního člověka a jeho degradace na součást hlučícího stáda svedeného emočními výbuchy demagogů. Holocaust znehodnotil život tím, že připustil macchiavelistické posvěcování prostředků sloužících nekálým cílům. Holocaust zbavil život mnohých hloubky a smyslu, život se stal nesmyslným živořením automatů snažících se vybit svou agresi a uspokojit své nízké chťiče. Člověk ve své stádnosti se zbavil zodpovědnosti za sebe a za své prostředí. Expanze, bezmezné zabíjení a dobývání se staly z prostředků cílem jednání. Ne náhodou se v těchto poměrech zrodila potřeba blíže zkoumat lidskou existenci a nalézt její smysl.

Holocaust a filozofie

Sartrův existencialismus a Franklova existenciální frustrace a logoterapie jsou výrazem snah nalézt východisko z bezvýchodnosti. Holocaust přiměl filozofy zabývat se tím nejpodstatnějším v lidském životě: smyslem života jedince a společnosti, jakož i základními znaky lidské existence. Po skončení nejkrutější války v dějinách se mnohých zmocnila beznaděj a hluboká deprese. Při pohledu na trosky domovů a opuštěná obydlí vyvražděných se mnohých zmocnila úzkost. Život jakoby ztratil perspektivu.

Po holocaustu bylo nutno vytvořit novou životní filozofii, filozofii života, jeho zachování a přetrvání. Mnozí se snažili smysl svého života najít v činech, v práci a ve znovuvybudování zničených domovů, rodin a kariér. Nedůvěřovali slovům, frázím, abstraktním filozofiím a teoriím. Západní svět se přiklonil k pozitivismu a pragmatismu, jež kladly důraz na realitu a čin. Východní svět uvěřil, že marxismus mu nahradí filozofii a náboženství a že z lidí vytvoří altruistické bytosti schopné oběti pro druhého. Ve jménu této pavědecké fikce se vytvořila ideologie, jež byla po desetiletí masově šířena a přežvykována. V souvislosti s násilným šířením marxismu byly používány metody psychologického útlatku vedoucí k brain – washing, ztrátě kritického myšlení a ke změnám osobnosti. Pracovní tábory, inscenované soudní procesy, masové popravy a subtilní diskriminace vytvořily pro statisíce nevinných nesnesitelný duševní a fyzický útlak, který zpočátku ovlivnil vývoj holocaustu nacistického, aby později byl sám ovlivňován metodami uplatňovanými v nacistických koncentračních táborech. Na rozdíl od nacistů nepřikročili komunisté k otevřenému masovému ničení lidí v plynových komorách, i když zničili miliony odpůrců v pracovních táborech archipelu Gulag.

Několik desetiletí po válce se zdálo, že mnozí zvolili místo jedné totalitní filozofie filozofii druhou v naději, že ta změní člověka a lidstvo k lepšímu. Koncem let osmdesátých tohoto století se však v plném rozsahu ukázala neschopnost marxistické filozofie změnit lidskou povahu, zavést sociální spravedlnost a dát pravou náplň a smysl lidskému životu.

Koncem druhého tisíciletí ztratilo lidstvo smysl a zájem o hlubší studium

náboženství a filozofie. Často dalo přednost víře ve vědecké poznání a v technické objevy. Přitom se nevzdává naděje na uskutečnění sociálně spravedlivého řádu ve společnosti, jež bude materiálně dobře zajištěna. Hlubší zamyšlení nad životem je často považováno za zbytečný luxus, který nepřináší bezprostřední prospěch. Ahistoričnost, zapomnění a popření nastoupily místo potřeby poučit se z historie.

Hedonistický pragmatismus, utilitarismus a fatalismus jsou příznačné pro životní filozofii mnohých současníků. V této souvislosti chci poukázat na pokusy českého prezidenta Havla navázat po sametové revoluci na humanistické tradice Masarykovy filozofie. Dle mého názoru se jeho pravidelné přednášky na toto téma staly duchovní potravou jen malé vrstvy českého národa, především starších pamětníků, zatímco většina příslušníků mladších generací tuto tradici odmítá a požaduje modernější životní názor, schopný rychle a bez hlubšího přemýšlení řešit praktické problémy každodenního života jedince a společnosti. V jistém smyslu se tedy filozofie ani po selhání marxisticky řízených států nevymanila z područí politiky.

Holocaust a umění

„Inter arma silent musae“ věděli už staří Římané. Je také dostatečně známo, že v utrpení se rodí právě umění. V době holocaustu šlo především o zachování holé existence. Stupňující se tlak s neustálou hrozbou smrti dal vězňům umělcům a i jiným citlivým jedincům hodně podnětů k zachycení reality kolem sebe. Bylo však životu nebezpečné rozšiřovat umělecké výtvořky. Umělecké projevy byly udržovány v přísné tajnosti.

Přemnozí měli touhu zachytit fakta, dojmy a pocity co nejvěrněji pro sebe, pro svou rodinu, přátele a pro budoucí generace. Shromažďovali potajmu materiál, který po válce publikovali (v Čechách především O. Kraus a E. Schön-Kulka: „Továrna na smrt“). Vyskytli se však i nemnozí, jimž se podařilo z přísně hlídaného tábora Birkenau utéci a vynést důležité dokumenty, které byly pak ve svobodném světě uveřejněny (Lederer, Vrba a další).

Ze zážitků v koncentračních táborech vzniklo hodně kreseb, hudebních skladeb a stylizovaných opisů.

Po osvobození byly publikovány obsáhlé dokumenty, deníky, později příběhy a romány. Je zajímavé, že zájem o tato umělecká díla se objevoval v určitých časových obdobích jaksi ve vlnách. Zejména v tomto desetiletí vyšlo mnoho závažných uměleckých děl, zřejmě v souvislosti s jubilejními vzpomínkovými oslavami u příležitosti osvobození různých koncentračních táborů. Z naší skupiny „Birkenauských hochů“ vynikli v tomto směru holandský sociolog a spisovatel Gerard Durlacher a izraelský malíř Jehuda Bacon. Oba se snažili svým způsobem zvěčnit své dojmy z nejtěžších období věznění. V posledních letech jsou ve Spojených státech zakládána muzea a památníky (Holocaust Memorials) v různých městech. V řadě zemí se na školách o holocaustu přednáší.

Holocaust a budoucnost

Můžeme dnes s uspokojením konstatovat, že holocaust je po padesáti letech stále aktuální, i když se v různých zemích vyskytují mnozí, kdož by na tento jedinečný fenomén v lidských dějinách chtěli zapomenout, anebo jej dokonce popřít. Zejména v sousedním Německu se množí případy neonacistických provokací v tomto směru, a je zvláštní, že mnozí soudci jsou k těmto amorálním přečinům příliš shovívaví. Je třeba si však i přiznat, že jak v Německu, tak i v jiných zemích se mnozí staví proti neonacistické kampani, zapomínání na nedávné zločiny a žádají i dnes spravedlivé potrestání viníků a potrestání zločinců. Jiní zase objevují stále nové „holocausty“ – v Ruandě, Bosně a jinde, přičemž úmyslně zapomínají na specifické znaky nacistického holocaustu.

Holocaust se stal výrazem svědomí lidstva. Stal se nehasnoucím varováním před opakováním podobných zločinů a výrazným mementem všem lidem, aby respektovali základní lidská práva a aby se řídili základními principy lidské morálky. Holocaust se stal symbolem konfrontace lidí s absolutní nelidskostí ve dvacátém století, jež vytvořilo technické a vědecké předpoklady pro spokojený život převážně většiny obyvatel této planety. Holocaust ukazuje příkrý rozpor mezi vírou, ideologií a slovy a mezi konkrétními činy těch, kdož se ohánějí Biblií, Koránem či Kapitálem. Dvě světové války v tomto století však daly vznik stále vlivnějšímu veřejnému mínění, jež v různých zemích bedlivě sleduje politické dění. Strach z konfliktů a válek mobilizuje stále více lidí. Podobně se stále více lidí chce aktivně bránit proti agresi a zločinnosti v jakékoli formě a vrátit se k tradičním hodnotám lidského života, k rodině, svobodě, uspokojení z vykonané práce a k sociální spravedlnosti. Stále více lidí hledá hlubší smysl života i mimo tradiční náboženství.

Pochopení příčin a hlubších souvislostí holocaustu nám poskytuje možnost zamyslet se nad současným stavem lidstva a současně formulovat základní principy nutné pro jeho přežití. Jsem přesvědčen, že tyto principy se budou z velké části krýt s odvěkými morálními příkazy nejvýstižněji formulovanými v desateru přikázání, jež tolik lidí slovy souhlasně přijímá.

Nejlepším odčiněním holocaustu by bylo vytvoření podmínek, jež by zneemožnily jeho opakování v budoucnosti. Morální povinností těch, kdož tuto pohromu přežili, je tuto skutečnost ostatním neustále připomínat, nutit je k hlubšímu promýšlení jeho následků pro dnešek a pro budoucnost.

THE WORLD AFTER THE HOLOCAUST

Jiří Diamant

Summary

This is the text of a lecture prepared for and read in October 1994 at the IX-th popular scientific Symposium of Czechs and Slovaks in the Netherlands. It consists of ten essays not only to the idea of the Holocaust, but also to its consequences and influences it had on the people it concerned. The Holocaust in the 20-th century presents the climax of the perversion of philosophy, religion, ideology, science and technology for the purpose of eradicating persons, groups or Nations considered to be inferior and secondrate on the basis of pseudo-scientific theories. It can be described as the negation of all basic human values and the expression of the de-humanisation of man, culture, and society.

The individual essays come in the following order: 1. The Holocaust presents the so far deepest moral degeneration of humanity. 2. The Holocaust is an important landmark in human history. 3. The sources of the Holocaust. 4. The consequences of the Holocaust. 5. Holocaust and morality. 6. Holocaust and religion. 7. The Holocaust and the human values. 8. The Holocaust and philosophy. 9. The Holocaust and the Arts. 10. The Holocaust and the future.

Several thoughts from the lecture: The causes of this crime can be found in the persisting frustration of the German nation from the lost World War I, the flourishing of anti-Semitism and the acceptance of the theory about the German Superman. The Holocaust was to implement the ideals formulated by A. Hitler. Those who survived this well-planned mass murder remain to some degree marked for life. There is the KZ syndrome (the Concentration Camp Syndrome), and the PTSS (the Post Traumatic Stress Syndrome). The traumatizing effect is a long term one, showing also in the children of the former concentration camp prisoners. The Holocaust to a considerable degree influenced in a negative way the morals and the social behaviour in the postwar era. It destroyed the pillars of coexistence in society, and materialism, utilitarianism, moral pragmatism, and selfishness flourished. In this direction consequently, the human relations and the attitude towards work developed. People who followed the old rule „Honesty is the best policy“, became rather the object of ridicule and social contempt. The personal experience of the Holocaust meant for everybody a confrontation with God, faith, and religion. After liberation, the number of Atheists or critical believers grew, which was connected with the flourishing of positivistic, pragmatic, and humanist philosophy, and the spread of Marxism. This process of alienation from the Church reached its climax in the seventies. The Holocaust became a complete refutation of the deeper meaning of Life and the eternal human values. It devalued life in that it admitted Macchiavellian consecration of ways and means serving lowly ends. Man, in the herd behaviour, shed his responsibility for himself and the environment. Expansion, killing, and conquering, from means, turned into ends by themselves.

It may be stated that the Holocaust is still topical after 50 years, despite all calls to forget, or even its denial. The Holocaust became a warning from a repetition of similar crimes. The author thinks that the basic principles for the survival of humankind should be in accordance with the eternal moral imperative – the Ten Commandments.

DIE WELT NACH DEM HOLOCAUST

Jiří Diamant

Résumé

Es handelt sich um den Text eines im Oktober 1994 vorbereiteten und auf dem IX. populärwissenschaftlichen Symposium der Tschechen und Slowaken in den Niederlanden präsentierten Vortrag. Er enthält zehn Überlegungen nicht nur über den Begriff Holocaust selbst, sondern auch über die Folgen und den Einfluß, den er für die betreffenden Menschen hatte. Im 20. Jahrhundert stellt der Holocaust den Gipfel des Mißbrauchs der Philosophie, Religion, Ideologie, Wissenschaft und Technik dar, um auf Grund pseudowissenschaftlicher Theorien für zweitrangig und minderwertig gehaltene Personen, Gruppen oder Nationen auszurotten. Er kann als Verneinung aller grundlegenden menschlichen Werte und Ausdruck der Entmenschlichung des Menschen, der Kultur und der Gesellschaft bezeichnet werden.

Die einzelnen Überlegungen haben diese Folge: 1. Der Holocaust stellt den bisher größten moralischen Verfall der Menschheit dar. 2. Der Holocaust ist ein bedeutender Wendepunkt der menschlichen Geschichte. 3. Ursachen des Holocausts. 4. Folgen des Holocausts. 5. Der Holocaust und die Moral. 6. Holocaust und Religion. 7. Der Holocaust und die Werte. 8. Holocaust und Philosophie. 9. Holocaust und Kunst. 10. Der Holocaust und die Zukunft.

Einige der Gedanken dieses Vortrags: Die Ursachen dieses Verbrechens an der Menschheit beruhen in der andauernden Frustration des deutschen Volkes aus dem verlorenen 1. Weltkrieg, dem Umsichgreifen des Antisemitismus und der Akzeptanz der Theorien über den deutschen Übermenschen. Der Holocaust sollte die von A. Hitler formulierten Ideale verwirklichen. Diejenigen, die diesen durchdachten Massenmord überlebt haben, sind mehr oder weniger für immer gebrandmarkt. Es gibt ein KZ-Syndrom und ein PTSS (Post Traumatic Stress Syndrom). Die Traumatisierung ist ein langer Prozeß, der sich auch an den Kindern der ehemaligen KZ-Häftlinge zeigte. In der Nachkriegszeit beeinflusste der Holocaust negativ die Moral und das soziale Benehmen der Menschen. Er vernichtete die Pfeiler, auf denen das Zusammenleben der Menschen in der Gesellschaft beruhte, es verbreiteten sich Materialismus, Profitmacherei, moralischer Pragmatismus und Egoismus. In diesem Geiste entfalteten sich dann auch die zwischenmenschlichen Beziehungen, das Verhältnis zur Arbeit. Diejenigen, die sich nach dem alten Sprichwort „ehrlich währt am längsten“ richteten, wurden eher Gegenstand von Hohn und Spott. Die persönlichen Erlebnisse des Holocausts bedeuteten für jeden eine Konfrontierung mit Gott, Glauben und Religion. Nach der Befreiung erhöhte sich die Anzahl der Atheisten oder kritisch Gläubigen, was mit der Entfaltung der positivistischen, pragmatischen und humanistischen Philosophie, sowie mit der Verbreitung des Marxismus zusammenhing. Den Gipfel der Trennung von der Kirche erreichte dieser Prozeß in den 70. Jahren. Der Holocaust wurde zur vollkommenen Verneinung eines tieferen Sinnes des Lebens und der ewigen menschlichen Werte. Er entwertete das Leben dadurch, daß er die machiavellistische Heiligung der unlauteren Zielen dienenden Mittel zuließ. Der Herdenmensch ist der Verantwortung für sich selbst und für seine Umgebung losgeworden.

Man kann feststellen, daß der Holocaust auch nach 50 Jahren noch aktuell ist, trotz aller Mahnungen zum Vergessen oder sogar seiner Verneinung. Der Holocaust wurde zur Warnung vor der Wiederholung ähnlicher Verbrechen. Der Autor des Vortrags ist der Meinung, daß sich die grundlegenden Prinzipien für das Überleben der Menschheit mit den uralten Geboten der Moral – den Zehn Geboten – decken sollten.

MEDAILONKY

V příštích číslech Terezínských listů bude pravidelně uváděna rubrika medailonků. Chtěli bychom v ní přinášet portréty statečných lidí, jejichž osudy v letech nacistické okupace by neměly upadnout v zapomenutí.

K osudu skladatele Rudolfa Karla

Na okraj vydání Nonetu v Carus-Verlag, Stuttgart

Milan Kuna

Dne 6. března 1945 zemřel za tragických okolností v Malé pevnosti Terezín český skladatel Rudolf Karel (narozen 9. září 1880 v Plzni). Zemřel na prahu osvobození v nacistickém vězení, po velkém utrpení, za situace, kdy ve zbídačeném těle stále hořela touha po uměleckých činech...

Život a umělecký profil Rudolfa Karla výrazně poznamenaly obě světové války. Ač jejich tragičnost mu mnohdy sloužila za zdroj inspirace, sevřely obě dějinné katastrofy Karlův vývoj do pevného rámce a přiřkly mu úlohu hrdiny i mučedníka. První světová válka znamenala v jeho životě radikální zvrat, když jako hudebník na Rusi a člen Československých legií prošel sibiřskou anabází, za druhé světové války byl krutě pronásledovaný, dokud jej nacisté neumučili v terezínské pevnosti.

Už jeho vstup na pražskou konzervatoř v mládí byl dramatický. Měl jej zakázáný od otce, který z něho chtěl mít doktora práv. Práva sice začal Karel studovat v roce 1899, ale nedokončil je, toužil se cele věnovat hudbě. Protože návštěva konzervatoře byla proti vůli otce, odešel mladý Karel dočasně z domova, aby – bez podpory rodičů – se věnoval výhradně hudbě. Bylo to sice trochu pozdě, vřdyť Karlovi v roce 1901, kdy se přihlásil na konzervatoř, bylo už jednadvacet let, ale ne natolik, aby dříve promarněný čas nebylo možné dohonit. Studoval intenzivně u takových odborníků, jakými byli například Karel Knittl, Josef Klička, Karel Stecker a Karel Hoffmeister. Ti jej postupně zasvětili do všech tajů náročného hudebního umění počínaje harmonií, kontrapunktem, hudebními formami, hrou na klavír a varhany, konče hudební improvizací a zevrubným studiem hudebních nástrojů. Konečně mohl Karel přistoupit i k vlastnímu krédu své umělecké ctižádosti – hudební kompozici. Měl štěstí, které jako by chtělo vyvážit předchozí svízele mladého muže na dráze tvůrčího hudebníka. V posledním ročníku konzervatoře stal se jeho učitelem věhlasný skladatel a pedagog – Antonín Dvořák. Karel byl jedním z jeho posledních žáků.

Když Dvořák zemřel, nesl čtyřadvacetiletý Rudolf Karel za mistrovou rakví všechny jeho řády a vyznamenání. Závažnější však bylo, že těch několik

měsíců Karlova styku s Antonínem Dvořákem stačilo, aby si mladý adept skladby zafixoval všechny závažné Dvořákovy tvůrčí zásady, tak jako již před ním i Josef Suk, Vítězslav Novák, Oskar Nedbal a někteří další mistroví žáci. Dvořákovy lekce z instrumentace naučily Karla těžit z vlastní zvukové představitivosti tak, aby výsledná hudba zněla barvitě i bez nástrojové přeplněnosti. Karel to zvládl dokonale, takže svými současníky byl považován za jednoho z nejlepších instrumentátorů své doby. Dvořákův příklad mu odhalil i přísný řád hudební formy. Karlova práce s hudebním tématem byla vždy pozoruhodná. Kontrapunktické vedení hlasů ovládal tak mistrně, že jej někteří teoretici přirovnávali k německému tvůrci, velkému soudobému kontrapunktikovi Maxu Regerovi.

Vyzbrojen důkladnou znalostí kompozičního řemesla, Rudolf Karel intenzivně tvořil. Jako pětatřicetiletý byl autorem – vedle četných komorních skladeb – velké symfonické epeje, kterou nazval *Ideály* op. 11 (1909), neboť se v ní vyrovnával se životní skepsí. Byl autorem rozměrné *Renesanční symfonie* op. 15 (1912), kterou těsně před vypuknutím války provedl s Českou filharmonií dr. Vilém Zemánek. Byl rovněž autorem *Symfonie pro housle a orchestr* op. 20 (1914) i opery *Ilseino srdce* op. 10 (1909). Na svůj velký umělecký úspěch však musel čekat...

Takřka současně s vraždou rakouského následníka trůnu v Sarajevu odejel Karel na letní pobyt do Stavropole v Rusku, neboť ho nesmírně lákalo poznat tuto velkou slovanskou zemi. Válka mu však zabránila vrátit se domů. Na jejím počátku byl v Rusku dokonce zatčen jako domnělý rakouský špion. Naštěstí se mu podařilo uprchnout a usadit se v Orenburgu, později v Tarangoru u Azovského moře jako lektor skladby a orchestrální hry na tamějším hudebním učilišti. Proticarská revoluce však přivedla Karla až do Rostova na nově založenou konzervatoř. Ale ani zde dlouho v klidu nepobyl. Několikrát ohrožen na životě v bojích rostovské oblasti, raději ujel až do sibiřského Irkutsku a přihlásil se do komunistické Unie místních hudebníků, na jejichž hudební škole byl jmenován ředitelem. Ale znovu na něho padlo podezření ze špionáže, jenže z druhé strany. Teprve když se přihlásil do Československých legií, očistil se od podezíravých nařčení a mohl dokonce znovu umělecky pracovat. Po základním vojenském výcviku se stal dirigentem velkého symfonického orchestru, který ovládal značně široký repertoár.

Železniční vagony na Rusi, jimiž putovalo čs. vojsko po sibiřské magistrále hájíce si právo na život a na návrat domů, jistě nebyly pohodlné. Jen vojáci přivyklí tvrdému životu v bitevních polích se dokázali přizpůsobit tak dlouhému pobytu na železničních kolejích. Pro Rudolfa Karla, ač v podstatě nebyl voják, však i tato dobrodružná pouť znamenala oprostění od nejistoty, neboť konečně mladý umělec směřoval, třebaže oklikou přes Sibiř a kolem celého světa, do vlasti, do rodného domova.

Ať byl Karel kdekoli a v jakýchkoli podmínkách – umělecky pracoval. I za svého pobytu v Rusku napsal celou řadu skladeb, které mu však osud nedo-

přál přivést do svobodné, ke státní samostatnosti se probujavší vlasti. A přece jedna velká symfonická skladba, která vznikala na trati Jekatěrinburg – Vladivostok (od října 1918 do ledna 1920), tuto anabázi přežila a byla pro Karlovo tvoření příznačná. Jako opus 23 dostala název *Démon*. Snad to byly běsy války, které Karel kolem sebe viděl, snad mučivý pocit nejistoty, jenž autora provázel po tolik let, které způsobily, že si skladatel vybral tuto ideu. Karlův *Démon* je démon vášně, věčný princip zla, jenž se v člověku projevuje zhoubným účinem, stává se mu nakonec osudným.

Kdo první pochopil hloubku a závažnost tohoto uměleckého činu, byl jeho dávný přítel, šéf České filharmonie Václav Talich. Talich se do *Démona* ponořil s obdivuhodným zaujetím a Karlovu skladbu proslavil. V roce 1921 ji musel s Českou filharmonií hrát několikrát, pak ji dával Oskar Nedbal v Turině, Furtwängler v Berlíně a další dirigenti v Londýně i jinde.

Po tomto pronikavém úspěchu následovala léta intenzivní aktivity, kdy byl Karel jmenován profesorem skladby na pražské konzervatoři; byla to též nová éra Karlova zápasu o nový, osobitě vyhraněný umělecký projev. V té době vznikají jeho písňové cykly *V záři helénského slunce* op. 24 (1921) na slova J. S. Machara, *Samá láska* op. 23 (1933) a *Exotická balada Černocho* op. 34 (1934) na texty Jaroslava Seiferta, mužský sbor *Zborov* op. 25 (1925) i kantáty *Vzkříšení* op. 27 (1927) a *Sladká balada dětská* op. 29 (1929). K nim se připínají i Karlův II. *smyčcový kvartet* op. 37 (1936) a koncem třicátých let i nová symfonie, nazvaná *Jarní* op. 38 (1938). Avšak stěžejním dílem, které nejvíce charakterizuje Karlovu tvorbu mezi dvěma světovými válkami, byla nesporně jeho nová opera *Smrt kmotřička* op. 30 (1932) na text Stanislava Loma.

Lomovou prací byl Karel okouzlen. Zde našel, po čem toužil: lidovou pohádku o smrti, moudré ochránitelce konce i začátku života. Příběh Smrti, která má trápení s bodrým světoběžným šumařem-filozofem, jemuž se nabídla za kmotru pro poslední z jeho třinácti dětí, poskytl Karlovi nejlepší východisko pro operu, která by byla, jak se autor vyjádřil, „*zpřevohrou v pravém smyslu toho slova, operou oprostěnou ve všech složkách jak hudebních, tak slovních, která vede k typu lidové hry*“.

Rudolfu Karlovi však nebylo dopřáno, aby se trvale těšil z daru a velikosti svého talentu a tvořivé práce, jež vyrývala hlubokou brázdou v českém meziválečném hudebním životě. Přišla nacistická okupace. Předem poznamenaný svou účastí v Československých legiích, byl Karel znovu postaven před otázku, jak žít. Fašismus i celé to háchovské ospravedlňování březnového jednání v Berlíně nenáviděl, což umělecky vyjádřil i ve své *Revoluční předehře* op. 39 (1941). Ač mu již bylo téměř šedesát, zapojil se do protifašistického odboje: získával informace a pokyny, které předával celé řadě ilegálních skupin, byl spojkou k politicky důležité skupině Kvapil – Krofta – Lány. Také jeho venkovské obydlí u Nového Jáchymova v křivoklátských lesích sloužilo k úkrytu partyzánům a odbojářům, jimž Karel soustavně pomáhal.

Gestapo vypátralo ilegální skupinu i síť, na niž byl Karel napojen. Všechny zatkl. Karel se ocitl 19. března 1943 večer v Petschkově paláci u výslechu, který trval celou noc a odtud pak byl převezen do Pankrácké věznice. Téměř dva roky strávil v jejích celách při neustálých výsleších před inspektory gestapa, téměř 700 dnů ho nacisté drželi ve svých tenatech doufající, že Rudolf Karel konečně promluví. Věděl toho mnoho, nad čím by gestapo jávalo, kdyby promluvil. Ale on nepromluvil. Trpěl jako všichni, kteří zde byli věznění a v kratších či delších intervalech předvádění k surovým výslechům. Když to již nemohl snést, předstíral duševní poruchu a tupost a zároveň simuloval, že nemůže chodit. A přece se spoluvězněm, studentem Stanislavem Faltou, vytvořil *Píseň svobody* (1944) jako výsměch utlačovatelům.

Patří k záhadám lidské bytosti, kde se v člověku bere tolik síly, že i v podmínkách nacistického inferna, jakým byly pankrácké cely, dokáže tvořit. Kromě příležitostných skladeb pro klavír *Pankrácký valčík*, *Pankrácký pochod*, *Pankrácká polka* a písně *Žena – moje štěstí* začal Rudolf Karel v tomto prostředí, na cele č. 127, komponovat své nové dílo, operu – pohádku *Tři vlasy děda Vševěda*. Jako by tušil, že z nacistického vězení není úniku a že umělecky nestačil říci to, co už dávno chtěl. Nemaje básníka, napsal si na pohádkový námět Karla Jaromíra Erbena, který si pamatoval z dřívějších let, libreto sám. Byl to příběh o narození uhlířova syna, Plaváčka, jemuž sudičky předurčily šťastný život, a jemuž se zázrakem i díky dobrým lidem vyhnula všechna tragická zla tohoto světa. To byl pro Karla šťastný námět: ve svých myšlenkách se autor-vězeň potřeboval vzdálit od trýznivé reality, což mu tento příběh umožňoval, navíc mu některé jeho motivy a situace připomínaly to, co prožíval a čím trpěl zde ve vězení a co s ním v přeneseném smyslu prožíval celý český národ. Aby dílo vytvořil v podrobné skice či jakémsi particellu s podrobnými instrumentačními poznámkami, musel mimořádně zkoncentrovat své myšlenky. Aniž by měl k dispozici notový papír, komponoval na malých, pečlivě nalinkovaných lístcích klosetového papíru a když neměl, čím by psal, pracoval třeba i třískou vytrženou z podlahy a začeřňovanou živočišným uhlím, tak drahocenným jako lék... Kolik pevného odhodlání musel mít tento šedivý děda, jak mu jeho spoluvěžeňové říkali, dokázal-li v podrobné skice ve věznici dokončit tak rozsáhlé dílo! Den za dnem, jak toto dílo vznikalo, aniž by se v kompozičním procesu mohl autor navracet zpět a ověřovat si, co předtím vykonal, vynášel jeden z českých dozorců tyto lístky mimo věznici a pečlivě je ukrýval; když byl nacisty za pomoc vězňům popraven, našel se druhý, aby Karlovo tak podivuhodně komponované dílo přechoval až do času konečného osvobození. Za podobných okolností vznikl i Karlův *Nonet g moll*. Kdysi autor slíbil členům Českého noneta, že i on jim pomůže – jako Bohuslav Martinů a Josef Bohuslav Foerster – obohatit jejich skrovný repertoár, nyní – v Pankrácké věznici – se na tento slib rozpomněl a hodlal jej splnit. Svou fantazii v této skladbě mohl rozvíjet volně, neboť nebyl vázán žádným námětem. Mohl opět jako kdysi v *Démonu* zobrazit všechny ty temné síly

a přízraky, vyvolávané blízkostí gestapáckého násilí, ale Karel tak neučinil. V *Nonetu* se sice nezabavil smutku, který – i přes rázovitý humor, jež rozdával spoluvězňům – byl nepochybně základní polohou jeho nitra, ale dospěl k jeho přebití, k optimistické víře a radosti, již člověk potřebuje nejvíce ke svému životu. Když psal domů v jednom motáku o tomto svém ukončeném díle, použil metafory: „...končím troškou hudby, která se snaží vykouzlit představu jara, našeho vykupitele.“ I v tomto jeho optimismu spočívá kus statečného srdce Rudolfa Karla, že si za žádných okolností nenechal vzít víru v klady a krásu života.

Sotva Rudolf Karel zařídil, aby poslední lístky *Nonetu* byly přeneseny do bezpečí, čekal ho transport do Terezína, do jedné z cel na IV. dvoře Malé pevnosti. Nejistota, co s ním bude a jak to všechno skončí, znovu vzrostla. Bylo to 7. února 1945, kdy Karel opustil Pankráckou věznici a byl převezen do neznámého prostředí. To, co viděl, bylo však horší, než s čím počítal. Cely byly přeplněné lidmi, hygienické podmínky byly až neskutečné. Hrozily epidemické nemoci. Přesto se i zde Karel pokusil komponovat, ale byly to jen drobné věci jako *Terezínský pochod* (tzv. Pochod heftlinků) a *Terezínský valčík*, píseň *Terezín* pro baryton s doprovodem klavíru či harmonizace českých lidových písní pro dětský sbor, příležitostné skladbičky, které se bohužel – s výjimkou pochodu – ztratily.

Tragickému vývoji zdravotního stavu Rudolfa Karla na Malé pevnosti Terezína se však nedalo zabránit. Pohroma přišla 5. března 1945, když zástupce velitele Rojko vnikl s několika dozorci na rekonvalescenční celu, kde i Rudolf Karel zápasil s vysokou horečkou a průjmem při onemocnění úplavicí, a vězně vyhnal na dvůr – nahé, bez spodního prádla a příkrývek. Jako záminku si vymyslel odšívovací akci. Ač Karlovi přece jen spoluvězni brzy přispěchali na pomoc, nepodařilo se jim ho zachránit. Druhého dne Rudolf Karel zemřel. Byl pohřben v jedné ze společných šachet uvnitř Malé pevnosti.

U příležitosti 50. výročí konce války i osvobození Terezína vydalo německé nakladatelství Carus-Verlag ve Stuttgartu Karlův *Nonet*, který až do té doby existoval pouze v rukopise – v autorových skicách na 63 lístcích maličkého formátu (115 x 150 mm). Tyto lístky, jež mají formu předběžné skici na různém stupni propracovanosti, měly sloužit skladateli jako základ pro pozdější – po osvobozující válce – zpracování partitury díla. Náčrtky se zachovaly u dozorce Pankrácké věznice Františka Holubce, který je po válce odevzdal pozůstalé skladatelově rodině. Dnes jsou uloženy v Muzeu Památníku Terezín pod inventárními čísly 11 658 a 11 659.

Toto vzácné hudební dílo by však zůstalo nehratelné a v živém zvuku nepoznatelné, kdyby se ho neujaly ochotné ruce některého skladatele, který by podle zachovaných skic a particellových náčrtků dílo přivedl do konečné podoby. Tohoto úkolu se po válce ujal František Hertl a Karlův *Nonet* instrumentoval (jeho premiéra odezněla 15. 2. 1946 na koncertě Českého noneta v Pra-

ze), avšak to se neseťkalo s příznivým ohlasem; narychlo pořizená úprava byla v mnohém ohledu v rozporu se zachovanými skladatelovými zápisky a zřejmě i s autorovou představou. Teprve Václav Snítíl, houslista a ve skladbě žák Vítězslava Nováka, na počátku osmdesátých let se znovu pokusil o rekonstrukci Karlova pankráckého díla. Jeho instrumentace či úprava vznikla nezávisle na Hertlově partituře a vyšla výhradně ze studia a dokonalé znalosti Karlových původních náčrtků. Důsledné respektování originálu se prosadilo nejen v celkové formě díla bez škrťů a krácení, ale i v detailní propracovanosti instrumentální verze. Dešifrovány byly i dříve nepochopené autorovy harmonické zvláštnosti – například používání zmenšených oktáv apod. Sporné partie byly propracovány na základě analogie – například porovnáním expozice a reprízy – i studiem skladatelových charakteristických tvůrčích postupů v jeho ostatních dílech. Tato nová verze Karlova Nonetu měla premiéru 5. 5. 1985 v Berouně na vernisáži k výstavě „Hudba na hranici života“. Postupně se pak dílo stalo trvalou součástí repertoáru Českého noneta.

Stuttgartské nakladatelství Carus věnovalo dílu mimořádnou péči jak po stránce ediční, tak i grafické. Vyšlo nejen v partituře, ale i ve hlesech, je vybaveno odbornými předmluvami v němčině, angličtině, francouzštině a češtině i podrobnou vydavatelskou zprávou; obsahuje i faksimiliové ukázky Karlova rukopisu z vězení a fotografické i kresebné portréty mistrovy osobnosti. Zejména na zvětšeninách oněch toaletních lístků s notovými záznamy lze přímo s hmatatelnou věcností pozorovat, s jakou houževnatostí a tvůrčím zápasem autor koncipoval tuto svou hudbu. A ještě jedné pocty se dostalo tomuto dílu, vydanému v Carus-Verlag ve Stuttgartu. Jako hudebnina s uměleckým dílem, vzniklým za mimořádných okolností, a vydaná s nevšední pietou a všestrannou ediční péčí, získala ze sta navržených děl z různých německých vydavatelství 1. cenu v kategorii 20. století za rok 1995. Toto ocenění odbornou porotou přivedlo tuto hudebninu na obzvlášť čestné místo na Knižním veletrhu ve Frankfurtu nad Mohanem a vzápětí nato i v Kolíně nad Rýnem. Slavnostní předávání cen vydavatelům se uskutečnilo v krásném prostředí Lüneburgu nedaleko Hamburku v polovině června tohoto roku. Važme si tedy tohoto vydání, tohoto úctyhodného gesta vůči našemu neprávem zapomínanému skladateli, zejména jestliže my sami jsme nebyli schopni se k podobnému edičnímu činu dopracovat. Karlovo dílo si pozornosti nesporně zaslouží.

On the fate of the composer Rudolf Karel

(At the occasion of the publishing of the Nonet by Carus-Verlag in Stuttgart)

Milan Kuna

Summary

On March 6, 1945, the Czech composer Rudolf Karel died in the Little Fortress in Terezín.

He was born on September 9, 1880, in Pilsen. In 1899, according to his fathers wish, he started studying law, but did not complete his studies. He wanted to devote himself to music, and so entered the Conservatory in 1901. He studied composition with the great Antonín Dvořák, and was considered by his contemporaries to be one of the best instrumentationist of his time. In 1909, he composed the symphonic epos opus 11 and the Opera Ilse's heart opus 10, three years later the Renaissance symphony opus 15, and in 1914, the Symphony for violin and orchestra opus 20.

World War I found Rudolf Karel in Russia, where he subsequently was active as musician and member of the Czechoslovak legions. From that time there dates the famous composition The demon opus 23.

In the Twenties, Rudolf Karel was appointed professor of composition on the Prague Conservatory. He composed the song cycles In the light of the Hellene sun opus 24 (1921) to the words of J. S. Machar, All love opus 33 (1933), and the Exotic ballad The Negro opus 34 (1934) to the words of J. Seifert, the men's choir Zborov opus 25 (1925), the cantata Resurrection opus 27 (1927) and the Sweet Children's ballad opus 29 (1929). This period also includes String quartet No. 2 opus 37 (1936) and the Spring Symphony opus 38 (1938). The key composition of Karel's work of the period between the wars was the opera Godmother Death opus 30 (1932) to a libretto by Stanislav Lom.

He expressed his attitude towards Fascism and the events after 1938 in his Revolution Overture opus 39 (1941), and by his participation in the Resistance. He worked as the liaison of the group Kvapil – Krofta – Lány, as well as of other illegal groups. For these activities, he was arrested and from March 19, 1943, interrogated first in the Petschek Palace and, from March 20, in the Pankrác prison. He had to resist two years not to become a traitor.

In Pankrác there originated his works Song of Freedom (1944), the piano compositions Pankrác Valse, Pankrác March, Pankrác Polka, and the song my Wife – My Happiness. At the same time, R. Karel started work on the opera The Three Hairs of the Wise Man, for which he wrote his own libretto, and noted down the score on toilet paper. The opera was taken out from the prison in instalments by two Czech warders.

In similar circumstances there originated also the Nonet G Minor.

On February 7, 1945, the composer was transported to the Small Fortress Terezín, where he died on March 6 from dysentery. From his minor attempts at creativity, only the Terezín March (the so called March of the Prisoners) has been preserved.

At the occasion of the 50th anniversary of the end of World War II, the German publisher Carus-Verlag in Stuttgart published the Nonet by Karel which had existed only in manuscript – the author's sketches on 63 leafs of paper of the dimension 115 by 150 millimetres. These sketches had been preserved in the possession of the warder of the Pankrác prison František Holubec who after the war handed them over to the family of the composer. Today they are kept in the Museum of the Terezín Memorial under the inventory numbers 11 658 and 11 659.

Zum Schicksal des Komponisten Rudolf Karel

(Eine Randbemerkung zur Herausgabe seines Nonetts im Carus-Verlag, Stuttgart)

Milan Kuna

Resümee

Am 6. März 1945 starb in der Kleinen Festung Theresienstadt der tschechische Komponist Rudolf Karel.

Er wurde am 9. September 1880 in Pilsen geboren. 1899 begann er auf Wunsch seines Vaters Jura zu studieren, beendete jedoch das Studium nicht. Er wollte sich der Musik widmen und meldete sich darum zum Studium am Konservatorium. Komposition absolvierte er bei dem berühmten Antonín Dvořák, und von seinen Zeitgenossen wurde er für einen der besten Instrumentalisten seiner Zeit gehalten. 1909 komponierte er die symphonische Dichtung *Ideale* Op. 11 und die Oper *Ilse Herz* Op. 10, drei Jahre später die *Renaissance-Symphonie* Op. 15 und 1914 die *Symphonie für Violine und Orchester* Op. 20.

Der erste Weltkrieg traf Rudolf Karel in Rußland an, wo er dann als Musiker und Legionär wirkte. Aus dieser Zeit stammt seine berühmte Komposition *Der Dämon* Op. 23.

In den 20. Jahren wurde Rudolf Karel zum Professor für Komposition am Prager Konservatorium ernannt. Er komponierte die Liederzyklen *Im Schein der hellenischen Sonne* Op. 24 (1921) zu Texten von J. S. Machar, *Lauter Liebe* Op. 33 (1933) und die *Exotische Ballade Der Neger* Op. 34 (1934) auf Texte von J. Seifert, den *Männerchor Zborov* Op. 25 (1925), die *Kantaten Auferstehung* Op. 27 (1927) und *Süße Kinderballade* Op. 29 (1929). Zu diesem Zeitraum gehört auch das 2. Streichquartett Op. 37 (1936) und die *Frühlingsymphonie* Op. 38 (1938). Den Höhepunkt erreichte Karels Werk der Zwischenkriegszeit mit der Oper *Gevätterchen Tod* Op. 30 (1932) zu einem Text von Stanislav Lom.

Sein Verhalten zum Faschismus und den Ereignissen nach 1938 drückte er in der *Revolutionsouvertüre* Op. 39 (1941) und durch seine Teilnahme im Widerstand aus. Er fungierte als Verbindungsmann der Gruppe *Kvapil – Krofta – Lány* und anderer illegaler Gruppen. Wegen dieser Tätigkeit wurde er verhaftet und ab 19. März 1943 zuerst im Petschek-Palais und ab 20. März im Gefängnis in Pankrác verhört. Zwei Jahre lang mußte er standhalten, um nicht zu verraten.

In Pankrác entstanden seine Werke *Lied der Freiheit* (1944), Kompositionen für Klavier *Pankracer Waltzer*, *Pankracer Marsch*, *Pankracer Polka* und das Lied *Die Frau – mein Glück*. Gleichzeitig begann R. Karel an einer Oper zu arbeiten, schrieb auch das Libretto und die Partituren und verzeichnete sie auf Toilettenpapier. Nach und nach brachten zwei tschechische Aufseher die Oper aus dem Gefängnis.

Unter ähnlichen Umständen entstand auch das Nonett *g moll*.

Am 7. Februar 1945 wurde der Komponist in die Kleine Festung Theresienstadt deportiert, wo er am 6. März an den Folgen der Dysenterie starb. Von seinen kleinen Versuchen um musikalisches Schaffen blieb nur der Theresienstädter Marsch (der sog. Marsch der Häftlinge) erhalten.

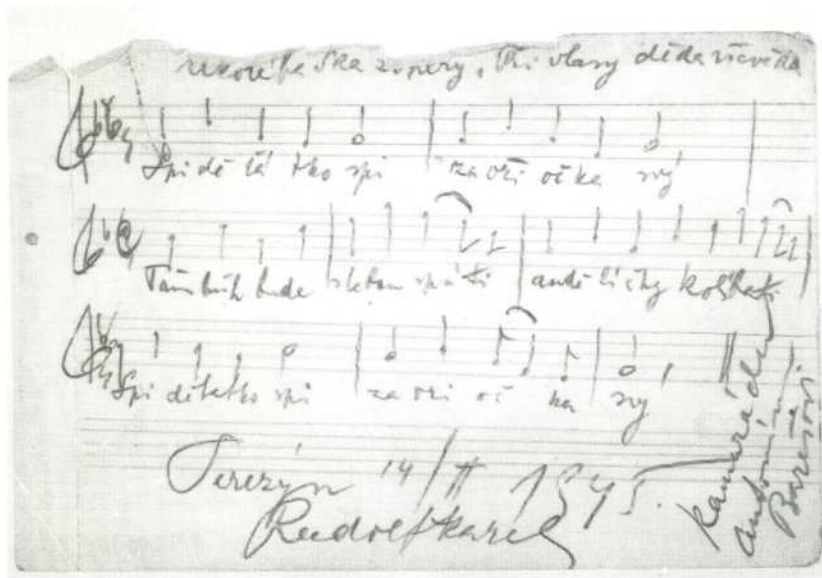
Zum 50. Jahrestag des Endes des 2. Weltkriegs gab der deutsche Carus-Verlag in Stuttgart Karels Nonett heraus, das bisher nur in Handschrift existierte – in Skizzen des Autors auf 63 Zetteln vom Format 115 x 150 mm. Diese Skizzen blieben bei dem Aufseher des Pankrác-Gefängnisses František Holubec erhalten, der sie nach dem Krieg der Familie des Komponisten übergab. Heute werden sie im Museum der Gedenkstätte Terezín unter den Inventarnummern 11 658 und 11 650 aufbewahrt.

Rudolf Karel z konce třicátých let

Portrét R. Karla v kresbě Antonína Bareše z terezínské Malé pevnosti

Upomínkový záznam ukolébavky z opery Tři vlasy děda Vševěda, věnovaný příteli Antonínu Baršovi

Ukázka Karlovy skicí opery Tři vlasy děda Vševěda

Přežili díky šťastným náhodám a své statečnosti (Emil Lederer)

Alena Hájková

V knize *Město za mřížemi*, věnované ghettu Terezín, je zmínka o muži, který jediný přežil transport Bn sestavený převážně ze starých lidí.¹⁾ Autoři dále píší, že po válce nemohl podat svědectví o osudu ostatních deportovaných, neboť za hranicemi protektorátu vyskočil z vlaku. Jeho jméno a stáří neuvádějí.²⁾ Zjistili jsme, že tímto neznámým byl tehdy ještě neosmnáctiletý Emil Lederer. Podařilo se nám nahlédnout i do jeho dramatického příběhu, stejně tak i do válečných osudů jeho bratra Bedřicha.

Sourozenci Emil (20. 11. 1924) a Bedřich (30. 3. 1927) Ledererovi měli jen jednoho „neárijského“ dědečka.³⁾ Jako takoví by za přípravy nacistického konečného řešení židovské otázky nepodléhali povinné registraci, kdyby ovšem jejich otec Rudolf, jehož matka byla „árijka“, nebyl mojžíšského vyznání a kdyby k této víře nevedl i syny. Jeho manželství s Marií, rozenou Jáhlovou, která rovněž nebyla židovka, se záhy rozpadlo. Rudolf Lederer patrně zemřel ještě před okupací naší země nacisty. O chlapce spolu s matkou pečovala Židovská náboženská obec. To byla patrně příčina, proč Marie Ledererová svým nezletilým dětem nezměnila náboženskou příslušnost ani v době, kdy se stávala vrcholně nebezpečnou. A tak se chlapci díky své v dokumentech zapsané víře museli dostavit k registraci židů a židovských míšenců. Emil je veden pod číslem 23945, jeho mladší bratr, který nebydlel s matkou ve Strašnicích, ale v Dlouhé třídě č. 4 patrně u pěstouna, má číslo 23796.⁴⁾

Emil se učil, ale nedoučil automechanikem, protože židé nesměli získat kvalifikaci ani v řemesle. V létě byl povolán do transportu Ba. Z Prahy do Terezína odjížděl 10. 8. 1942. Později vzpomínal, že hned po příjezdu do ghetta se rozhodl uprchnout.⁵⁾ Měl jen strach, aby za jeho čin nebyla trestána matka. V té době v intervalech jen několika dní odjížděly z Terezína transporty na východ.⁶⁾ Netušil, kam směřují. Ani o tom nepřemýšlel. Měl v hlavě jen útek a přepokládal, že když se mu podaří během cesty, už za hranicemi, nebude v protektorátu hledán a matku tak uchrání.

Do transportu Bn se přihlásil dobrovolně. Na svém zařazení trval, i když prý mu jeho rozhodnutí rozmlouvali. V Bohušovicích 22. 9. 1942 nastoupil spolu s ostatními 999 cestujícími do neznáma do přistaveného osobního vlaku. Všiml si přítom, že ozbrojená ostraha, která měla soupravou procházet, se usadila v prvním a posledním vagoně.⁷⁾

V noci vlak dojel do Drážďan a tam změnil směr na východ. Nevěděl, kam dojeli, když se v noci ještě za tmy probudil. Vlak zpomalil rychlost, proto se rozhodl svůj plán ihned uskutečnit. Z okna obsazeného kupé nebo z chodby vyskočit nemohl. Proto volil okno na záchodě. Protože byl na svá léta malý a útlý, podařilo se mu pozpátku, obličejem obrácen k podlaze, vysoukat nej-

dříve nohy, pak trup a hlavu. Nohama a rukama, jimiž se do té doby držel obrubně, se odrazil prudce od stěny vagonu. Při pádu narazil na dráty vedoucí při trati a skulil se asi ze čtyřmetrového náspu. Až na odřeniny se mu při pádu nic nestalo. Ostraha patrně spala a také společující jistě dlouho nezjistili jeho zmizení, protože vše, co měl v kupé, zůstalo na místě.

Pak nastalo svízelných 14 dní. Neměl mapu, nevěděl, kde se nachází. Musel se skrývat. Živil se, čím se dalo. Hranice protektorátu přešel na Moravě asi po čtrnácti dnech. Do Prahy se dostal až v polovině října. Část zimy pak přečkal u známé své matky paní Marie Šeflové v Bílsku u Bavorova. Dva měsíce žil na půdě. Vycházel jen v noci. Jídlo mu donášela domácí. Nevydržel a vydal se do Prahy. Také tam bylo skrývání obtížné, a proto se rozhodl vydat do Švýcarska. Asi počátkem února se za Husincem pokusil přejít hranice. Tentokrát byl neúspěšný. Chytili ho Němci a odvezli do Volar, které byly na území odtrženém od republiky po Mnichovu. Tam byl držen ve vězení čtyři, nebo pět týdnů. Podařilo se mu však uprchnout zpět do protektorátu a s obtížemi se dostal až do Prahy. Nové cesty úniku nehledal a skryl se v bytě své matky ve Strašnicích, v ulici V Olšínách 859/44. Pro jistotu nevycházel, aby se nestal středem pozornosti sousedů, kteří věděli, že byl odveden do ghetta.

Přesto shodou náhod gestapa neunikl. Jeho matka byla ve spojení s odbojáři na Rakovnicku. Při výsleších několika zatčených z tamní skupiny padlo i její jméno, a tak 8. 2. 1944 přišli dva němečtí členové referátu IV 1a1 v doprovodu českého zaměstnance, tlumočnicka Jaroslava Panenky, do jejího bytu. Při obvyklé prohlídce Panenka Emila našel, přestože se stačil skrýt do skříně. Následovala cesta do Petschkova paláce, do vězení gestapa na Karlově náměstí a nakonec – 22. 5. 1944 – do Malé pevnosti Terežín.

Na gestapu Emil Lederer přiznal útěk z ghetta; že byl téměř před dvěma roky zařazen do transportu na východ, se gestapo nedozvědělo. Také matce činnost v odboji neprokázalo, a tak po krátkém čase byla opět na svobodě.

Při sepisování osobních údajů Emil Lederer mojžíšské vyznání zapřel. Hlásil se jako katolík. Asi proto jeho pobyt v Malé pevnosti nebyl spojen s židovskou celou. Pracoval v Litoměřicích, také krátký čas v komandu Richard, později byl zařazen do baukomanda. Když se v pevnosti objevil tyf, byl dokonce očkovan, a proto při propuknutí epidemie neonemocněl. O její oběti pomáhal pečovat i po osvobození v květnu 1945, takže se domů vrátil později než ostatní zdraví vězňové.⁸⁾

X X X

Také Bedřichova válečná léta byla spojena s nacistickými kriminály a koncentračními tábory.

Na začátku okupace mu bylo 12 let. Nebydlel doma, byl nešťastný, a proto utíkal z prostředí, v němž byl nucen žít. Podrobnosti neznáme, víme jen, že poprvé byl zadržen 20. 7. 1941 patrně z tohoto důvodu. O zatčení, které zna-

menalo ztrátu svobody až do konce války a stejně tak mohlo být spojeno i se ztrátou života, vyprávěl Bedřich Lederer v únoru 1978 tehdejší pracovníci Památníku Terežín M. Trhlínové následující.⁹⁾

Když bratr dostal povolení do transportu, rozhodl se Bedřich odejít na Slovensko. Koncem srpna, nebo počátkem září se bez příprav vydal na cestu. V Okříškách ho zastihla vlaková policejní prohlídka. Chtěl se jí vyhnout, vystoupil z vagonu a při jeho obcházení byl zadržen. Následovalo věznění v Jihlavě a na brněnském gestapu. Vánoce 1942 už strávil ve vězení gestapa na Karlově náměstí. Koncem ledna 1943 odjel velkým transportem politických vězňů z tehdejšího nádraží Střed (dnes Masarykovo) do Osvětimi,¹⁰⁾ kde mu vytetovali na ruku číslo 94496.

Dík českým vězňům, kteří už byli v táboře delší dobu a získali určitý vliv u vězeňských prominentů, byl zařazen do komanda, které třídilo věci ze zavažadel příjizdějících transportů. Říkalo se mu Kanada. Vězňové tam pracující měli přístup k potravinám, které si přichozí přivázeli, mohli i leccos propašovat do tábora. Ovšem nesměl je při tom nikdo chytit. Toho se však Bedřich nevyvaroval. Při pašování ho chytili a poslali do trestního komanda. Málem tam zahynul. Vysvobodilo ho však zařazení do transportu, který byl poslán do Varšavy likvidovat trosky bývalého ghetta. Vězňové čistili cihly z bouraček. Tábor, který z nich začali stavět, zůstal nedobudován. Asi dva dny před vypuknutím Varšavského povstání r. 1944 je z města vyvedli. Týden šli pěšky. Pak je naložili do vlaku směřujícího do Dachau. Odtud byl Bedřich přemístěn do Landsbergu a posléze do Ampfingu. Zde onemocněl tyfem. V horečkách ho kamarádi naložili do evakuačního transportu, proto si další cestu nepamatoval. Konce války se dočkal u Stammerského jezera.¹¹⁾

Dík šťastným náhodám a velké osobní statečnosti se oba bratři Ledererovi mohli vrátit na počátku léta 1945 do Prahy. Evidenční záznamy o navrátilcích nám ukazují, že záhy přijali příjmení svého adoptivního otce Vojtěcha Cardy a změnili i náboženství. Jsou vedeni jako řečtí katolíci. Patrně jim to mnoho nepomohlo, protože se v jejich poválečném životě projevuje víc náhod nešťastných, než šťastných. Ale to již patří do jiné kapitoly.

Poznámky:

¹⁾ Josef Polák, Karel Lagus, Město za mřížemi, Praha, Naše vojsko, 1964, str. 316. Rovněž Miroslav Kárný, Konečné řešení, Praha, Academia, 1991, str. 156. Údaj se objevuje i v práci Zdenka Lederera, která ve dvou vydáních vyšla v Anglii.

²⁾ Tamtéž.

³⁾ Osobní údaje jsou z dokumentů uložených u vdovy Emila Lederera paní Ludmily Cardové. Bedřich zemřel 3. 6. 1984, Emil 3. 6. 1990.

⁴⁾ Z evidence F ŽO.

⁵⁾ Rozhovor s Emilem Cardou zaznamenal 10. 2. 1978 dr. M. Kryl. Záznam je uložen v archivu Památníku Terežín, vzp. 1798.

- 6) 20. 8. 1942 Bb do Rigy, 25. 8. 1942 Bc do Trostince, 1. 9. 1942 Be do Raasiku, 8. 9. 1942 Bk do Trostince, 19. 9. 1942 B0 do Treblinky, 21. 9. 1942 Bp do Treblinky, Z 8 020 vězňů, kteří jimi odjeli, přežilo jen 51 osob.
- 7) Viz citovaný záznam rozhovoru s E. Cardou.
- 8) Tamtéž, rovněž osvědčení o odbojové činnosti čj. 187583/1979.
- 9) APT, vzp. 1799.
- 10) Transport je velmi známý, neboť jím odjížděli mnozí, kdo byli zatčeni v době druhého stanného práva. Ve vzpomínce je nesprávně zařazen až na únor. Ve skutečnosti odjížděl 23. 1. 1943 z Prahy. Byli k němu přiřazeni i vězňové, kteří do té doby byli drženi v terezínské Malé pevnosti.
- 11) Osvědčení o odbojové činnosti čj. 187583/1979.

They survived thanks to chance, and to their courage

(Emil Lederer)

Alena Hájková

Summary

The brothers Emil Lederer (November 20, 1924 – June 3, 1990) and Bedřich Lederer (March 30, 1927 – June 3, 1984) were of Jewish religion like their father, and hence had to appear for the registration of Jews and Jewish half-casts. Emil had the number 23 945, and Bedřich, the number 23 796.

Due to the anti-Jewish measures, Emil could not complete his training as car mechanic. On August 10, 1942, he arrived in Terezín from Prague by the transport Ba. From the first day on in the Ghetto, he was determined to escape. For this reason he volunteered for the transport Bn (which left on September 22, 1942, for Maly Trostinec). He jumped from the train east of Dresden. After two weeks, he had made it to Moravia, and in the middle of October 1942, to Prague. He tried to get to Switzerland, in early February 1943 however he was arrested at the border near Husinec. He was kept under arrest in Volary outside the Protectorate. After about five weeks he escaped, got back to Prague, and hid in his mother's flat (in Strašnice, 859/44 V Olšinách street). A third time he was arrested during a search of his mother's flat prompted by mother's suspected participation in the Rakovník Resistance activities. He was brought to the Petschek Palace, then to the prison on Charles square, and on May 22, 1944, to the Small Fortress Terezín. He admitted only to have escaped from the Ghetto, so that the Gestapo did not learn about his escape from the transport, and claimed to be Roman catholic. In Terezín he survived till liberation, and helped with the suppression of the typhoid epidemics.

Bedřich was arrested on July 20, 1941, on the flight to Slovakia. He was kept under arrest in Jihlava, and in the Brno Gestapo. At Christmas 1942, he was already in the prison on Charles square. On January 23, 1943, together with political prisoners, he was transported to Auschwitz. For smuggling, he got into the punitive commando. Departure for labour at the liquidation of the ruins of the Warsaw Ghetto saved his life. Shortly before the outbreak of the Warsaw uprising, together with the others, he was sent by train to Dachau, then transferred to Landsberg and subsequently to Ampfing. There he contracted typhoid fever. With an evacuation transport, he got to the Starnberg lake, where he survived to the end of the war.

After the war, Emil and Bedřich Lederer took the surname of their stepfather Vojtěch Carda, and joined the Greek catholic church.

Sie überlebten dank glücklicher Umstände und ihrer Tapferkeit

(Emil Lederer)

Alena Hájková

Resümee

Die Geschwister Emil (20. 11. 1924-3. 6. 1990) und Bedřich (30. 3. 1927-3. 6. 1984) Lederer waren nach ihrem Vater jüdischer Konfession, darum mußten sie sich zur Registration der Juden und jüdischer Mischlinge einstellen. Emil wurde unter der Nummer 23 954, Bedřich unter der Nummer 23 796 registriert.

Emil beendete wegen der antijüdischen Repression seine Lehre als Automechaniker nicht. Am 10. 8. 1942 kam er mit dem Transport Ba aus Prag in Theresienstadt an. Vom ersten Tag im Ghetto an war er entschlossen zu fliehen. Er meldete sich deshalb freiwillig in den Transport Bn (am 22. 9. fuhr der Transport nach Maly Trostinec ab), und sprang aus dem Zug östlich von Dresden. Nach 14 Tagen gelangte er nach Mähren und Mitte Oktober 1942 nach Prag. Er bemühte sich, in die Schweiz zu gelangen, wurde aber Anfang Februar 1943 an der Grenze bei Husinec verhaftet. Er war in Wallern, außerhalb des Protektorats inhaftiert. Nach etwa fünf Wochen floh er, kam zurück nach Prag und versteckte sich in der Wohnung seiner Mutter (Strašnice, V olšnickách 859/44). Bei der Durchsuchung der Wohnung wegen der angeblichen Teilnahme seiner Mutter in der Widerstandsbewegung in Rakovník wurde Emil zum dritten Mal verhaftet. Er wurde ins Petschek-Palais gebracht, dann in das Gefängnis am Karlsplatz und am 22. 5. 1944 in die Kleine Festung Theresienstadt. Er gestand nur die Flucht aus dem Ghetto, sodaß die Gestapo über seine Flucht aus dem Transport nichts erfuhr, und meldete sich zum katholischen Glauben. In Theresienstadt erlebte er die Befreiung und half bei der Bekämpfung der Typhusepidemie.

Bedřich wurde am 20. 7. 1941 bei der Flucht in die Slowakei verhaftet. Er war in Iglau und bei der Brüner Gestapo inhaftiert. Zu Weihnachten 1942 befand er sich bereits im Gefängnis am Karlsplatz. Am 23. 1. 1943 wurde er mit politischen Häftlingen nach Auschwitz deportiert. Wegen Schmuggels kam er in das Strafkommando. Vor dem Tod rettete ihn die Abfahrt zur Liquidierung der Trümmer des Warschauer Ghettos. Kurz vor dem Ausbruch des Warschauer Aufstandes wurde er mit den anderen mit dem Zug nach Dachau geschickt, dann nach Landsberg und kurz darauf nach Ampfing transportiert. Dort erkrankte er an Typhus. Mit einem Evakuationstransport kam er zum Starnberger See, wo er das Kriegsende erlebte.

Emil und Bedřich Lederer nahmen nach dem Krieg den Namen ihres Adoptivvaters an und traten zur griechisch-katholischen Kirche über.

Emil Lederer v roce 1943. Snímek byl pořízen v době po útěku z transportu, kdy se ukrýval v Bílsku a potom v Praze.

Dva z vršovické skupiny mládeže (Jiří Kysela a Věra Aubrechtová)

Alena Hájková

Mnichovské události a průběh druhé světové války měly vliv na to, že mnozí z aktivní – do té doby pouze demokraticky smýšlející – mládeže se přiklonili k marxismu. Motivem většinou byla touha pomoci při osvobození vlasti a to se očekávalo z východu. Ve školách, na pracovištích nebo při sportu se poznávali s obdobně smýšlejícími druhy, s nimiž si vyměňovali názory na problémy, které je obzvlášť zajímaly. Tak se živelně začaly vytvářet kroužky a skupiny, které dříve nebo později prostřednictvím rodinných známých nebo starších kamarádů nacházely spojení s ilegální komunistickou stranou. Tímto způsobem se zformovala i poměrně rozsáhlá organizace mládeže, jejíž jádro vzniklo už na přelomu let 1939-1940 ve vršovickém Reálném gymnáziu v Kodaňské ulici. Mezi „zakladatele“ vršovické skupiny patřil Jiří Kysela; jemu a jeho přítelkyni Věře Aubrechtové je věnován náš medailonek.¹⁾

Narodil se 5. června 1920 v Jindřichově Hradci Františku a Olze Kyselovým. Brzy s rodiči přesídlil do Prahy. Jeho otec byl významným malířem, grafikem a divadelním výtvarníkem. Ještě za Rakouska-Uherska vystudoval Uměleckoprůmyslovou školu, na Akademii výtvarných umění byl žákem Hanuše Schwaigera. Sám se stal za 1. republiky profesorem pražské Uměleckoprůmyslové školy. Patřil k moderní umělecké generaci. Už před první světovou válkou se zasloužil o obrodu české knihy a plakátu, podílel se na výzdobě interiéru Pražského hradu a Svatovítského chrámu, byl autorem mnoha scénických výprav v Národním divadle i v Městském divadle na Vinohradech. Pozoruhodné byly jeho moderně řešené návrhy kulis Smetanových oper. Měl mnoho přátel, kteří chodili do jeho bytu na Vinohradském náměstí č. 18 (dnes náměstí Míru č. 4) poblíž divadla.²⁾

Je pochopitelné, že zájmy mladého Jirky, vyrůstajícího v tak výrazně orientovaném prostředí, šly jinými cestami, než jakými ho mělo vést studium na střední škole. Navštěvoval sice podle přání rodičů Reálné gymnázium v Kodaňské, ale mnoho pozornosti studiu nevěnoval. Zejména pak na podzim 1938, který byl tak bohatý na převratné události: v září mnichovský diktát s okupací českého a moravského pohraničí, v listopadu vídeňská arbitráž s odtržením jižního Slovenska a Zakarpatska.

Na pololetním vysvědčení studenta VII. A třídy Jiřího Kysely se v lednu 1939 objevují čtyři nedostatečné, ostatní známky včetně tělocviku byly pouze dostatečné. To více než výmluvně svědčilo u nadaného a chytrého chlapce o svérázné formě protestu. Poznámka vepsaná do katalogu konstatuje: „Žák vystoupil z ústavu 31. ledna 1939. Přešel na st. r. gymn. v Praze XVI.“³⁾

V knihách někdejšího smíchovského gymnázia však přestup zanesen není,

septimu měl Jiří dokončit na Gymnáziu v Ohradní ulici v Michli. Nedokončil. Od 13. června 1940 byl zaměstnán v abonentním oddělení deníků akciové společnosti Melantrich. Zachoval se o tom doklad, záznam o jeho přijetí do podniku. V rubrice, jakou práci bude konat, je napsáno: „Korespondence, odpolední drobný prodej.“ V kolonce vzdělání: „Reálné gymnázium (6 tříd).“ Měsíční plat měl 650 korun. Místo mu pravděpodobně obstaral otec, který měl jako knižní ilustrátor v Melantrichu jistě své známé. Jiný záznam pak uvádí, že J. Kysela „dnešním dnem, t.j. 6. října 1941 vystupuje z našich služeb dobrovolně...“ Můžeme se jen dohadovat, zda tento odchod souvisel, či nesouvisel s úmrtím jeho otce, či s tím, že Jiří nebyl „rasově čistý“. Jeho matka Olga byla Židovka a po příchodu R. Heydricha byla protižidovská opatření zostřena.⁴⁾

Víme tedy, kdy mladý Kysela opustil zaměstnání, které se jako jediné podařilo doložit. Ale víme také, že v té době pracoval už delší dobu v odboji. Po odchodu z Gymnázia v Kodaňské ulici se nadále stýkal s bývalými spolužáky, kteří si ho vážili pro jeho rozhodnost i umělecké ambice. Spolu s další výraznou osobností školy Karlem Rennerem začali ostatní politicky vzdělávat a cílevědomě připravovat odboj proti okupantům. Kromě školení tiskne spolu s kamarády antifašistické letáky a nálepky, vydává vlastní časopis, rozmnožuje další tiskoviny včetně brožur určených ke školení. Jirkovi starší spolužáci už složili maturitu a byli nasazeni převážně do zbrojního průmyslu. Ale účast v odboji jejich soudružnost upevnila. Skupina se rozrůstá. Jejimi spolupracovníky se často stávají lidé starší, získaní na pracovištích, kde bývalí studenti vršovického gymnázia působil.

Na akce, jako je vylepování protinacistických letáček, chodí ve dvojicích. Předstírají milenecké páry. Jiřího často doprovází bývalá spolužačka, nyní studentka grafické školy a rovněž ilegální pracovnice Věra Aubrechtová. „Byla jediným dítětem, hýčkaným rodiči, kteří ji obklopili nejen láskou, ale i dostatkem všeho, co potřebovala“, píše Vlasta Kladiřová, také členka vršovické mládeže. „To ji však nezkazilo, ale naopak. Lásku, v níž žila a kterou přijímala, chtěla také rozdávat. Dovedla se rozdělit o poslední.“⁵⁾ Proдалa například brilantový prsten, aby získala peníze na papír potřebný k vydávání ilegálních tiskovin.

Po přepadení SSSR hitlerovským Německem píše Jiří text bojového letáku, začínající slovy: „Dne 22. června 1941 německý fašismus nastoupil cestu do pekel.“⁶⁾

Nastupující léto znamená značné oživení odboje. Vršovická skupina zakládá nové skupinky, navazuje kontakty s různými místy v Praze i okolí. Jiří Kysela je instruktorem buňky v Brožíkově ulici ve Vršovcích, na jaře 1942 instruuje spolu s Věrou Aubrechtovou a Helenou Jiříčkovou ilegální organizaci na Pražském hradě. Kontakt zprostředkoval člen skupiny lékařů-komunistů MUDr. Josef Mašek. Jiří má na starosti i jiné úseky činnosti. Spolu s kamarády se snaží o výrobu ručních granátů, vytváří bojové jednotky. Cvičí je zkuš-

ní instruktoři, kteří v Praze žijí na zapřenou. Od konce roku 1941 žije ilegálně i jeden z mladých příslušníků skupiny. Byl registrován jako Žid a neuposlechl rozkaz k nastoupení do transportu.

Jiří Kysela byl organizátorem i pracovníkem odboje. Jeho činnost se prolíná s činností jeho přátel, a proto všechny jeho aktivity je nesnadné určit a popsat.

Na jaře 1942 začala jedna z rozsáhlých akcí okupantů proti ilegální KSČ, 24. dubna se dostal do rukou gestapa Julius Fučík a někteří jeho spolupracovníci, další zatýkání nastalo v květnu. S některými ze zatčených byli vršovičtí v kontaktu.⁷⁾ Osudová rána však přišla z jiného směru až v době druhého stanného práva. Na udání konfidenta Suchardy bylo 4. června 1942 a v následujících dnech gestapem uvězněno více než padesát lidí z okruhu skupiny.

Jiří Kysela nečeká. Svěřuje se známým, že jeho spojka už dvakrát nepřišla, a odchází ve středu 10. června, v den vyhlazení Lidic, spolu s Věrou Aubrechtovou do ilegality. V období stanného práva to není lehké. Skrývají se (podle jedné z poválečných výpovědí) také pod viaduktem, několik nocí přečkají v hotelu, přes den bloudí po ulicích. Čekají, až dostanou falešné legitimace.

Nedlouho po odchodu z domova hledají gestapáci Jiřího v bytě na Vinohradech, 13. června přicházejí i k Aubrechtovým. Tentýž den potkává Věřin otec oba běžence v Říčanské ulici na Vinohradech. Varuje a prosí je, aby ihned zmizeli z Prahy. Později, snad po dvou dnech, se náhodně potkávají v průchodu Lucerny se sousedem Aubrechtových dr. Jemelkou. Domlouvají se, že jim přinese od Věřiných rodičů na nádraží kufr s nejdůležitějšími věcmi. Podaří se. Navečer už odjíždějí do předem dohodnutého úkrytu u příbuzných Věřiny spolužačky z grafické školy.⁸⁾

Z nového úkrytu navazují kontakt s Prahou. Tam také dostali pozvánku na ilegální schůzku. Netuší, že k ní byl donucen jejich už dříve zatčený spolupracovník. A tak jdou ve skutečnosti na schůzku s gestapem, 24. června 1942 se ocitají v Petschkově paláci.

Začátkem října o tom podá Věra z Malé pevnosti v Terezíně v tajném motáku zprávu domů: „Zatčena 24. 6. zradou. Málo výslechů, žádné bití. Protokol dobrý, o práci jsem nevěděla, Jirka mne přemluvil k útěku, falšovala jsem legitimaci. Jirkův protokol zlý, hodně lidí chránil, hlavně mě...“

Série zatýkání se zastavuje. O dalším Jirkově osudu se dozvídáme opět z Věřiných motáků, tajně posílaných z Malé pevnosti do Kodaňské ulice č. 53. „Proč je Jirka ještě v Praze?“ ptá se 4. října 1942 a pokračuje: „Za advokáta jsou vyhozené peníze, nám pomůže jen konec války... Dostali jste zpět kufr, který jste nám dali na cestu? Ejka.“

Brzy nato, 13., přivážejí do Terezína také Jiřího. Koncem října Věra píše: „Jirka velmi těžce pracuje na Reichsbahn (práce na železnici – pozn. aut.) a velmi nutně potřebuje okované boty č. 43. Prosím, opatřte je. Svetr mu vzali, ale jinak je prý dobře oblečen. Pošlete mu teplé spodky, ponožky, kapesní-

ky a jen chléb, to snad dostane... Posílám Jirkovi svůj chléb, ale přesto má hlad.“⁹⁾

O Jirku se tedy starají Věřiní rodiče. Jeho maminka byla také zatčena patrně už 24. června, ale stejně jako u Věry je její příchod do věznice zaznamenán až 26. Také ona byla poslána do Malé pevnosti, odkud byla 24. července propuštěna, aby už 27. téhož měsíce odjela transportem AAU do ghetta Terezín.¹⁰⁾

V listopadu 1942 odvázejí Věru Aubrechtovou do Osvětimi. Dalším transportem ji následuje Jirka.¹¹⁾ Věrka tam nepřežije ani měsíc, už 14. prosince podléhá útrapám koncentračního tábora, 23. února 1943 skoná také Jiří, údajně na zápal plic. Oba mladí lidé jeli do Osvětimi se záznamem, že jsou židovští míšenci. Po více než půldruhém roce, 19. října 1944, přivezou do Osvětimi z terezínského ghetta také Jirkovu maminku a pošlou ji rovnou do plynové komory...

Když se ještě před zatýkáním ptal otec Věry, co by chtěla dělat po válce, odpověděla: „Jirka bude psát a já mu to budu ilustrovat. Knížky pro lidi.“ Osud je spojil jinak. Oba se „sešli“ spolu s patnácti bývalými spolužáky a profesory na pamětní desce padlých z let 1939 až 1945, umístěné v prvním patře Základní školy v Kodaňské ulici, kde bývalo jejich gymnázium.

Poznámky:

¹⁾ Vznik a vývoj skupiny je podrobně popsán v Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica 1962/1, str. 121-174, studie Vlasty Kladivové.

²⁾ František Kysela, 4. 9. 1881-20. 2. 1941. Pravidelnými hosty manželů Kyselových byl i profesor Zdeněk Nejedlý a jeho zeť MUDr. Miloš Nedvěd. Ten později zprostředkoval mladému Jirkovi spojení s ilegálně pracující skupinou lékařů-komunistů, která se stala součástí Revolučního národního výboru inteligence.

³⁾ Archiv školy v Kodaňské 16.

⁴⁾ Osobní spisy zaměstnanců akciové společnosti Melantrich, Václavské náměstí 36. K Olze Kyselové viz kartotéka FŽO.

⁵⁾ Vlasta Kladivová, citované dílo, str. 135.

⁶⁾ Tamtéž, str. 132.

⁷⁾ Vedle MUDr. Nedvěda to byl i MUDr. Zdeněk Štich.

⁸⁾ Vlasta Kladivová, citované dílo str. 162 a 166.

⁹⁾ V držení rodiny.

¹⁰⁾ SÚA KT OVS, kniha gestapa 1941-1942 a kartotéka FŽO.

¹¹⁾ Tamtéž.

Two from the Vršovice youth group

(Jiří Kysela and Věra Aubrechtová)

Alena Hájková

Summary

In the end of 1939 and beginning of 1940, on the Vršovice grammar school in Kodaňská street, a leftist youth organisation originated, members of which were also Jiří Kysela and Věra Aubrechtová.

Jiří Kysela was born June 5, 1920, in Jindřichův Hradec. He studied at the mentioned grammar school without however completing his studies. He worked shortly for Melantrich; on October 6, 1941, he left this job. Jiří Kysela continued to meet his former schoolmates, and together with Karel Renner led the Resistance activities – multiplying and posting posters, publishing a bulletin, establishing contacts. He became the instructor of the cell in Brožík street in Vršovice, and in spring 1942, together with Věra Aubrechtová and Helena Jiříčková, also of the illegal organisation in Prague Castle.

During martial law after the assassination of R. Heydrich, arrests were made in the group. On June 10, Jiří Kysela and Věra Aubrechtová started to live in illegal conditions. They hid with relatives of Věra's school friend. On a fake meeting, they were arrested. On June 24, 1942, they found themselves in the Petschek Palace, and subsequently in the Small Fortress in Terezín. In November 1942, Věra was brought to Auschwitz, and with the following transport also Jiří. Věra died less than a month later, on December 14, 1942, and Jiří on February 23, 1943.

Their names, together with those of fifteen of their schoolmates and teachers, are stated on a memorial plaque of the victims of the years 1939 to 1945, on the second floor of the Elementary school (the former Grammar school) in Kodaňská street in Prague-Vršovice.

Zwei aus der Jugendgruppe aus Vršovice

(Jiří Kysela und Věra Aubrechtová)

Alena Hájková

Resümee

Um die Wende 1939-1940 entstand am Realgymnasium in der Kodaňská Straße in Vršovice eine linksorientierte Jugendorganisation, der auch Jiří Kysela und Věra Aubrechtová angehörten.

Jiří Kysela wurde am 5. 6. 1920 in Jindřichův Hradec (Neuhaus) geboren. Er studierte an dem oben erwähnten Gymnasium, beendete es jedoch nicht. Eine kurze Zeit arbeitete er im Verlag Melantrich; am 6. 10. 1941 verließ er diese Stelle. Jiří Kysela unterhielt auch weiterhin Kontakte mit seinen ehemaligen Mitschülern und leitete zusammen mit Karel Renner die Widerstandstätigkeit – Vervielfältigung und Verbreitung von Plakaten, Herausgabe einer eigenen Zeitschrift, Anknüpfen von Kontakten. Er wurde zum Instruktor der Zelle in Brožík Straße in Vršovice, im Sommer 1942 dann zusammen mit Věra Aubrechtová und Helena Jiříčková auch in der illegalen Organisation auf der Prager Burg.

Während des Standrechts nach dem Attentat auf R. Heydrich kam es zu Verhaftungen in der Gruppe. Am 10. 6. gingen Jiří Kysela und Věra Aubrechtová in die Illegalität. Sie versteckten sich bei Verwandten von Věras Schulfreundin. Verhaftet wurden sie bei einem fingierten Treffen. Am 24. Juni wurden sie ins Petschek-Palais gebracht und dann in die Kleine Festung Theresienstadt. Im November 1942 wurde Věra nach Auschwitz geschickt, und mit dem folgenden Transport fuhr auch Jiří dorthin. Věra starb in weniger als einem Monat, am 14. 12. 1942, Jiří am 23. 2. 1943.

Ihre Namen sind gemeinsam mit den Namen von fünfzehn weiteren ehemaligen Mitschülern und Professoren auf der Gedenktafel der Gefallenen der Jahre 1939-1945 im ersten Stock der Grundschule (des ehemaligen Gymnasiums) in der Kodaňská Straße in Prag-Vršovice eingetragen.

Jiří Kysela s Věrou Aubrechtovou ještě na svobodě

OČIMA VZPOMÍNEK

Bylo mi osmnáct, devatenáct a dvacet let

(Ze vzpomínek Věry Vackové-Žahourkové)

Šárka Ratajová

„Kdo přestal věřit, že bude konec války, tak skončil na drátech. Byla to nejmilosrdnější smrt.“

Tábor, Malá pevnost Terezín, Ravensbrück, Neubrandenburg, Waldbau – to jsou místa zastavení politického vězně na cestě druhou světovou válkou. Místa, která byla Věře Vackové přisouzena (protože „všechno je osud“) stejně jako optimistická povaha – neocenitelné povzbuzení pro rodinu, spoluvězně, přátele...

Věra Vacková se narodila 18. března 1925 v Táboře jako druhé dítě Jaroslava a Anny Vackových. Bratr Jaroslav byl o tři roky starší.¹⁾ V roce 1927 se ještě narodila nejmladší Drahuše. Rodina Vackových bydlela v tábořské věznici, protože otec, legionář od Zborova, získal od státu doživotní místo dozorce vězeňské stráže. Později se stal zástupcem inspektora a v roce 1945 byl in memoriam povýšen na inspektora. V době okupace byl již ve výslužbě a poté, co byla rozbita Obrana národa, v níž vedl civilní složku, začal organizovat vlastní odbojovou skupinu. V literatuře ji najdeme pod názvem „Vacek-Červinka“²⁾ jako skupinu napojenou na komunistický odboj.³⁾ Jaroslav Vacek byl však členem Československé strany národně socialistické (jako státní zaměstnanec ani nemohl být v KSČ) a kromě dvou komunistů z Tábora a několika příslušníků ilegálního ÚV KSČ pracoval hlavně s bývalými legionáři a členy Sokola.

Odbojářům pomáhala také Věra. Protože jako studentka o prázdninách, sobotách a nedělích rozvázela poštu, nebyla nápadná, když doručovala zprávy zatčených a vězněných z tábořské věznice a letáky, které Jaroslav Vacek od nich přejímal a množil na cyklostylu. Všechny materiály vozila místo výplně ve slavníčku dětského kočárku, kam ještě posadila synka českého dozorce Hochmana. Také několikrát doprovázela na pokraj borotínských lesů, v nichž se nacházely úkryty jihočeských odbojářů,⁴⁾ parašutistu Františka Pospíšila, instruktora Vackovy skupiny.⁵⁾

Zapojení do odboje se stalo celé rodině Vackových osudným v roce 1943, kdy v souvislosti s odhalením pražského ústředí byli všichni, s výjimkou patnáctileté Drahuše, zatčeni. (Účast ve Vackově odboji se stala důvodem k zatčení 49 mužů a 6 žen, kteří prošli Malou pevností v Terezíně.)⁶⁾ Důsledky byly pro Vackovy zdrcující. Syn Jaroslav byl právě doma z totálního nasazení ve Wiener Neustadtu a protože měl zánět spojivek, zdržel se a neunikl zatčení. Po věznění v Táboře, Kladně a Malé pevnosti se dostal do koncentračních

táborů v Buchenwaldu a Neuengamme.⁷⁾ Zemřel na samém konci války, 3. května 1945, při evakuaci posledně jmenovaného tábora, když spojenecká vojska zbombardovala tři lodě odvázející z Lübecku 10 000 vězňů. Smrt našel v troskách Cap Arcony. Poslední člověk, který ho viděl, byl režisér Emil František Burian.

Otec byl také vězněn, a to v Táboře a Terezíně. Z Malé pevnosti jezdil do Prahy na Pankrác na výslechy a nakonec byl převezen do cely smrti v Drážďanech, kde v okovech přežil plných devadesát devět dní, 23. srpna 1944 byl s dalšími spolubojovníky popraven sekýrou.⁸⁾

Matku a Věru zatkl 8. února 1943. Na svobodě zůstala jen Drahúše. Jednak byla velmi mladá, jednak v tom lze spatřovat jistou formu trestu pro rodiče, kteří jí nemohli pomoci a zároveň si museli být vědomi, že ji nikdo nebude chtít k sobě přijmout. Drahúše nakonec zůstala po celou dobu války u rodičů Věřiny kamarádky.

Byt Vackových byl prohledán a zapečetěn, ale Věře se přece podařilo ještě jednou se tam vrátit. Byla v maturitním ročníku a na komisaři tábořské věznice si vyžádala, aby si směla vzít učení. Když jí to umožnil, nestarala se o učebnice, ale o fotografie, psací potřeby a čisté papíry. Jako by tušila, jaká vzácnost to pro ni na dlouhých dvacet sedm měsíců bude.

Věra a její matka byly v Táboře umístěny každá na jiné cele, jak vyplývá z Věřina dopisu sestře ze 2. března 1943: „Maminka má na cele mlynářku z Borotína, ta dostává každý den (balík – pozn. Š. R.), tak ji živí.“⁹⁾ Vyslychány byly do 6. května 1943¹⁰⁾ a potom transportem 7. května odvezeny do policejní věznice pražského gestapa v Malé pevnosti v Terezíně.¹¹⁾

Malá pevnost Terezín

Mladičkou Věru Vackovou a její matku si bývalé vězenkyně Malé pevnosti pamatují v souvislosti s jejich statečností a optimismem. Jak uvedla ve své vzpomínce paní Marie Potácelová, obě působily vyrovnaně. „(...) chodily stále k výslechům. Byl tam také jejich manžel a z žen chtělo gestapo vynutit přiznání, že se u nich skrýval partyzán. Slibovali jim propuštění, ale chtěli toho využít proti manželovi s. Vackové. Ženy však při výslechu nic neprozradily.“¹²⁾ Krátce po příjezdu do Terezína byly obě zařazeny do osvětimského transportu, avšak 13. května 1943 jim štěstí přálo. „Díky přerušnému spojení přes Ostravu byl transport odvolán a další jel až 20. ledna 1944. To už byly árijky odvázeny do Ravensbrücku, kde však mezitím byly postaveny také plynové komory, o nichž jsme dlouho nevěděly.“¹³⁾ Vrátili je tedy z bohušovickeho nádraží zpět a v Terezíně zůstaly až do 20. ledna 1944, na cele č. 27, kde bylo všech 50-60 vězněných žen z politických důvodů.

Věra spolu s ostatními pracovala vedle cely č. 26, v tzv. pracovně. Tam se vyráběly pletené vložky do vojenských bot. Také chodila na pole mimo věznici (dnes Národní hřbitov), na sběr meruněk do Kopist, někdy mlátila obilí na statku v pevnosti.

Brzy po příjezdu do Malé pevnosti se o ní a její předchozí činnosti v odboji díky dobré ilegální práci vězňů z přijímací kanceláře dověděli v truhlárně, odkud jí pak oknem za prkny, kam se denně chodily klepat deky, předal Robert Hylák lístek se žádostí o pomoc. Úkol, který měla Věra převzít, byl dle sdělení velmi nebezpečný a organizátoři celé akce ji nechali rozhodnout, zda chce spolupracovat. Věra souhlasila a z tohoto důvodu nastoupila k úklidové četě (Reinigungskommando), aby tak získala přístup do strategicky důležitého SS-kina a dalších prostor. Pronikla do již existujícího systému spojení mezi Sonderhäftlingy¹⁴⁾ (zvláště docentem Krajinou) a okolním světem. Také díky ní, Josefu Polákovi, elektrikáři z dílen, a Robertu Hylákovi z truhlárny putovaly zprávy do Orlických hor, odkud údajně byly rádiovým spojením předávány prezidentu Benešovi.¹⁵⁾ Celý spojovací aparát byl v lednu 1944 odhalen, naštěstí pro Věru až po jejím odjezdu do Ravensbrücku.

Zatímco nebylo žádoucí, aby o Věřině „doručovatelské“ činnosti vědělo mnoho lidí, velice známá byla svými básněmi a písněmi a pořádáním víkendových odpoledních zábavných pořadů na své „mateřské“ cele. Nadání tvořit zdědila po otci, který byl činný v divadelním kroužku. Sama uvádí, že napsala asi třicet šest textů k nejrůznějším příležitostem. Když jel 29. září 1943 její otec k vyšetřujícímu na Pankrác, složila píseň „Vyšla hvězda v tmavé noci“. Také veršovaně popsala život v Malé pevnosti, vytvořila báseň, v níž jsou zakomponována jména jejích spoluvězenkyň apod.¹⁶⁾ Velice často vzpomíná na Mikuláše v roce 1943, kdy si dokonce na cele vyrobily masky pro Mikuláše, čerta a anděla a komandantkou Schmidtovou byly vyzvány, aby přišly odměnit hodně a potrestat zlobivé do její rodiny. V této souvislosti také hovořívá o neúspěšném pomstychtivém tažení komandanta Schmidta, jehož „vyprášila“, když zhaslo světlo.

Právě pro večer 6. prosince 1943 napsala slova na nápěv Voskovce a Wericha „My dva nic nemáme, nic neznamenáme“: (zpěv Mikuláše)

„Přišli na nás dnové, kdy zákony nové jdou k nám,
teď abych měl velký chvat, chci-li se zas podívat k vám!
Jestli konec války už nenastane, Mikuláš nadobro chodit přestane,
dávat pozor na sebe, sestoupit když chci z nebe k vám!
Táhne mi myslí, kdybychom tak v tomhle zkyslí,
bál bych se z nebe jít na zem, vždyť přece nejsem žádný blázen!
Za každým mrakem musím zatřepat frakem,
vyndat árijské doklady, pak přestane konec zábavy.
Čert rozčileně chodí, ocasem vždy hodí, přestává se všemu smát,
nos že rovný nemá, jaké babičky má, odpověď jim nechce dát!
Nic nás nebaví, každou chvíli nás někdo staví,
jednou je to úřad práce, zdali máme legitimace,
jestli pracujuj, novou Evropu budujuj,
zkrátka všechno je naruby, čert na to vše cení zuby!

Všude jen za mříží hlavy nás vyhlíží, copak je to teď za svět,
žádný volný není, samá nařízení, vše, co jde, zavře se hned,
nefunguje nic, rychlíky nejezdějí víc,
jízdni řády teď neklapou a už i světci pěšky šlapou.
Světlo met září, nálety nepřítel maří
a za této cesty špatné vidíš všude postavy matné.
My se ale přeci takovýchhle věcí neumíme stále bát,
ať si On jen brousí zuby nebo fousy, můžeme mu zaspívat:
My dobře víme,
že se brzy uvidíme
všichni zase na svobodě
a potom Němce pošlem k vodě!¹⁷⁾

Velkou úlohu pro zábavné dění na cele č. 27 hrála povaha komandantky Schmidtové. Zničená z bití a nevěry manžela uzavírala se do sebe a řadu povinností přenášela na vězenkyně samotné. Tak se například Věře Vackové podařilo stanovit na minimum denní normu výroby pásků, z nichž se dělaly vložky do vojenských bot, a tím vyzískat čas na výrobu různých dárečků a rekvizit pro společné programy. V jednom nelegálním dopise píše: „Prosím Vás, pošlete mi bílé nitě, pak nějaké hadříky na panenky, něco na kapesníky, na vyšívání, hedvábička. Pošlete to brzy.“¹⁸⁾ Obdobně v dopise z 29. listopadu 1943 si píše o vatu na panenky a prosí o čokoládové bonbony na Mikuláše.¹⁹⁾ (Za vynesení dopisu z Malé pevnosti některou z propuštěných nepolitických vězenkyň platila až 200 Kč, přesto poštu ofrankovala a odeslala jen málokterá.)

Na cele 27 také „vyvolávaly duchy“. (Seance vedla ruská zpěvačka Marusja Zemanová.) Věra Vacková tvrdí, že tomu nikdy nevěřila, ale vždy se účastnila, protože to pomáhalo všem, které víru měly. Věra dokonce osobně vykládala karty, aniž by byla přesvědčena o možné pravdivosti vyložených skutečností. Jednou se však tragický osud určený kartami její spoluvězenkyni vyplnil. V té chvíli konvertovala a nikdy více „nevezala karty do ruky“.

Ke světlým okamžikům terezínského věznění patřily podle vzpomínek a dopisů Věry Vackové také procházky s Manfredem, malým synkem komandantky Schmidtové. Jednak jí umožňovaly volněji se pohybovat po areálu a vidět ty, kteří jí nejvíce chyběli,²⁰⁾ jednak se mohla napít Manfredova mléka, což bylo při vězeňské stravě nezanedbatelné.

V posledním dopise odeslaném z Malé pevnosti napsala: „A posílejte hlavně chleba, cibuli, česnek atd. Když tak sežeňte teplé prádlo. To nám nechají a boty, ostatní dostaneme asi érár. Hlavně hlavu vzhůru a veselou mysl! Je tam tolik tisíc lidí, vydržíme to i my!“²¹⁾ Věděla, že odjíždějí do Ravensbrücku.

Ravensbrück

Také na další cesty se vydala Věra společně s matkou. „Drahuško! Dne 20. 1. v 6 hod. ráno odjela Věruška s tvojí maminkou do Německa, do koncentráku. Až zvím kam, napíše ti. Dozvíš-li se to Ty dříve, napiš mojí ženušce, kde je. Tatínkovi napiš do Drážďan, že jsem splnil slib, který jsem mu dal, že jsem se o ně poctivě staral a nad nimi bděl. Odtud odjely dostatečně zásobeny. Odjížděla jako pravé české děvče, hrdě, třebaže se smutkem v srdci.“ Takto informoval Robert Hylák z truhlárny Věřinu sestru Drahuši o jejich přesunu na nové místo.²²⁾

Transport byl vypraven přes Lipsko, kde se kvůli bombardování města spojeneckými vojsky tři dny zdržel, do koncentračního tábora v Ravensbrücku. Zde musely všechny nejprve projít lékařskou prohlídkou. Kontrolovaly se zuby (stačil jeden nezdravý zub a medicí „pacientovi“ vytrhali naprosto všechny) a tělesná konstituce. Věra byla uznána práce schopnou, její matka však nemohla zakrýt obrovskou kýlu. Její další osud byl jasný – plyn. Matčín život zachránila Věra svou perfektní němčinou. Požádala lékaře, aby ji nechal pracovat; žena zvyklá od malička dít toho jistě vydrží víc než osmnáctileté děvče. Doktor po krátkém zaváhání mávl rukou a v označení „arbeitsunfähig“ (práce neschopný) přeškrtnl -un-. Bylo to prý poprvé, co prosbě vyhověl. Věřinou dcery, které se snažily matčín osud zvrátit, poslal také do komory.

Ženy dostaly trestanecké obleky s červeným trojúhelníkem (v Ravensbrücku označení pro politické vězně) a staly se číslem. Věra 26 600 a matka 26 601. To byly oproti Malé pevnosti dvě zásadní změny.²³⁾

Zanedlouho byly obě přeřazeny do Neubrandenburgu, pobočného tábora Ravensbrücku, na práci v továrně. Věra tak unikla pokusům, které se přímo v Ravensbrücku prováděly na mladých ženách.²⁴⁾ Neznamená to však, že by si nevytrpěla svoje. „Kdybych bývala byla sama, snažela bych všechno mnohem lépe, než když jsem se musela stále bát o drobnou a nemocnou maminku,“ řekla paní Věra s odstupem padesáti let. Hrozným zážitkem pro ni také bylo vybírání dívek a žen ve věku od 18 do 25 let pro pobavení německých důstojníků. Ale i tomu se nakonec vyhnula; „naštěstí“ se některé přihlásily dobrovolně. Snad uvěřily slibům, že je po třech měsících propustí...

V Neubrandenburgu pracovala Věra u stroje a její matka demolovala palici havarovaná letadla. Matka na svou práci nestačila, ale byly dvě, mohly se rozdělit o jídlo a ušetřenou porci dát jako úplatek silné Rusce, která zvládla rozbit i matčínu část.

Věra se po čase dostala ke kancelářské práci. U vedoucího provozu Richarda Langeho vyplňovala pracovní karty. Seděla v prosklené buňce ve výrobní hale a čas od času musela přetrpět kopance okovanou botou. Lange totiž pravidelně četl noviny a svůj vztek z neúspěchů německé armády si vyřídil na Věře. Kamarádky ji litovaly, ale ona tvrdí, že tohle přebolo. Mnohem hůř muselo být ženám, které pracovaly ve skladech s ukrajinskými Volksdeutsche²⁵⁾ a byly nuceny podvolovat se jejich násilnostem.

Po půl roce byla Věra přeložena do podzemní továrny Waldbau, v níž se vyráběly součástky pro rakety V 2.²⁶⁾ Od zatčení 8. února 1943 se tak prvně ocitla na jiném místě než matka. Jejich odloučení našťestí netrvalo dlouho. V továrně pracoval ing. Schäffer, který se od Věry dověděl, že v koncentracích nejsou pouze kriminálníci, že existují plynové komory a hromadné vraždy a že řada lidí je vězněna z politických důvodů. Argumentoval tím, že političtí vězni mají mezinárodní práva. Ale realita byla jiná. Snažil se tedy Věře nějak pomoci a zařídil, aby matka byla z Neubrandenburgu přesunuta do Waldbau do kuchyně.

Ve Waldbau byla Věra mimo podzemní prostory v kanceláři. Vyřizovala administrativu mj. spolu s civilistou panem Kirchsteinem. Tento jednoruký veterán právě probíhající války měl v zásuvce u stolu mapky a červenou a modrou barvou zakresloval podle údajů z rozhlasu postup armád. V době, kdy chodil na obědy, dával Věře prostor k nahlédnutí do těchto záznamů.

Evakuace

27. dubna 1945 začala probíhat evakuace Ravensbrücku a jeho pobočných táborů. Pro mnohé začal pochod smrti. V noci o tři dny později se Věře podařilo zorganizovat útek asi dvacetičlenné skupiny, v níž byla také její matka. Ženy se ukryly v lese, odkud je ráno vyhnali esesmani, kteří před sovětskou armádou „čistili“ území. Musely tedy na silnici. Opilí němečtí vojáci po nich stříleli a smáli se, když kulky lítaly kolem hloučku vězenkyň. Chtěli je zřejmě vyděsit, ne zastřelit. Po silnici se sunuli staří lidé, ženy, děti i německá armáda. Všichni utíkali před ruskou frontou, která byla vzdálena jen několik kilometrů.

Dalším útočištěm uprchlých vězenkyň se stal nedaleký stoh. U něho už odpočívali francouzští vojáci, kteří se s nimi rozdělili o konzervy a mýdlo. V následujících dnech se skupinka pohybovala od stodoly ke stodole. Ženy se ukrývaly před příslušníky sovětské armády. Jeden z otřesných zážitků popsala paní Věra ve svém deníku z cesty domů: „13. května: Po dlouhém čekání se večer dostáváme 20 km na Berlín. Bohužel, zažily jsme tak strašnou noc jako ještě nikdy. Je zde tolik vojáků, kteří na nás čekají, a nebýt Vladíka, dvacetiletého Poláka, neubráníla bych se zdivočelým vlčákům.“²⁷⁾ (Vladík samopalem ubránil Věru před svým velitelem a řadou vojáků. Jeho další osud není paní Věře znám.)

Ženy z Lidic, Tábora a Českých Budějovic, které se 30. dubna 1945 daly na útek, se nakonec přes Polsko dostaly až do osvobozeného Československa. Do Prahy přijely vlakem a Věra a Anna Vackovy dorazily domů, do Tábora, 22. května. Zápis v deníku pro tento den je více než výmluvný: „J sme doma, v Táboře. Všude jsou sestry Červeného kříže. Doma – Dádulinka – ale kde je tatka – Jaráček – náš byt – jsme samy, opuštěny – zdá se mi, jako by to bylo všechno marné. Ty oběti – Tatičku, proč ses nedočkal? Proč jsi nemohl zůstat s námi? A ty, Jaráčku?“²⁸⁾

Věře se s válkou rozplynul i sen o studiu medicíny. Po osvobození se muse-la postarat o sebe i nemocnou matku, protože příslušnost k nekomunistickému odboji nebyla ceněna.

Dnes paní Věra Vacková-Žahourková bydlí ve Voticích a v Praze zasedá v Ústředním výboru Českého svazu bojovníků za svobodu. Současně je před-sedkyní Historické skupiny Sdružení osvobozených politických vězňů pro Malou pevnost Terezín. Od konce války se snaží kontaktovat bývalé vězně a vězenkyně Malé pevnosti a zjistit, z jakých důvodů se do Terezína dostali. V současnosti má vypracovaný seznam asi 400 až 500 lidí, kteří ještě v letech 1991 a 1992 žili a mohli by poskytnout cenná svědectví o poměrech na Malé pevnosti v době okupace.²⁹⁾

Poznámky:

- 1) APT, A 138/80.
- 2) Název „Vacek-Červinka“ vznikl až po válce. Červinka totiž nebyl v odboji od samého počátku. Jeho tvrzení, že mu Jaroslav Vacek předal funkci předsedy Krajského ilegálního revoluč-ního výboru v Táboře, bylo vyvráceno Historickým ústavem. Navíc Okresní výbor Svazu bo-jovníků za svobodu v Táboře, který má o této změně na postu předsedy záznam, sdělil, že no-vý Krajský revoluční výbor se utvořil až po válce.
- 3) Jaroslav Joza, Věznové Malé pevnosti. In: Malá pevnost Terezín. Naše vojsko – ČSPB, Praha 1988, s. 54. O napojení na komunistický odboj lze hovořit až od konce roku 1942.
- 4) APT, A 4214.
- 5) O činnosti Vackovy skupiny a o parašutistovi Františku Pospíšilovi podrobněji viz Zdeněk Je-línek, Čeští parašutisté ze Západu vězněni v Terezíně. In: Terezínské listy, 21, 1993, s. 25-49.
- 6) Jaroslav Joza, c. d., s. 54.
- 7) APT, A 32/94.
- 8) APT, A 68/94, A 69/94.
- 9) APT, A 33/94.
- 10) APT, A 4214.
- 11) Totožným transportem směřoval do Terezína také bratr Jaroslav, zatímco otec tam byl přepra-ven až 21. června 1943 (srv. APT, A 138/80).
- 12) APT, A 98/81.
- 13) APT, A 68/94; „árijky“ – ženy, které nebyly židovského původu.
- 14) Sonderhäftling = zvláštní vězeň; o privilegovaném postavení Sonderhäftlingů na Malé pev-nosti viz Jaroslav Joza, c. d., s. 40.
- 15) Tuto dráhu nemohl zcela jistě potvrdit ani Robert Hylák, protože fungoval také jenom jako spojka. (Ověřeno při rozhovoru s Věrou Žahourkovou 23. 11. 1995.)
- 16) APT, inv. č. 3696, 3697/6, 3701.
- 17) APT, A 310/3.
- 18) APT, A 77/93.
- 19) APT, inv. č. 3679.
- 20) V době, kdy byli v Malé pevnosti otec a bratr, chtěla vidět především je.
- 21) APT, inv. č. 3681.
- 22) APT, inv. č. 3683.
- 23) V Malé pevnosti ženy chodily ve vlastním oblečení a všichni vězňové figurovali pod svými jmény.
- 24) Byly jim vyoperovávány chrupavky z kolen.
- 25) Volksdeutsche = pokrevní Němec (srv. Zdeněk Mlynář, Ani historie, ani hysterie. Právo 2. 9. 1995, s. 9. Citováno in: Vlastimil Krínes, Dekrety prezidenta republiky (1940-1945), Přednáška pro seminář Pedagogického centra v Praze, Terezín 6.-8. 11. 1995, s. 19.)

- ²⁶⁾ APT, A 35/94.
- ²⁷⁾ Zápisník Věry Vackové s denními záznamy z cesty domů po útěku z pochodu smrti. Originál vlastní autorka, kopie byla předána ke zpracování APT, 4. 12. 1995.
- ²⁸⁾ Tamtéž, zápis ke 22. 5. 1945.
- ²⁹⁾ Text byl dále připraven na základě vzpomínky č. 2319 na magnetofonové kazetě, vzpomínky na videokazetě DKP 3453, vzpomínky z 23. 11. 1995 (předána k zařazení do sbírek APT, 2. 1. 1996) a dalších uvedených pramenů. V doslovných citacích jsou provedeny základní ortografické úpravy.

I was eighteen, nineteen, and twenty years old

(A study about Věra Vacková-Žahourková)

Šárka Ratajová

Summary

Věra Vacková-Žahourková was during World War II arrested and kept in prison for her part in the anti-fascist resistance.

She was born March 18, 1925, in Tábor. When she was eighteen, she was arrested. Together with her mother she was imprisoned in Tábor, in the Small Fortress in Terezín, in the concentration camp Ravensbrück, and in its subsidiaries Neubrandenburg and Waldbau. Both she and her mother managed to escape from a death march on April 30, 1945. On May 22, 1945, they returned to Tábor.

Today, Věra Žahourková is a member of the Central Committee of the Czech Union of Freedom Fighters, and Chairperson of the Historical Group of the Union of Liberated Political Prisoners for the Small Fortress Terezín.

Jaroslav Vacek, her father, was executed in Dresden on August 23, 1944, for Resistance activities. Her brother Jaroslav perished during the evacuation of the concentration camp Neuengamme on May 3, 1945.

Anna Vacková, Věra's mother, shared with her daughter all the prisons and concentration camps. Together they also returned to Tábor after their escape from the death march.

Věra's sister Drahuše survived World War II living with friends, and was happily reunited with mother and sister on May 22, 1945.

Ich war achtzehn, neunzehn und zwanzig Jahre alt

(Über Věra Vacková-Žahourková)

Šárka Ratajová

Resümee

Věra Vacková-Žahourková wurde während des 2. Weltkriegs wegen ihrer Teilnahme am Widerstand gegen die Faschisten verhaftet und inhaftiert.

Sie wurde am 18. März 1925 in Tábor geboren. Mit achtzehn Jahren wurde sie verhaftet. Zusammen mit ihrer Mutter war sie in Tábor, auf der Kleinen Festung in Theresienstadt, im Konzentrationslager Ravensbrück und seinen Außenlagern Neubrandenburg und Waldbau inhaftiert. Sie und ihre Mutter retteten sich gegen Ende des Krieges durch die Flucht vom Todesmarsch am 30. April 1945. Nach Tábor kehrten sie am 22. Mai 1945 zurück.

Heute tagt Věra Žahourková im Zentralkomitee des Tschechischen Verbands der Freiheitsskämpfer und ist Vorsitzende der Historischen Gruppe der Vereinigung der befreiten politischen Häftlinge für die Kleine Festung Theresienstadt.

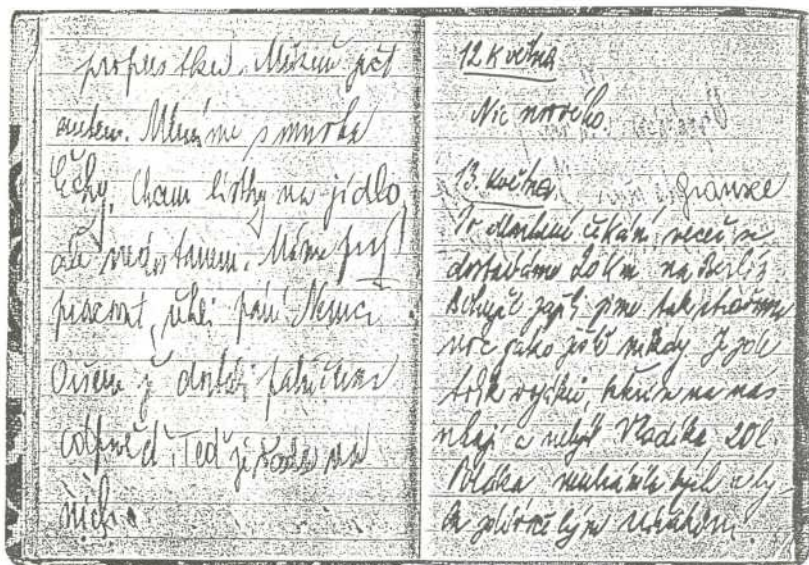
Jaroslav Vacek, der Vater von Věra Vacková-Žahourková, wurde wegen seiner Widerstandstätigkeit am 23. August 1944 in Dresden hingerichtet. Věras Bruder Jaroslav kam bei der Evakuierung des Konzentrationslagers Neuengamme am 3. Mai 1945 ums Leben.

Anna Vacková, Věras Mutter, passierte mit ihrer Tochter alle Gefängnisse und Konzentrationslager. Zusammen mit ihrer Tochter kehrte sich nach der Flucht aus dem Todesmarsch nach Tábor zurück.

Die Schwester Drahuše überlebte den zweiten Weltkrieg bei Bekannten und traf glücklich am 22. Mai 1945 ihre Mutter und Schwester wieder.

Věra Vacková v roce 1942.

Zápisník Věry Vackové s denními záznamy z cesty domů po útěku z pochodu smrti. Zápis ze 13. 5. 1945.

Hrstka spravedlivých

Hana Greenfieldová

Autorka Hana Lustigová-Greenfieldová přijela do Terezína transportem AAd-11, vypraveným z Kolína 13. června 1942, a odjela z ghetta 18. května 1944 do Osvětimi transportem Eb-1020. Osvobozena byla v dubnu 1945 v Bergen-Belsenu.

Bylo to uprostřed kruté zimy roku 1944. Dny se vlekly a my jsme trpěly. Neměly jsme teplé prádlo, ani čepice nebo rukavice a mrzly jsme nepopsatelně. Nejhorší byly nohy. Kdepak punčochy nebo ponožky! Udělaly jsme si z hadrů onuce, ale dřeváky nás stejně nehřály. Když jsme se ploužily sněhem do práce nebo z práce, lepil se na dřeváky sníh, takže jsme si připadaly jak cirkusáci na chůdách. Co chvíli jsme se musely zastavit, oklepat sníh z dřeváků, abychom vůbec mohly pokračovat v cestě.

Po velkém náletu na mezinárodní přístav Freihafen nás přestěhovali do malého tábora v Neugrabenu. Život tam byl zrovna tak bídný jako před tím, byla to spíš změna k horšímu. Místo k odklizení trosk na předměstí nás přidělili k opravám vodovodní sítě nebo k práci v cihelně.

Pracovaly jsme pod širým nebem za každého počasí. Široko daleko nebyl záchod a tak nás pustili čas od času mezi keře nebo stromy, abychom nebudily pohoršení u obyvatelů blízkých domků, když jsme vykonávaly svou potřebu.

Jednoho dne, když jsem zjistila, že mi žádná hlídka z řad SS nevěnuje pozornost, dodala jsem si odvahy a zaklepala na dveře domku, z jehož komína stoupal kouř k šedé obloze. Po druhém zaklepání se dveře pootevřely a ven vyhlédla stará vyděšená paní. Vykoktala jsem svou prosbu o něco k snědku. Po několika vteřinách plných strachu mi paní naznačila, abych šla dál. Vzala mne do kuchyně a pošeptala něco svému muži, který seděl opodál a ševcoval. Pak vytáhla z kredence hluboký talíř a sběračkou mi nabrala horkou polévku. Hltavě jsem ji snědla, nejen z hladu, ale také ze strachu, aby mě někdo z našich strážců nepostrádal. Riskovala jsem přísné potrestání. Rychle jsem poděkovala a uháněla zpátky. Stařenka mi zašeptala do ucha: „Přijď zase, jestli můžeš!“

Za pár dní jsme se vracely pracovat na stejné místo a opět se mi podařilo na chvílku zmizet. Tentokrát jsem šla najisto. Zase jsem zařukala na dveře a v duchu jsem už viděla talíř báječné polévky, která posledně ukonejšila můj stále kručící žaludek. Ta hodná stařenka opatrně vykoukla ze dveří a když spatřila tu samou vyhladovělou holku v pruhovaných šatech a dřevácích, vtáhla mě chvatně do domu. Postavila přede mne misku husté sladké kaše a něco špitla mužovi. Ten přinesl pár starých pánských bot s úplně novou podrážkou. Byly dvakrát tak velké jak moje omrzlé nohy, ale když jsem do nich nacpala

staré noviny a pevně je zašněrovala, padly mi jako ulité. Děkovala jsem z celého srdce za velkorysý dar a toužila jsem ještě malou chvíli zůstat v teplé útulné kuchyni, ale strach mi nedovolil.

Běžela jsem zpátky ve svých nových botách jako srnka. V botách bylo sucho, moje nohy pomalu přicházely k sobě a já byla blažená. Strážci nic nezpozorovali, ani že jsem byla na chvíli pryč, ani si nevšimli mého drahocenného majetku.

Vícekrát jsem se k těm hodným lidem nevrátila. Změnily jsme pracoviště, a tak neznám ani jejich jméno ani jejich adresu, ale během celé zimy nebylo dne, abych na ně nevzpomínala s vděčností za jejich dobrotu.

Když Abraham prosil Boha o záchranu Sodomy, Bůh odvětil: „Najdi mezi obyvateli tohoto města deset spravedlivých a já město zachráním.“ (Gen. XIX.)

V těch těžkých dnech, které jsem v letech 1944-1945 prožila v Hamburgu, dva spravedliví lidé mi vrátili víru v lidství člověka.

DENÍKY TEREZÍNSKÝCH VĚZŇŮ

Vedle zachycených a zpracovaných vzpomínek patří i deníky vězňů k nejdůležitějším „neoficiálním pramenům“ dějin ghetta a jejich jednotlivých událostí. Oba tyto zdroje mají mnoho společného. Výpovědi o osobních prožitcích a pohledech svých autorů pomáhají zaplňovat nejrůznější bílá místa a často i upřesňovat a opravovat leccos z neúplné, někdy překroucené a jinak nespolehlivé úřední dokumentace. Na druhé straně je zase subjektivita vzpomínek a deníkových záznamů, vyplývající většinou z neznalosti souvislostí, verifikována prostřednictvím všeobecně známých, prověřených faktů.

Mezi vzpomínkami a deníkovými zápisy je ovšem také jeden zásadní rozdíl, spočívající v jejich odlišné aktuálnosti. Vzpomínky bývají sdělovány po řadě let, přefiltrovány většími či menšími, ale vždy přítomnými a pochopitelnými nedostatky lidské paměti. Deníky naproti tomu byly psány opravdu denně, nebo jen s minimálním časovým odstupem. Nejsou tedy omezeny a znehodnocovány oním závojem času, prostupujícím některé vzpomínky.

Vedena obdobnými úvahami, chce redakce Terezínských listů věnovat v několika příštích číslech pozornost různým deníkům vězňů, které má k dispozici. Nebude to samozřejmě poprvé, kdy badatelé o terezínské historii sahají po denících jako zdrojích poznatků.¹⁾ Zůstává však skutečností, že kromě dosud využívaných „velkých deníků“ jsou i takové, jež zatím unikaly pozornosti. Ale i ony si jí plně zaslouhují, třebaže podávají svědectví „jen“ o dílčích denních událostech, pocitech svých autorů, odrážejí všední i výraznější chvíle v tom komplikovaném, těžko sdělitelném fenoménu, který se ve svém celku nazýval ghetto Terezín.

Deník MVDr. Karla Höniga

Erik Polák

Nadcházející série článků začíná statí o deníku MVDr. Karla Höniga (v některých dokumentech psaného též jako Hoenig). Toto prvenství nemá žádný zvláštní důvod. Vždyť autor byl zcela řadový vězeň, neměl přístup k jakýmkoliv zvláštním informacím a navíc prožil v Terezíně pouze tři měsíce. Určitá zvláštnost zde však přece jenom je. Dr. Hönig, vzhledem ke svým předchozím osudům, poznal jen onen poněkud odlišný Terezín, v podobě po odchodu masových podzemních transportů roku 1944. Terezín zmítající se mezi dramatickými událostmi svého posledního období a stále silněji se rozvíjející předzvěstí konce války a vytoužené svobody. Odraz mnohých z těchto jevů, nazíraný svého druhu čerstvými očima, také v deníku nacházíme.

Možnost zpracování deníku dr. Höniga získal Památník Terezín díky laskavému pochopení Židovského muzea, kterému jej v roce 1995 věnovala autorka dcera, MUDr. Jarmila Topková. Ta také pro publikaci deníku poskytla základní životopisné údaje svého otce.

MVDr. Karel Hönig se narodil židovským rodičům 11. 1. 1894 v Jindřichově Hradci. Tamtéž v roce 1913 maturoval a pak začal ve Vídni studovat veterinární fakultu. Jeho studia přerušila I. světová válka, již celou prožil na balkánských bojištích. (Onemocněl zde také malárií, jejíž důsledky pociťoval pak ještě po řadu dalších let.) Po skončení války a dalším roku stráveném s armádou na Slovensku dostudoval veterinu v Brně a po krátké praxi v Heřmanově Městci působil od r. 1927 až do vypuknutí II. světové války jako soukromý veterinární lékař v Lomnici nad Lužnicí. V roce 1930 se oženil s Marií Šívrovou, katolického vyznání, pocházející rovněž z Jindřichova Hradce. Po vypuknutí války, kdy mu výkon povolání byl brzy znemožněn, se asi na čtyři roky uchýlil jako pomocná síla u jednoho z místních sedláků. Odsud ho v r. 1944 odveleli do internace v Praze na Starém Městě. Spolu s jinými židovskými manžely nežidovských manželek pracoval v různých továrnách a také na Hagiboru.

Transportem AE 2 se pak 4. února 1945 dostal do Terezína. Byl to jeden z těch transportů, jimiž od konce ledna do poloviny března 1945 přijelo do ghetta cca 3 500 nových protektorátních vězňů, především příslušníků smíšených manželství a míšenců.

Jak se dozvídáme již z deníku, působil dr. Hönig v ghettu jako manipulát a zapisovatel na plicním oddělení nemocnice. pracoval hlavně s lidmi, předvolanými na rentgenové vyšetření.

Po jeho návratu (13. 5. 1945) se rodina ještě v témže roce přestěhovala do Veselí nad Lužnicí. Na různých místech zde dr. Hönig pokračoval ve své veterinární praxi, téměř až do smrti v lednu 1957.

Zbývá snad ještě několik slov k tomu, nakolik autor deníku subjektivně pociťoval své židovství. Smýšlel spíše ateisticky. K židovské obci se za I. republiky nehlásil, nebyl však ani oficiálně pokřtěn. (Na rozdíl od své dcery, narozené koncem r. 1930. Ta pokřtěna byla a až do války nevěděla, že je poloviční židovka.) Dr. Hönig nenavštěvoval ani synagogy, ani kostely. Křesťanské svátky však s rodinou tradičně slavil. Řadu z těchto skutečností lze vyčíst i v řádcích dochovaného deníku.

Zejména po příchodu do Terezína, ale i v dalších týdnech se dr. Hönig věnuje ve svých zápiscích především osobním záležitostem. Odbavení ve šlojzce, přiděly a předavky, stupeň pocífovaného hladu, čilý směnný obchod mezi vězni, manipulace s připouštěcími známkami a kýžené obdržení balíku, styky s příbuznými a známými, zabírají podstatnou část deníkových stránek. Postupně však, jak se Terezín stával středem řady událostí spojených s přibližujícím se koncem války, získávají zápisy objektivnější, všeobecnější charakter.

Takto je například 6. dubna zaznamenána tehdejší druhá návštěva delegace

Mezinárodního výboru Červeného kříže: „Ráno brzy budík, čištění ulic, chodníků, budov, do 8 hodin musí být vše v pořádku. Na otázku zda je dost jídla, odpovídat ano... Pro přestárlé a nepracující je od 5 hodin otevřena kavárna s koncertem a divadlo s pestrým programem – povinná návštěva. Komise v pěti osobních autech přijela. Všechno v civilu, i vojenská posádka je v civilu. Tam, kde společně asi 350 osob jí, je prostřeno v bílém a na stolech sklenice s vodou. K obědu jeden pěkný řez uzeneho jazyka a dost hrachové kaše, to je poprvé co jsme zde. Těžce nemocní (bez nohou atd.) nemají chodit po ulicích. Komise se prý skládá ze 2 Švýcarů, 2 Argentinců, 2 Portugalců a říšských zástupců.²⁾

Všichni četníci byli oblečeni civilně, aby se nezdálo, že jsme hlídáni. Na místech ve městě, kde stávali vždy hlídkou čeští četníci, stáli dnes židovští ghettovní strážníci.“

Jistý celek tvoří v deníku zápisy, vztahující se k několika dnům uprostřed dubna. Je to termín, kdy se po předchozích jednáních uskutečnilo propuštění dánských Židů do Švédska a v ghettu též pokračovaly různé návštěvy, vytvářející onu mozaiku rozhodování o jeho konečných osudech. 13. dubna si dr. Hönig zapsal: „Právě přišel rozkaz, že všichni Dánové mají zabalit, jsou-li t. č. v práci, má se pro ně dojít, protože jedou domů. Ráno zde bylo viděno diplomatické auto dánské před velitelstvím. Je zde asi 400 Dánů. Každý dostal na cestu standardizovaný balíček Švýcarského červeného kříže s potravinami, jako sýr, sardinky, cukr atd... Dánové se na ulicích objímali a radost zela ze všech tváří. Mluvílo se stále, co s námi ještě udělají. Nyní, když odjíždí první transport domů, už tyto pochyby padají. Venku silně prší, ale je teplo – mluví se o Friedensregen.“

O den později záznam pokračuje: „Dánové odjíždějí teď večer, kufrů mají narovnaných na ulici a čekají na příjezd autobusů. Jeden pojme 40 lidí.“ Jak se ukázalo, odjezd se ještě neuskutečnil. Došlo k němu až 15. dubna a příslušný komentář v deníku zní: „Právě teď, o desáté dopoledne odjeli Dánové. Projížděli náměstím, asi 16 autobusů s vozem pohonných látek. Autobusy bíle natřené s mezinárodním Červeným křížem označené a švédským výsostným znakem. Doprovod a šoféři byli švédští vojáci, kteří když stáli nepozorovaně, tu a tam pustili na zem cigaretu nebo čokoládu. Hezcí, vysokourostlí chlapi, s nimiž byl jeden důstojník. Mávání šátky, hudba, odjezd.“

Hönigův zápis pak obsahuje i obecnější naděje vězňů, dánským transportem povzbuzené: „Dnešním dnem poprvé odjezdem Dánů (povoleným) byla zlomena určitá zásada říšských úřadů ohledně řešení židovské otázky. Nyní snad mají přijít na řadu Holanďané, jichž je asi 5 tisíc.“

Vzrušenou atmosféru, ale také všeobecnou nejistotu Terezína těchto dní, odrážejí názorně také stránky deníku ze 16 dubna: „Včera večer byl volán předseda baráku a druzí přednostové ubikací k rozkazu ke starostovi obce a tam jim bylo řečeno, že dnes má přijít k prohlídce Terezína vysoká německá osobnost, podle dojmu pak, jaký zde nabude, prý záleží náš další osud.“³⁾

Dnes ráno o 5. hodině byl budíček a nastává všeobecné čištění ubikací a ulic. Chodníky se omývají kartáči, ulice kropí, zametají atd. Všeobecně se soudí, že nastává už konec našeho pobytu v Terezíně... Jedny hlasy říkají, že přijdeme do Švýcar, jiné do Portugalska, jiné, že přímo domů. Samé dohady z nedostatku přesných zpráv... Proslýchá se, že nás v nejbližší době převezme Červený kříž, proslýchá se, že ze smíšených manželství půjdou domů, zkrátka vše je možné, nic jistého se neví... Jedni říkají, že dnes už o půlnoci přecházíme pod Červený kříž, pravda to však nebude.“

Nemůže být sporu o tom, že právě toto ovzduší plné očekávání, ovládající v polovině dubna 1945 ghetto, stálo u zrodu dramatických událostí noci ze 17. na 18. dubna, jichž byl i dr. Hönic přímým účastníkem. Již večer 17. dubna se objevily letáky, oznamující, že tábor je převzat Mezinárodním červeným křížem a válka skončila. Mnozí jášající vězňové se již začali chystat na cestu domů. Nelze vyloučit, že šlo o záměrnou provokaci jedné skupiny esesáckého vedení, které hledalo záminku jak se pomstít a s co největším počtem vězňů skoncovat. Karel Lagus a Josef Polák ve svém díle například uvádějí možnost, že za vším stál vedoucí pražského Ústředního úřadu pro uspořádání židovské otázky Hans Günther.⁴⁾ Jestliže je to pravda, pak jde jen o další důkaz různých, často protichůdných tendencí, jež ke konci války (a nejen tehdy), mezi představiteli SS vůči Terezínu existovaly. Postup velitele ghetta Karla Rahma totiž údajným představám Hanse Günthera vůbec neodpovídal. Mezi svědectví o vnějším průběhu děje patří i následující řádky dr. Höniga z 18. dubna:

„O půl druhé ráno někdo přiběhl do světnice, že jsme volní, každý může jít kam chce... Bude prý zlepšeno jídlo, budou cigarety, čokoláda. Mezitím bylo slyšeti na ulici už hlasy, křik, provolávání slávy, hoši se začali oblékat, nálada zachvátila většinu. Já se svým vedlejší spáčem jsme zůstali ležet, někteří jiní také a já ještě povídám: Nekřič hop, dokud nepřeskočíš. V tom přijde dopředu dr. Murrelstein, přednosta židovské obce (Judenähtester – E. P.) a umírňuje všechny, že nic není na tom pravdy, varuje všechny před unáhleností a nabádá ke klidu. Pomalu se vše utiňuje a ukládají se zas do postelí. Vtom slyšeti venku vojenské povely, k nám vtrhnou vojáci s ručními strojními puškami, vyzývají všechny, aby během 5 minut se oblékli, tu a tam někdo při zdánlivě pomalém oblékání dostane kolbou, jednoho vyhnali k nástupu na ulici bosého a ve spodním prádle (později dovolili, aby se oblékl), a vše v rychlosti. Ze dvou baráků asi 400 nastoupilo v řady na ulici. Měl jsem dojem, že nadešla naše poslední hodinka, buď že nás odvedou všechny na Malou pevnost, nebo nás nechají bez jídla (jak už kdysi se tu stalo) 36 hodin stát na louce,⁵⁾ nebo že každého desátého odstřelí pro tzv. vzpouru. Po seřazení měl velitel německého vedení (K. Rahm – E. P.) krátkou, ale obsažnou řeč s oslovením ‚Meine Herren‘.⁶⁾ Říkal, že vlahá jarní noc by opravňovala každého jednotlivce, aby šel na ulici, ale nikoliv tady. Že jsme byli sice oprávněni z předcházejících komisí si činiti určité závěry, avšak klid a pořádek bezpodmínečně musí být zachován. Máme jít ráno za obvyklou svojí prací, nemáme dáti

nic na panikáře. Pak jsme se vrátili a šli spát. Jeho řeč nás uklidnila. Dnes dopoledne při svolání nám bylo zástupcem židovské obce (samosprávy – E. P.) řečeno, že podle sdělení německých úřadů nikdy nepřipustí, aby Terezín se stal enklávou nebo exetitoriálním územím ve státě, který válčí. Proto nemůže být také převzat nějakou cizí komisí nebo státem. Málem by nás z baráku bylo bývalo stihlo to, že každý desátý by byl za to pykal životem a jen výmluvností židovského vedoucího a hlavně to, že když přišli vojáci, vše leželo na svých lůžkách, nás zachránilo. Pověsti o cigaretách se nezakládají na pravdě. Zás jsme si oddechli jako po náležitém výprasku.“

Pouhé dva dny po vyličené dramatické noci se v Terezíně začaly dít věci, jen obtížně srovnatelné s čímkoliv, co zdejší vězňové v posledních měsících zažili. Osazenstvo různých koncentračních táborů, rušených a evakuovaných před postupující frontou, dopravovali nacisté za strašných podmínek do „klidného zázemí“, kde, podle jejich názoru, existovaly současně předpoklady pro přijetí nových velkých skupin lidí. Ověřená, i když v detailech z pochopitelných důvodů ne vždy jednotná a úplná čísla uvádějí, že nakonec dosáhl počet nově přichozích vězňů do Terezína více než 14 000 osob.⁷⁾ První z transportů dorazil 20. dubna 1945 a vyvolal v ghettu šok, zároveň s vlnou lítosti a solidarity. V deníku dr. Höniga je průběh tohoto dne – samozřejmě bez znalosti přesných faktů – zaznamenán následovně: „Dnes k večeru přijel z říše transport, asi 1 700 mladších lidí i něco žen v dobytčích vagoncích, snad na 1 vagon asi 70 lidí. Byli asi 10 dní na cestě, uboze oblečení, mnozí v trestanecských šatech štráfátých, vyhublí, hladoví. Na nosítkách jich mnoho z vagonů vynášeli, mnoho prý ostalo ve vagoncích mrtvých. Jsou ze všech možných táborů, jak polských, tak německých a různých národností, snad i čistí Francouzové. Čechů asi 80 – tak bylo řečeno. Nesmělo se k nim, ačkoliv lidí jim nepozorovaně dávali to poslední jídlo jež měli. Chleba, cukr, polévku od večere atd. Mnozí zdejší a hlavně ženy plakaly nad jejich stavem, poněvadž měly a mají v říši své syny, kteří tam svého času byli posláni na práci, a viděly je v duchu... v tomto transportu. Jsou to doopravdy ruiny, které se vracejí do Terezína v nejubožejším stavu, jaký si kdo dovede představit. Zajímavé bylo, že mnozí hoši měli u sebe dost cigaret... Mnozí z došlých transportem ještě dnes umírají, přišli bez spodního prádla, na cukr se vrhají jako diví, 2 roky jej prý vůbec neviděli. Jakmile něco tužšího snědli, zvraceli.“

„Dnes ráno kolem sedmé hodiny přijel další transport, asi 15-20 dobytčích vagonů a otevřených vagonů krytých plachtou s Maďary. Ženy, děti, muži od Hannoveru, zarostlí, špinaví. Asi 50 bylo mrtvých a další zranění od leteckého útoku na vlak během cesty. Ti, co včera přišli, jsou hotové kostry, vyhublí, jen oči jim koukají z důlků. Děvče, jemuž hádali tak stáří 37 roků, bylo ve skutečnosti 17 let staré.“

Ve dvě hodiny odpoledne přišel nový transport pěšky... počtem asi 3 tisíce, za doprovodu říšského vojska, všichni oblečení ve štráfáté šaty koncentračních táborů a opatření našitými štítky s číslem. Pouze ženy měly různé šaty,

na zádech však značka koncentračního tábora a vpředu taktéž číslo. Všichni špínou černí, vyzáblí, jen oči koukají z důlků, neholení a těžko jdou. Mnoho jich dávali na nosítka snad umírající, ty přivezli na vozech. Jsou mezi nimi ponejvíce Maďaři, Slováci, Rusíni, Češi, Němci, Francouzi, Holanďané, zkrátka ze všech táborů trestaneckých sehnání. Do rána jich jistě hodně zemře. Naše ženy z Terezína hledaly pohledem v nich své příbuzné, přiblížit se k nim nikdo nesmí, plakaly a plakaly. Snad i některý náš četník, jak vypravovali, si utíral oči. Takový pochod ubožáků do smrti už nechci vidět. Potácející se kistry obalené šatstvem, černí jak kominíci a bez hlesu se pohybující dopředu... Teď večer kol osmé hodiny přišel znovu pěšky nový transport od Saské Kamenice, vesměs Češi. Matky, které zde byly, našly v něm své dcery, bylo prý mnoho pláče a mnoho objímání. Počet jsem se nedozvěděl, bylo prý jich hodně. Jedna paní by byla radostí málem omdlela, našla svou dceru po 3 letech, která se vrátila z Osvědčimi (ponechána autorova transkripce E. P.), a kterou pokládala už za mrtvou.“

Příchod fatálně zubožených transportů se v životě terezínského ghetta projevil jakoby ve dvou fázích. V první z nich převažovala lítost „starousedlíků“, soucítění, snaha nějak pomoci, případně i radost ze shledání s dávno oplakávaným blízkým člověkem. Velmi rychle se však začaly projevovat ostré třecí plochy. Nově příchozí – samozřejmě s řadou výjimek – se dlouhým pobytem v koncentračních táborech a následujícími útrapami evakuace proměnili v bytosti, jejichž často jediný pocit představovala tužba získat něco k jídlu, a to jakýmkoliv způsobem. Při tom terezínské poměry, i když těžké a obtížné, se ve vztahu k jejich dosavadní situaci musely jevit téměř jako vysněný ostrov blahobytu, z jehož zdrojů jsou bez zábran oprávněni těžit. Tím ovšem nutně začala vznikat druhá fáze vztahů, vyúsťující až do sebeobranu dosavadních vězňů a ustavení speciální strážní služby k udržování pořádku mezi novými spoluvězni.

Také o této nové situaci podává deník dr. Höniga svědectví. 23. dubna 1945 si zapsal: „Ti lidé z transportu jsou tak zbídačelí a tak zbaveni sebeovládání, že když jim někdo podá kousek chleba, tak ho hledí jeden druhému vyrvatí a jdou na sebe nožem. Proto jim je těžko něco dátí. Jsou ubytováni v barácích za ohradou a v kasárnách uzavřených, nikdo k nim nesmí, poněvadž jsou v karanténě kvůli zavlečení infekčních chorob. Pobytem v koncentračních táborech jsou úplně zdivočelí a mnozí ztratili sebeovládání a mnohé vlastnosti člověka... Pro kus chleba jdou na sebe nožem, při rozdělení oběda, večeře by urvali rozdílejší osobu. Z karantény utekli někteří a kradou v Terezíně, takže u našeho baráku jsme museli postavit zvláštní hlídku... Večer v 8 hodin na dvůr kasáren byla svolána schůze všeho pracujícího lidu,⁸⁾ kde promluvil předseda rady starších dr. Murrelstein a hlavně pak česky bývalý ministr dr. Meissner. Hlavní tón řeči prvního bylo, abychom se hlásili dobrovolně do pomocné strážní služby, poněvadž během 36 hodin přibylo sem 10 tisíc zdivočelých lidí ze všech táborů a přijdou další, a než bude moci být mezi nimi

zaveden pořádek, že by se vzájemně pobili a nás by také mohli vážně ohrozit. Dr. Meissner krásně a vlasteneckým proslovem česky apeloval na povinnost, už vzhledem k půdě, na které jsme vyrostli a k níž se upoutávají zraky celého světa, zachovat klid a pořádek.“

Zápis z dalšího dne, 24. dubna, pak obsahuje i tyto myšlenky: „Budu se dnes také hlásit k pomocné strážní službě (zůstávám však nadále na svém působení), poněvadž to bude asi trvalá služba na později. Říkají, že ti nově příchozí jedli trávu, když čekali venku, než budou zapsáni a převzati... Ke hlídací službě jsem se přihlásil, protože v tom vidím kus přípravy na přechod k normální době a domnívám se, že také tím prospějí české věci, budu-li moci být včas pohotově a připraven. V úřadě, kde působím, zůstanu dále formálně zařazen... Nově příchozí se vloupali na půdu a vyloupili asi 60 tlumoků a mnoho kufrů lidí, kteří si je tam zatím dali, než přesídlí, poněvadž měli uvolnit celá jedna kasárna pro lidi z transportu.“

Vývoj terezínských událostí z rozhraní dubna a května je v deníku zaznamenán jen zlomkovitě. Nacházíme zmínky o dalších evakuačních transportech do Terezína a souvisejících problémech, o všeobecných změnách situace,⁹⁾ o přítomnosti delegáta Mezinárodního výboru Červeného kříže Paula Dunanta, který také 2. května oficiálně převzal Terezín včetně Malé pevnosti pod ochranu své instituce.

Autor deníku ovšem také využil nových podmínek. 4. května si poznamenal: „Včera se mi podařilo vzhledem k uvolněným poměrům zaslati po árijské ženě první dopis domů. Přijela za svým mužem, jako mnoho jiných poslední dobou. Přes ohradu ze silnice, která jde kolem Terezína a je hlídána naším četnictvem, mne požádala, abych jí zavolal, po oznámení adresy, jejího muže, což jsem také učinil, a za to mi vzala s sebou dopis narychlo napsaný... Při této příležitosti se musím zmínit o našem četnictvu, jež až na některé komisní se velice vzorně k nám chovalo, lépe než u nás doma, ačkoliv jim hrozily veliké tresty... Oni byli jediní, kteří po celou dobu jednotlivcům podávali zprávy tiskové, takže zhruba jsme se vždy dozvěděli, co se děje.“

K charakteru prvních květnových dnů patřilo v Terezíně opuštění Sudetských kasáren nacistickou posádkou, poté, co se jí podařilo zlikvidovat zde uloženou část archivu RSHA. Do vyprázdněných kasáren měli být převáženi nemocní vězni z Malé pevnosti, přičemž hlavním organizátorem zdravotnických akcí se stávali příslušníci České pomocné akce, jež 4. května dostala povolení ke vstupu do Terezína.

V Höhnigově deníku nachází toto dění podrobnější ohlas. V záznamu ze 4. května se uvádí: „Dnes přijela z Prahy zdravotnická komise... zavolali Čechy, žádali o pomoc při čištění jedněch kasáren v noci, přivezli s sebou celou autovou čistící kolonu... Přihlásil jsem se na celou noc. Z Malé pevnosti se sem budou dopravovat všichni zubožení... Promluvil ministr Meissner, že dr. Dérer, ministr Krofta, Kvapil z Národního divadla byli právě v ubohém stavu propuštění... Večer jsme pomáhali v Sudetských kasárnách, které před několika dny

opustili říšští. Nosili jsme z aut, která přijela z Prahy, pokrývky, prádlo, léky, stěhovali regály, kdežto děvčata zase umývala chodby a čistila. Je nutno připravit místnosti pro bývalé vězně a nemocné z Malé pevnosti. Celou práci organizovali pražští lékaři zdravotnického ústavu s velkým počtem árijských sester z povolání, které zde již zůstanou... Podotýkám, že tato Sudetská kasárna byla určena k úschově kartotéky celé říše a Evropy všech vězněných lidí obviněných z trestních činů a zde se jim zdála nejbezpečnější. Také se akta páčila celých 14 dnů a bylo toho prý několik vagonů. Papíry létaly po celém Terezíně.“

5. květen znamenal pro Terezín svým způsobem přelomový moment. SS posádka opustila ghetto, jako poslední zmizel lagerkomandant Karl Rahm. Dosavadní židovský starší dr. Benjamin Murmelstein, který ještě v průběhu dne s Rahmem jednal, podal demisi. Paul Dunant jmenoval z dosavadních příslušníků rady starších nové vedení samosprávy, v jehož čele stanul dr. Leo Baeck a členem se stal i bývalý československý ministr dr. Alfred Meissner. Terezínští vězňové se ocitli ve zvláštní situaci, kdy svoboda již klepala na dveře, ale válka dosud trvala a legální opuštění – nebo snad dokonce rozpuštění – tábora prozatím nepřicházelo v úvahu.

Podle toho, co dr. Hönigovi bylo známo, si o 5. květnu do deníku zapsal: „Dopoledne přijelo před řeznictví nákladní auto s masem z Bohušovic a mělo na chladiči přípevněně praporky v československých barvách. Ihned veliký shluk lidí a četník, doprovázející vždy árijské příslušníky do ghetta, vykládá, že už je konec. Shluk se zesiluje, zpívá se hromadně „Kde domov můj“, pokrývky letí dolů z hlav, lidem se řinou slzy z očí, známi se objímají. Zpráva se rychlostí blesku rozšířila po Terezíně, děvčata a chlapci pochodují před bývalé německé velitelství a zpívají pochodové sokolské písně. Hvězdy ze šatů se strhávají, někteří si je však ještě ponechávají, prapory v československých barvách se objevují na hlavních budovách. Německé nápisy jako Kafeehaus, Damenbekleidung a německá označení na dveřích jednotlivých úřadů se strhávají. Na příkaz četnictva organizuje se první strážní služba z bývalých čs. důstojníků a vojáků. Německé velení se už předtím přestěhovalo mimo ghetto, avšak ještě zasahuje. Sděluje na velitelství (velitel na příkaz dr. Meissnera bývalý štábní kapitán) četnický velitel, že se hned musí postavit hlídky zesílené četnictvem na obranu ghetta, aby se zabránilo útěku Židů.¹⁰⁾ Útěk není žádoucí, na příkaz německého velitelství, jinak hrozili povoláním vojska. Hlásil jsem se též a bylo mi řečeno, že přijdu do štábu. Venku, dle sdělení četnictva, jsou vojenské přestřelky a boje, zejména v Praze. Radio prý volá o pomoc. Ráno na obvodu ghetta byl buď postřelen nebo zastřelen 1 maďarský Žid německou hlídkou, poněvadž nezůstal stát na výzvu.

Právě na našem baráku byl příkaz, že přijel z Prahy nový velitel četnictva, jenž má za úkol s četnictvem chránit objekty Terezína. Protože sami na to nestačí, jest dán rozkaz, že každý bývalý čs. voják do 50 let se musí ke strážní službě hlásit, poněvadž to je jeho největší povinností hájit svůj majetek a tím splnit, co léta sám sobě sliboval.“

Vytvářející se strážní služba měla ovšem ještě další úkol: přispívat k udržení pořádku mezi vězni z dosavadních i stále ještě přicházejících evakuačních transportů. Dokazuje to i deníkový záznam dr. Höniga ze 7. května 1945. „Sloužil jsem jako velitel desetičlenné hlídky 8 hodin nepřetržitě. Stanoviště: Hamburská kasárna, v nichž jsou umístěni lidé, hlavně Poláci a Maďaři z posledních transportů a nalézají se tam v karanténě. Nejsou ještě úplně odšveňeni. Původně jsme měli na rukávech červenobílé pásky s číslem, pod kterými jsme byli zapsáni pořadím přihlášek (já 72), později přišel rozkaz tyto i veškeré trikolory a prapory sejmouti, poněvadž stojíme jako exteritoriální město pod ochranou Červeného kříže a říšští prohlásili, že každého označeného trikolorem považují za povstalce a budou po něm střílet. Původně se přihlásilo 400, dnes povinně se musí přihlásiti nejméně 800, aby služba netrpěla. Přijel transport asi 2 500 zubožených lidí v otevřených vagonech, 5 neděl na cestě, přivezli asi 120 mrtvol, ostatní vyhodili cestou ven. Jsou to árijci, Italové, Belgičané, Poláci atd., směsina všech národů.¹¹⁾ Kolem Terezína jsou vylepené tištěné nálepky „Pod ochranou Červeného kříže.“

V těchto chvílích chyběly do úplného osvobození Terezína pouhé hodiny. Rozhodující den 8. května 1945, zaznamenal dr. Hönig takto: „V noci se musely zesílit hlídky, přibrat hodně lidí, poněvadž ti z transportu chtěli vyrazit ven a částečně i vyrazili (hlady), aby se zmocnili potravin. Bylo nebezpečí rozvlečení vši i nákaz. K ránu bylo slyšet silnou kanonádu, dnes vidíme směrem k Praze po silnici sta aut. P. Dunant, zástupce Červeného kříže dlí stále zde, německé velení už je pryč. Hvězdy už skoro nikdo nenosí. Stále je slyšet střelení strojních pušek. Četníci v době vysílání zpráv pouštějí rádio směrem na náměstí. Pro hluk je málo slyšet.

V 9 hodin... začalo najednou velké střelení, kulky fičely po ulicích, z dálky dunění děl, vše utíkalo, tu a tam někdo zakopl a upadl, my utíkali podél domů a honem do průjezdů. Z árijské silnice prý ustupující SS prostrčili automatické pušky do uzavření Terezína a stříleli, hledající zde snad partyzány. Po čtvrt hodině střelba ustala a bylo ticho. Měli jsme obavy, že prorazí plot, vtrhnou sem a udělají tady masakr. V duchu jsem už litoval, že jsem neutekl domů v předcházejících dnech. V poledne mám zase nastoupit strážní službu... Večer, když už jsme leželi v postelích se najednou rozneslo, že Rusové jsou tu. Hned jsme se oblékli a běželi přes město do kdysi nám zakázaného rajonu na konci města, k tzv. árijské silnici. Tam už byly zástupy lidí, žel k večeru zhasla úplně všechna světla. Na silnici měli rozložené bílé plátno s nápisem Ať žije vítězná ruská armáda. Psáno rusky. Současně drželi rudý prapor. V tom přijížděl veliký tank, silně osvětlený, další auta s mužstvem v nekonečné řadě. Mávání, během jízdy podávání rukou, vítání, na chvílku i zastavovali, z vozů házeli cigarety, chléb, konzervy. Tehdy jsme prvně vydechli dechem velikého pro nás dne, dne svobody, volnosti. Vrátil jsem se v 11 hodin.“

Poslední deníkové zápisy, datované v následujících dvou dnech, mají již

jen epizodický a osobní charakter. Zejména 10. května si autor zaznamenal hlavně technické podrobnosti související s návratem domů. Tři dny poté, jak víme, se znovu shledal se svými blízkými. Krátká, ale intenzivně prožitá skutečnost terezínského věznění se pro něj stala minulostí. Jeho deník však zůstal příspěvkem k mozaice posledních měsíců, týdnů a dnů ghetta.

Poznámky:

- ¹⁾ Za všechny lze uvést např. zpracování deníku Egona Redlicha, které uveřejnil Miroslav Kryl pod názvem: *Zítřka jedeme, synu, pojedeme transportem*. Ve spolupráci s Ústavem pro soudobě dějiny AVČR vydalo nakladatelství Doplněk – Brno 1995. Tentýž autor využil i deník W. Mahlera v nepublikované habilitační práci *Osud vězňů terezínského ghetta v letech 1942-1944 ve světle nového výzkumu*. Pedagogická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem – 1995.
- ²⁾ Popsané složení delegace ovšem neodpovídá pravdě a je spíše výsledkem kolujících pověstí. Ve skutečnosti zahrnovala dva delegáty Mezinárodního výboru Červeného kříže – dr. O. Lehnera a P. Dunanta, doprovázené švýcarským diplomatem Buchmüllerem a dále suitou úředníků německého ministerstva zahraničí a důstojníků SS, v čele s Adolfem Eichmannem.
- ³⁾ 16. dubna odpoledne se jako nejvyšší němečtí představitelé v Terezíně nacházeli SS obersturmbannführer Hermann Krumej a SS hauptsturmführer Otto Hunsche, pobočník Adolfa Eichmanna. Další návštěvníci ghetta z toho dne nepatřili k německým kruhům. Byli to dopoledne Benoit Musy, syn švýcarského prezidenta, a odpoledne Rudolf Kasztner z Budapešti, představitel židovské organizace. Do Terezína přijel ve zvláštním posláni na příkaz standardenführera Kurta Bechera, který byl tehdy ve funkci mimořádného komisaře pro všechny koncentrační tábory říše. Karel Lagus – Josef Polák: *Město za mřížemi. Naše vojsko – SPB Praha 1964, str. 270-271.*
- ⁴⁾ K. Lagus – J. Polák, c. d. str. 273-274.
- ⁵⁾ Dr. Hönig zde nepřesně interpretuje celodenní sčítání v bohušovické kotlině dne 11. 11. 1943.
- ⁶⁾ Tato zdánlivá drobnost obsahovala mnohem více, než by se snad na první pohled zdálo. Příslušníci SS při dřívějších příležitostech, kdy mluvili k vězňům, užívali jen povelu „Herhören!“
- ⁷⁾ Srovnej: Vojtěch Blodig. *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození. Terezínské listy č. 23/1995, str. 8.*
- ⁸⁾ Šlo o Hannoverké kasárny a příslušníky pracovních transportů AE – V. Blodig, c. d. str. 9.
- ⁹⁾ Projevovaly se např. i tím, že docházelo k již neutajovanému, ba „oficiálnímu“ kouření. 29. dubna dr. Hönig poznamenává: „Dnes už jednotlivé pracovní skupiny fasovaly po 3 cigaretách a kouří veřejně venku.“
- ¹⁰⁾ Poněkud nejasnému znění této části zápisu lze rozumět tak, že četnický velitel sdělil velitelské (vytvářené strážní služby, v jejímž čele je bývalý štábní kapitán), že...
- ¹¹⁾ Jde nepochybně o poslední masový evakuační transport, který do Terezína dorazil 6. května. Odhad jeho velikosti v deníku dr. Höniga je pravděpodobně poněkud nadnesený. Jiné údaje se pohybují v rozmezí 1 300-2 000 osob. V dalších dnech pak do Terezína přicházely ještě další menší skupiny, poslední až 11. května.

The Terezín diary of MVDr. Karel Hönig

Erik Polák

Summary

With a report on the diary of Dr. Karel Hönig, a regular column on diaries of Ghetto prisoners comes into being, which will be found in several future issues of the Terezín Papers. Diaries are among the extraordinarily valuable sources of facts about the Ghetto, in particular because of the authenticity of the records, untouched by the weaknesses of human memory which sometimes appear in memoirs published.

The diary of Dr. Karel Hönig (sometimes also written as Hoenig), the original of which was donated to the Jewish Museum in Prague by Hönig's daughter MUDr. Jarmila Topková, is one of the latest new additions of this kind to the collection. It is comparatively short, because the author as a partner in a so called „mixed marriage“ was deported to Terezín only with the transport AE 2 on February 4, 1945. In the diary, kept till May 10, 1945, one can find a kind of documentary evidence about the life of the prisoners during the last months before liberation, including several symptomatic and dramatic events characteristic of that time (the second beautification action, the events of the night of April 18, the arrival in Terezín of the so called evacuation transports, liberation, etc.)

The value of Dr. Hönig's diary is not in disclosing any new and unknown facts but rather in confirming or developing our knowledge about quite a few phenomena that happened in Terezín between February and May 1945. It presents the perspective of a rank and file Ghetto prisoner who had no idea – actually even could not have – of the connotations where Terezín found itself in the end of the war, but rather had to feel how these circumstances projected onto the daily worries and joys of the last period of the Ghetto.

Das Theresienstädter Tagebuch von MVDr. Karel Hönig

Erik Polák

Resümee

Mit dem Artikel über das Tagebuch Dr. Karel Hönigs beginnt eine regelmäßige Rubrik über Tagebücher der Häftlinge des Ghettos, die noch in einigen kommenden Nummern der Theresienstädter Blätter erscheinen wird. Tagebücher gehören zu den ungemein Erkenntnisquellen über das Ghetto, besonders wegen der Authentizität der Eintragungen, unberührt von den Mängeln des menschlichen Gedächtnisses, die manchmal in den veröffentlichten Erinnerungen zum Vorschein kommen.

Das Tagebuch von Dr. Karel Hönig (geschrieben auch Hoenig), dessen Original Hönigs Tochter MUDr. Jarmila Topková dem Jüdischen Museum in Prag schenkte, ist einer der letzten Zuwächse dieser Art in den Sammlungen. Das Tagebuch ist verhältnismäßig kurz, weil der Verfasser als Angehöriger einer sog. „Mischehe“ erst mit dem Transport AE 2 am 4. 2. 1945 nach Theresienstadt deportiert wurde. In dem Tagebuch, daß bis zum 10. Mai 1945 geführt wurde, findet man eine Art Dokumentation über das Leben der Häftlinge in den letzten Monaten vor der Befreiung, einschließlich verschiedener symptomatischer und dramatischer Ereignisse, durch die diese Zeit gekennzeichnet war (die zweite Verschönerung, die Ereignisse der Nacht zum 18. April, Ankunft der sog. Evakuationstransporte nach Theresienstadt, Befreiung, usw.).

Die Bedeutung des Tagebuchs von Dr. Hönig beruht nicht in Enthüllungen irgendwelcher neuer, unbekannter Tatsachen, sondern in der Bestätigung bzw. Erweiterung unserer Kenntnisse über

eine Reihe von Erscheinungen, die sich in Theresienstadt von Februar bis Mai 1945 abspielten. Es ist dies die Sicht eines gemeinen Häftlings des Ghettos, der über die Zusammenhänge, in die Theresienstadt gegen Ende des Krieges geriet, keine Ahnung hatte und auch nicht haben konnte, der jedoch auf eigenem Leib erlebte, wie sich diese Zusammenhänge in den täglichen Sorgen und Freuden der letzten Zeit des Ghettos widerspiegelten.

ZPRÁVY

Za Erikem Polákem

Dne 21. 3. 1996 zemřel náhle po těžké nemoci PhDr. Erik Polák, CSc. Uzávěřela se tak životní dráha člověka, který přinesl veliký vklad především do úsilí o trvalé uchování památky obětí genocidy Židů za 2. světové války. Měl za sebou nelehkou životní dráhu. Na jejím počátku bylo dětství brutálně přerušené nacistickou okupací a dramatickými událostmi válečných let, které jej postupně zavedly do terezínského ghetta, odtud do Osvětimi-Birkenau a poté do pracovních táborů. Těžkých životních zkoušek nebyl ale ušetřen ani později, když v letech tzv. normalizace po dlouhých dvacet let nemohl vykonávat svou profesi historika a pracoval jako pomocný stavební dělník a později administrativní pracovník.

Po listopadu 1989 se stal jedním ze zakladatelů a nejagilnějších členů Terezínské iniciativy. Své úsilí soustředil především na pomoc Památníku Terezín při odstraňování velké mezery, která v minulosti vznikla ve výzkumu, ale i prezentaci dějin terezínského ghetta. Od listopadu 1990 začal pracovat v historickém oddělení Památníku.

Vybudování Muzea ghetta v Terezíně, rozvinutí výzkumu o životě dětí a mládeže v terezínském ghettu, iniciování rekonstrukce a využití objektů bývalých Magdeburských kasáren, plány na rekonstrukci dalších objektů bývalého ghetta, ale i zahájení a rozvíjení vzdělávací činnosti Památníku Terezín - to vše zůstane neodmyslitelně spjata s jeho jménem. Pravidelně přispíval i do Terezínských listů a měl řadu projektů, jež měly vyústit v další články. Bohužel příspěvek, který otiskujeme v tomto čísle, bude již posledním...

Odchod Erika Poláka představuje pro Památník a především jeho historické oddělení těžko nahraditelnou ztrátu. Svou erudici, rozhled a pracovitost spojoval se zkušenostmi bývalého vězně, odbornost u něj byla ve vzácné rovnováze s životní zralostí, lidskostí a kolegiální. Památník Terezín v něm ztratil velkou osobnost.

Vojtěch Blodiš

Problematika antisemitismu a rasismu ve výchovně – vzdělávací práci Památníku Terezín

(Příspěvek byl přednesen na mezinárodním semináři „Rasismus včera a dnes“, konaném ve dnech 8.-10. listopadu 1995 v Praze.)

Chtěli bychom k jednání tohoto semináře přispět několika poznámkami o praktické výchovné činnosti při objasňování kořenů a projevů rasismu, při odstraňování jeho dnešních pozůstatků. Jde o některé formy působení Památníku Terezín, celostátní martyrologické instituce, která sice existuje od roku 1947, ale teprve v posledních letech může pracovat bez svazujících ideologických bariér a jejich doprovázejících deformací.

V současné době navštěvuje memoriální komplex Památníku přibližně čtvrt milionu návštěvníků ročně. Při bližším pohledu na toto potěšující číslo lze však snadno rozpoznat, že naprostá většina přichází z nejrůznějších zemí prakticky celého světa, zatímco hosté z domova a zejména česká mládež představuje jen relativně malou skupinu. Tak např. v roce 1994 tvořili čeští návštěvníci Malé pevnosti, bývalé policejní věznice pražského gestapa, jen cca 13 % z celkového počtu, česká mládež pak 4,23 %. Ještě výraznější byl tento nepoměr mezi hosty muzea, uchovávaného od roku 1991 památku vězňů terezínského ghetta, této čekárny na smrt v plynových komorách východních koncentračních táborů. V Muzeu ghetta činil totiž podíl návštěvníků z České republiky 6,25 %, české mládeže pak necelá 2 %. Obdobný stav existoval i v předchozích letech.

I z těchto důvodů vzniklo v Památníku Terezín samostatné výchovně-vzdělávací oddělení, s úkolem systematické, dlouhodobé edukativní práce především mezi žáky a studenty českých škol. Zaměřena je samozřejmě zejména k objasňování zhoubnosti a důsledků antisemitismu, rasismu, k nastolování tolerance v myšlení a jednání mladých lidí.

K výsledkům dosavadní existence výchovného oddělení patří skutečnost, že mladí návštěvníci Muzea ghetta z České republiky přestávají být jen náhodnými turisty, nábřž přicházejí cíleně, za aktivitami, jež se pro ně v Muzeu připravují. Vedle různých seminářů, vedle metodicky zaměřených prohlídek objektů Památníku, vedle publikační činnosti, anket a jiných forem zaujímají významné místo mezi aktivitami výchovného oddělení Památníku literární soutěže. V roce 1994 se uskutečnila poprvé, zkušebně, pro žáky a středoškolské studenty litoměřického okresu. Ve dvou věkových kategoriích měla 33 účastníků. Vypsáné téma znělo: „Co vím o historii antisemitismu, holocaustu a rasismu. Čím bych chtěl přispět k lidské toleranci.“ V následujícím roce se okruh škol i jejich žáků rozrostl. Zahrnul celé území bývalého severočeského kraje a z 15 zúčastněných škol již počet soutěžících dosáhl čísla 79. Téma zůstalo obdobné: „Antisemitismus, rasismus, netolerance na území našeho státu, regionu, obce. Ohlédnutí do doby jejich rozmachu v průběhu 2. světové války.“

Jsme si dobře vědomi, že uvedený vzorek je příliš malý a nedosti reprezentativní, než aby z předložených prací mohly být vyvozovány jakékoliv autoritativní, obecné závěry. I proto, že samotné přihlášení do takové soutěže je vlastně známkou určitého názorového typu a ti s názorem jiným či zcela indiferentním se prostě nepřihlásili. Na druhé straně však i tento omezený okruh může leccos napovědět o způsobu myšlení, který se přinejmenším u části mladých lidí objevuje a odráží se potom v jejich soutěžních pracích. Pokusíme se některé rysy vyjádřených názorů interpretovat.

K problematice antisemitismu

Jak již vyplývá ze zadaného tématu, velká většina účastníků obou soutěží se při charakterizaci antisemitismu vrací do období 2. světové války, případně i před ni, a spojuje protizidovskou politiku nacistů s jejím nejzvrudnějším vyústěním – holocaustem. Jejich přístup lze pak v největší stručnosti charakterizovat jako **soucítění a údiv, že něco takového bylo vůbec možné.**

Svůj vztah k židovským dětem vězněným v Terezíně s vysokou mírou citlivosti vyjádřila např. Linda Ch. ze Základní školy v Litoměřicích. Zmiňuje se o prvním období „města za mřížemi“, kdy zde vedle vězňů ghetta žilo ještě i civilní obyvatelstvo a malé vězněné děti byly s četnickým doprovodem, v útvaru a jen občas, převáděny k návštěvě svých otců v jiných kasárnách. Pak pokračuje: „Moje tety byly obě staré necelých dvanáct let, často někde skrčené sledovaly tyhle smutné dětské průvody. Nejvíce je prý přitahovaly ty jejich žluté hvězdy vlevo na srdci. Žlutá barva s černou, to je dodnes pro ně děs. A když já dnes rozvažuji o těchto vzpomínkách na smutné děti v Terezíně, říkám si: Hvězdy přece patří princeznám na čelo, je to tak v pohádce. Hvězdy je kráslí. A v Terezíně bylo tolik princezen. Řekl jim to někdo? Já bych jim to určitě řekla, aby už nevypadaly tak zasmušile a vyděšeně, aby se nebály. Vůbec nemám ráda, když se někdo něčeho musí bát. Jistě, říká se, že existuje právo silnějšího, ale jak k tomu přišly ty malé židovské princezny, že ony se dostaly do pozice těch slabších, že tu nezmohli nic jejich vzdělaní a třeba bohatí rodiče? Odjížděly vlakem jedna po druhé kamsi do neznáma a tam je ti „silnější“ nechávali zmizet ze světa. Určitě si některé z oněch princezen, předtím než zemřely, říkaly, jak by svět měl být zařizen jinak. Je na něm přece místa dost pro všechny. A není nutné řešit všechny spory bitím nebo dokonce zabíjením.“

Práce této čtrnáctileté dívky končí přáním a výzvou: „Ať už nikdy neumírají princezny s hvězdami!“

Jiří P., rovněž ze Základní školy v Litoměřicích, zase vyjádřil své pocity ve verších a mimo jiné se v nich ptá:

„Cožpak je možné navždy opustit
přátele, domov, ztratit klid?!

A odjet do míst bez návratu
– jen kvůli tomu, že jsi Žid?!“

Důležité a zajímavé je zjistit, jaké závěry, případně poučení z antisemitismu, resp. celé problematiky holocaustu soutěžící vyvozují. Většina z nich si uvědomuje, že nejde jen o mrtvou minulost. Ale uvnitř tohoto poznání jsou rozdíly. V některých, z toho hlediska nejlepších pracích, lze najít **konkrétní pojmenování** alespoň některých rysů soudobého antisemitismu a jeho projevů. Např. Klára P. z III. ročníku Střední pedagogické školy v Ústí nad Labem uvádí: „Právě dnes je velmi nutné, abychom se zamysleli nad tím, co je podstatou antisemitismu, jak se tato zvrácená ideologie projevovala v dějinách Evropy a jaký je její dnešní stav. Protože – a to musíme bohužel konstatovat při pohledu na naši současnost – antisemitismus není mrtev. Dokládají to protižidovské výpady některých extrémních pravicových skupin proti židovským symbolům, například náhrobkům, synagogám a památníkům, i průzkumy veřejného mínění, a to nejen v zahraničí, ale bohužel i u nás. Dnešní antisemitismus v evropských zemích je o to spíše iracionální, že podíl židovského obyvatelstva je v důsledku tragických událostí druhé světové války velmi malý... Znamená to, že nepřátelská a vražedná ideologie antisemitismu dokáže v myslích některých lidí existovat dál bez jakéhokoliv konkrétního podkladu, stejně tak jako mnohé další nebezpečné předsudky.“

V obdobném duchu píše Lenka T. ze Základní školy v Litoměřicích: „V nynější době se opět shromažďují davy mladých lidí, aby provolávaly slávu Hitlerovi a ostatním nacistům. Jsou to nejčastěji lidé hnutí skinheads. Nevím, proč provolávají slávu zrovna největším vrahům, snad proto, že neviděli tu hrůzu v Malé pevnosti v Terezíně a v terezínském ghettu, a snad i proto, že tato mladá generace nezažila to, co zažili staří lidé i matky s malými dětmi v Terezíně či Osvětimi.“

Některí z dalších autorů si nebezpečí soudobého antisemitismu a rasismu uvědomují spíše v **obecné rovině**, která však nebrání jejich vědomí, že projevy antisemitismu, rasismu a v širším smyslu etnické nenávisti zůstávají i dnes na pořadu dne. Jsou jmenovány příklady ze zemí bývalé Jugoslávie, Čečenska, za nejcennější je však možno považovat poznání Michala D. ze Základní školy v Roudnici nad Labem: „Každý člověk se musí nad tímto problémem zamyslet a položit si otázku, jak nenávist mezi rasami zastavit. **Vždyť se to přístě může dotýkat i mne.**“

Menší spokojenost poroty vyvolaly při závěrečném hodnocení práce, které sice antisemitismus až akademicky (s pomocí různých slovníků) definovaly, přitom však pro ně zůstal jen vzdálenou a neživou historií. Ale i v takovém přístupu lze snad najít něco pozitivního. Vypovídá přinejmenším o tom, že velká část dětí prostě ze svého okolí a svých bezprostředních zkušeností antisemitismus nezná, nesetkala se s ním a v tomto smyslu pro ně opravdu už je sice hrůznou, ale přece jen zcela neaktuální minulostí.

Toto naše vcelku chápavé stanovisko má ovšem své meze. Končí v okamžiku, kdy se jedné ze soutěžících, Veronice H. z Gymnázia v Chomutově, vůbec nezdálo zapotřebí se danou tematikou zabývat. Věnovala se místo toho ekolo-

gii a v odůvodnění napsala: „Netvrdím, že jsou nezajímavé události, které se staly před více než padesáti lety, ale nyní už nikoho nezajímají, snažím se lidem přiblížit důležitější problémy. Nechci kritizovat onu nesmyslnost válek, ale nynější člověk je realista. Minulost se změnit nedá a dávat ji jako špatný příklad současné mládeži se mi nejeví jako nejlepší způsob, jak nadobro vymýtit války.“

Komentáře k takovému stupni nepochopení snad ani není potřeba. V obou ročnících soutěže představuje citovaný hlas zcela ojedinělý exces. Ovšem ti, kteří obdobné názory rovněž zastávají, se obvykle nezúčastňují literárních soutěží o antisemitismu a rasismu. Jejich nevyslovená, ale existující stanoviska budou sloužit Památníku Terezín, ale doufejme, že zdaleka nejen jemu, jako trvající podnět a pobídka.

K ostatní problematice soudobého rasismu

Pokud šlo o antisemitismus, byl postoj účastníků obou ročníků literární soutěže vcelku jednoznačný. Lišil se jen stupněm poznání o aktuálnosti tohoto problému. Řada autorů se ovšem vyjadřovala i k jiným aspektům soudobého rasismu a zde se nejčastěji zabývala vztahem k Romům. Jak víme, pisatelé se rekrutovali výhradně ze severočeského regionu, v daném směru obzvláště citlivého. Příliš proto nepřekvapuje, že pokud jde o Romy, projevila se celá škála názorů, od jednoznačně tolerantních až po takové, jež obsahovaly značně necitlivý přístup, nebo alespoň podtext.

Jako příklad kladných, reálných a tolerantních úvah lze uvést myšlenky z práce Terezy A. z prvního ročníku Gymnázia v Litoměřicích. Píše, že podle jistého průzkumu je 40 % české populace přesvědčeno o pozitivní úloze rasistických bojůvek skinheadů, a pokračuje: „Lidé, kteří si tohle myslí, jsou sami rasisté. Ale i my, a nemusíme mezi ně patřit, často jako rasisté uvažujeme. Kolikrát jsme slyšeli názor, že Cikáni jsou povaleči, kteří nechtějí pracovat, pobírají podporu, ničí byty, které jim dal stát, a pak táhnou dál. Nesouhlasíme snad náhodou s tímto názorem? Možná platí o mnohých, ale zdaleka ne o všech. To je stejně jako u jiných národů – jsou v nich lidé špatní i dobří. Je pravda, že cikánský národ se od našeho značně liší. To ale neznamená, že je horší. Je pouze „horší“ v jiných věcech, stejně jako zase v dalších „lepší“... K. H. Mácha napsal krásný román „Cikáni“ a určitě tím názvem nechtěl Cikány (nebo, chcete-li, Romy) urazit. Není tedy důležité, jak je nazýváme, ale s jakým úmyslem to jméno vyslovíme a zda při tom snad někde v hloubi duše nemáme pocit, že jsme „lepší než oni“.

Obdobně píše Barbora Č. ze Základní školy v Roudnici nad Labem: „U nás v Čechách nemají lidé moc rádi Romy. A odsuzují je hned všechny, i ty, které vůbec neznají. Ale všichni přece nejsou stejní a část, i když bohužel jen malá, jsou slušní lidé. Když skini chtějí vyhnat Romy, připadá mi to, jako když fašisté vraždili Židy.“

Také Martina K. ze Základní školy v Terezíně upozorňuje na rozdíly mezi

gii a v odůvodnění napsala: „Netvrdím, že jsou nezajímavé události, které se staly před více než padesáti lety, ale nyní už nikoho nezajímají, snažím se lidem přiblížit důležitější problémy. Nechci kritizovat onu nesmyslnost válek, ale nynější člověk je realista. Minulost se změnit nedá a dávat ji jako špatný příklad současné mládeži se mi nejeví jako nejlepší způsob, jak nadobro vymýtit války.“

Komentáře k takovému stupni nepochopení snad ani není potřeba. V obou ročnících soutěže představuje citovaný hlas zcela ojedinělý exces. Ovšem ti, kteří obdobné názory rovněž zastávají, se obvykle nezúčastňují literárních soutěží o antisemitismu a rasismu. Jejich nevyslovená, ale existující stanoviska budou sloužit Památníku Terezín, ale doufejme, že zdaleka nejen jemu, jako trvajícím podnět a pobídka.

K ostatní problematice soudobého rasismu

Pokud šlo o antisemitismus, byl postoj účastníků obou ročníků literární soutěže vcelku jednoznačný. Lišil se jen stupněm poznání o aktuálnosti tohoto problému. Řada autorů se ovšem vyjadřovala i k jiným aspektům soudobého rasismu a zde se nejčastěji zabývala vztahem k Romům. Jak víme, pisatelé se rekrutovali výhradně ze severočeského regionu, v daném směru obzvláště citlivého. Příliš proto nepřekvapuje, že pokud jde o Romy, projevila se celá škála názorů, od jednoznačně tolerantních až po takové, jež obsahovaly značně necitlivý přístup, nebo alespoň podtext.

Jako příklad kladných, reálných a tolerantních úvah lze uvést myšlenky z práce Terezy A. z prvního ročníku Gymnázia v Litoměřicích. Píše, že podle jistého průzkumu je 40 % české populace přesvědčeno o pozitivní úloze rasistických bojůvek skinheadů, a pokračuje: „Lidé, kteří si tohle myslí, jsou sami rasisté. Ale i my, a nemusíme mezi ně patřit, často jako rasisté uvažujeme. Kolikrát jsme slyšeli názor, že Cikáni jsou povaleči, kteří nechtějí pracovat, pobírají podporu, ničí byty, které jim dal stát, a pak táhnou dál. Nesouhlasíme snad náhodou s tímto názorem? Možná platí o mnohých, ale zdaleka ne o všech. To je stejné jako u jiných národů – jsou v nich lidé špatní i dobří. Je pravda, že cikánský národ se od našeho značně liší. To ale neznamená, že je horší. Je pouze „horší“ v jiných věcech, stejně jako zase v dalších „lepší“... K. H. Mácha napsal krásný román „Cikáni“ a určitě tím názvem nechtěl Cikány (nebo, chcete-li, Romy) urazit. Není tedy důležité, jak je nazýváme, ale s jakým úmyslem to jméno vyslovíme a zda při tom snad někde v hloubi duše nemáme pocit, že jsme „lepší než oni“.

Obdobně píše Barbora Č. ze Základní školy v Roudnici nad Labem: „U nás v Čechách nemají lidé moc rádi Romy. A odsuzují je hned všechny, i ty, které vůbec neznají. Ale všichni přece nejsou stejní a část, i když bohužel jen malá, jsou slušní lidé. Když skini chtějí vyhnat Romy, připadá mi to, jako když fašisté vraždili Židy.“

Také Martina K. ze Základní školy v Terezíně upozorňuje na rozdíly mezi

Romy a dále uvádí: „Například u nás naproti našemu domu je veliký dům, kde bydlí téměř sami Cikáni, kromě jedné paní. Díky jí se s námi baví i jejich děti. My se k nim chováme, jako kdyby to byl někdo z nás. Nikdo neřekne: „Ty jsi Cikán, ty do téhle společnosti nepatříš.“ Naopak, každý se k nim chová, jak nejlépe umí. Dokonce i někteří Cikáni jsou slušnější než my. Vždyť mnohé jejich děti vyrůstají ve špině jen kvůli tomu, že nikdo nemá odvahu jim pomoci. Vždyť to jsou lidé jako my. Možná se o to pokusí, když se nad tím zamyslí, i dospělí.“

Výrazně kritičtější a málo tolerantní je však Jana V. z Gymnázia v Ústí nad Labem. Píše: „Musím se přiznat, že Romy nemám ráda. Vím, že je to v rozporu s tím, co jsem napsala před několika okamžiky, ale pokusím se to objasnit... Hlavní problém není v tom, že nejsou bílí, ale v tom, že se neumí chovat. Odmítají se přizpůsobit, žijí si ve vlastním světě, který nehodlají změnit. Jejich děti se neakomodují tradičnímu českému prostředí. Nevidím jediný důvod, proč by romské děti neměly být vychovávány stejně jako ostatní, proč by neměly zdravit, proč by neměly slušně požádat, když něco chtějí. Všichni občané našeho státu si mají být rovni, a tak by Romové neměli být zavržováni, ale ani privilegováni.“

Na počátku této části jsme citovali názory Terezy A. Na opačném pólu stojí ve škále postojů k romské problematice úvaha Libuše M. ze Základní školy v Budyni nad Ohří. V její práci čteme: „V dnešní době se u nás rozrůstá nenávisť k Cikánům, kterých je v naší republice mnoho. Oni se třeba diví, proč je Češi nemají rádi, ale sami se nesnaží o to, aby byli z naší strany vítáni. Pracovat nechťejí, všechno dovedou jen zničit a ve městech, kde žijí, se slušný člověk neodvážá večer nebo v noci na ulici. Někteří z nich jsou třeba slušní, ale to jsou světlé výjimky a těch není mnoho.“

Nepovažujeme za smysl našeho vystoupení polemiku s obdobnými stanovisky skupinky autorů. Uvedli jsme je hlavně jako praktickou ilustraci mnohých tezí, které zazněly na našem semináři. Jako naléhavý a varovný signál si však uvědomujeme, že citované negativní příklady napsali účastníci soutěže, jejímž cílem bylo **potírání** rasismu, poučení z něj. Není těžké si představit, a víme to z každodenní zkušenosti, jaké názory pak existují u řady těch, kteří se veřejně nevyjadřují. Snad se ve výsledcích tohoto semináře dobereme alespoň dílčích závěrů o krocích, které v objasňování romské problematiky zůstávají na pořadu dne.

Závěr

Převážná část příspěvků obou literárních soutěží si zaslouží ocenění za odpovědné a upřímné vyjádření myšlenek mladých autorů. Prokázalo se, že obecné edukativní úsilí – a v něm i snažení Památníku Terezín – začíná přinášet své plody, i když je to samozřejmě dlouhý a obtížný proces. Svědčí o tom i další z rysů předložených prací. Velké množství z nich končí totiž různými otázkami. Dokáže se lidstvo poučit? Bude k tomu mít dostatek vůle a sil? Ne-

budou se tragické události spojené s nacistickými zločiny již nikdy opakovat?

Nedívíme se takovým a podobným otázkám, umíme je pochopit. Odrážejí rozpaky, nejistotu až úzkost přemýšlivých mladých lidí, kteří se, někdy poprvé v životě, setkali s hrůzami, do nichž vyústil rasismus, a nyní od nás – věřme, že moudřejších a zkušenějších – očekávají odpovědi. Jsme povinni jim je poskytnout. A to nikoliv jen slovy.

Erik Polák, Ludmila Chládková

The problem of anti-Semitism and racism in the educational activity of the Terezín Memorial

Erik Polák, Ludmila Chládková

Summary

On November 8 to 10, 1995, the Czech section of the International Society for Human Rights held a seminar on the theme Racism Yesterday And Today. The program contained also a contribution of the workers of the Terezín Memorial, which is being reprinted in the Terezín Papers.

One of the reasons for the creation of the Educational Department of the Memorial is the fact that young people from the Czech Republic constitute only a small fraction of the visitors. Recently however guests from among the Czech youth are no longer occasional visitors but rather come on purpose, for activities prepared for them in the Memorial. One of them is a literary contest on the problem of anti-Semitism, the Holocaust, and racism. In 1994, 33 pupils and students from the Litoměřice district took part, in 1995 it was already 79 contestants from all of the region of Northern Bohemia.

Concerning denouncing anti-Semitism, the basic attitude of the authors in both rounds of the contest was unequivocal. Differences were only partially in the views on the present existence of the phenomenon. From the other aspects of racism, the participants of the contest dealt mainly with the Romany problem, and their viewpoints in this respect proved to be far more differentiated. Besides positive and realistic reasoning, there were also insensitive and intolerant attitudes. These remain permanent stimuli for the further educational activities of the Memorial, as well as the necessity to find convincing answers to quite a few questions posed by the contestants in their essays.

Die Problematik des Antisemitismus und Rassismus in der Erziehungsarbeit der Gedenkstätte Terezín

Erik Polák, Ludmila Chládková
Resümee

In den Tagen vom 8. bis zum 10. November 1995 veranstaltete die Tschechische Sektion der Internationalen Gesellschaft für Menschenrechte ein Seminar zum Thema Rassismus gestern und heute. Sein Programm enthielt auch die Beiträge der Mitarbeiter der Gedenkstätte Terezín, die in den Theresienstädter Blättern veröffentlicht werden.

Einer der Gründe zur Entstehung der Erziehungsabteilung der Gedenkstätte war die Tatsache, daß der Anteil der Jugend aus der Tschechischen Republik unter den Besuchern nur einen kleinen Prozentsatz bildet. In der letzten Zeit sind jedoch Gäste aus den Reihen der tschechischen Jugend nicht mehr bloß zufällige Besucher, sie kommen mit dem Ziel, an den für sie vorbereiteten Veranstaltungen der Gedenkstätte teilzunehmen. Dazu gehört auch der literarische Wettbewerb zur Problematik von Antisemitismus, Holocaust und Rassismus. 1994 nahmen daran 33 Schüler und Studenten aus dem Kreis Litoměřice, 1995 bereits 79 Teilnehmer aus dem ganzen nordböhmischen Gebiet teil.

Was die Verurteilung des Antisemitismus anbelangt, war die grundlegende Haltung der Autoren in beiden Jahrgängen des Wettbewerbs vollkommen eindeutig. Teilweise gab es nur Unterschiede in den Ansichten auf die gegenwärtige Existenz dieser Erscheinung. Von den übrigen Aspekten des Rassismus befaßten sich die Teilnehmer der Wettbewerbe besonders mit der Problematik der Roma, und die Standpunkte zeigten sich weit differenzierter. Außer positiven und realen Erwägungen kamen auch gefühllose und intolerante Äußerungen zum Vorschein. Für die weitere erzieherische Tätigkeit der Gedenkstätte bleiben sie ein dauernder Impuls, ebenso wie die Notwendigkeit, die Fragen überzeugend zu beantworten, die von den Teilnehmern des Wettbewerbs in ihren Arbeiten gestellt wurden.

Výzkum dějin internačního tábora pro Němce v terezínské Malé pevnosti v letech 1945-48 (Předběžná zpráva)

V povědomí větší části české společnosti se název Terezín váže zejména s léty druhé světové války a dějinami dvou nacistických perzekučních zařízení: sběrného a průchozího tábora pro Židy – tzv. ghetta, a policejní věznice gestapa v Malé pevnosti. Poválečné období je pak spojováno se vznikem a činností Památníku Terezín. Otázka existence internačního tábora pro německé obyvatelstvo byla záměrně opomíjena. Jedním ze směrů výzkumné činnosti Památníku Terezín se proto v polistopadovém období stal i projekt zpracování dějin tohoto tábora jako další krok k odstranění bílých míst v nejnovější historii našeho státu. Další mlčení v otázce Němců internovaných v Terezíně by zejména v nových geopolitických podmínkách vedlo ke zbytečnému nárůstu emocí a nepodloženým spekulacím o osudu německého obyvatelstva.

Výzkumný úkol zahájený v druhé polovině roku 1992 si klade za cíl zmapovat vývoj internačního tábora Malá pevnost Terezín od jeho vzniku v květnu 1945 do likvidace v roce 1948 a vysvětlit jeho úlohu v procesu odsunu německého obyvatelstva z ČSR po 2. světové válce. V rámci tohoto záměru jsou zpracovávány základní charakteristiky tábora, počty a složení internovaných a jejich osudy, informace o režimu tábora, životních podmínkách včetně stravy, ubytování internovaných, jejich zdravotním stavu, úmrtnosti atd. Kromě demografických charakteristik pokládáme za důležité určit velikost podílu sudetských Němců a osob, které přišly na území Čech a Moravy v průběhu války z Říše, a také počty příslušníků branné moci a osob soudně stíhaných za protičeskou činnost v období okupace.

Projekt počítačového zpracování dat, který se stal jádrem celého výzkumného úkolu, je zaměřen na zachycení osobních dat internovaných do databáze, která umožní jejich hromadnou interpretaci. Základem je formulář obsahující takové položky jako jméno, příjmení, datum a místo narození, vězeňské číslo, domovská příslušnost a poslední bydliště, zaměstnání, státní příslušnost a národnost, datum a místo zatčení, datum příchodu do Terezína, datum a důvod ukončení věznění, případně další osud, příslušnost v nacistických organizacích a spolcích, a také některé další doplňující údaje (např. informace o internovaných příbuzných, další podrobnosti o průběhu věznění apod.). Takto konstruovaný datový soubor umožňuje provést rekonstrukci posloupnosti transportů do i z Terezína, zpracovat statistiku úmrtnosti a dále statistiky hlavních znaků charakterizujících složení internovaných (demografických i sociálních).

Počítačové zpracování osobních údajů tak poskytne odpovědi na řadu výše uvedených otázek.

Základ pro zpracování problematiky tvoří archivní prameny z fondů Památ-

níku Terezína, zejména pak materiály týkající se osvobození Terezína a částečně i bývalý podnikový archiv PT, dále pak řada dokumentů uložených v různých archívech na území ČR.

Z dosavadního průběhu výzkumu, který ovšem ještě nereflektuje výsledky počítačového zpracování dat vyplývá, že internační tábor pro Němce byl zřízen v objektech Malé pevnosti Terezína ihned po osvobození města a s nemalým přičiněním bývalých vězňů policejní věznice gestapa, která se tam předtím nacházela. Teprve 1. června 1945 tábor převzalo do své péče ministerstvo vnitra. Pro umístění internovaných sloužila většina objektů nacistické věznice a organizace tábora zejména zpočátku v mnohém využívala německých zkušeností.

Zprvu přicházely do Terezína především osoby zajištěné v okrese Litoměřice a přilehlých okresech (např. Ústí n. L.) a dále velké transporty z Prahy – mimo jiné 23. 5. 1945 téměř 400 mužů z pankrácké věznice a v srpnu 1945 asi 1 200 osob z tábora „Stadion“ v Praze. Přesnější sled transportů do Terezína, jejich četnost a místo, odkud byly vypravovány, bude nutno dále zkoumat. Tábořem prošlo pravděpodobně na 3 800 osob – mužů, žen i dětí. Vyplývá to z evidence, která byla soustavně vedena od konce července 1945. Nejvyšší zaznamenané číslo je 3626, ale pro určení celkového počtu je třeba zřejmě přičíst úbytky v období před zavedením průběžného číslování (úmrtí, propuštění a útky).

Odchody z internačního tábora lze rozdělit do několika skupin. Především šlo o osoby, které byly z území ČSR odsunuty. Zatím můžeme spolehlivě hovořit jen o tzv. řádném odsunu v roce 1946 a 1947, i když nic nenasvědčuje tomu, že by terezínský internační tábor postihl „divoký“ odsun v roce 1945. V roce 1946 na 1 200 osob určených k odsunu odešlo ve třech vlnách (10. 5., 22. 7. a 20. 8.) do střediska v Modřanech. Několik set jednotlivců bylo z Terezína předáno bezpečnostním a vyšetřovacím orgánům případně soudům. Jejich přesné počty a zejména osudy bude možné určit po dokončení počítačové databáze internovaných.

Řada osob byla z Terezína propuštěna (od října 1945 do konce roku 1947 asi 430) a další byly z humanitárních důvodů z Terezína převedeny do léčebných ústavů a zařízení či útulků. Šlo hlavně o děti, matky s dětmi, těhotné ženy, osoby nemocné, invalidy a staré lidi. Zatím nelze přesně říci, kolik internovaných bylo propuštěno v první fázi existence tábora.

Určitá část internovaných z terezínského tábora uprchla. Víme, že od 1. 8. do 31. 12. 1945 bylo hlášeno 47 případů, v roce 1946 – 148 a v roce 1947 – 4. K největšímu nárůstu úteků došlo na přelomu let 1945 a 1946 v souvislosti s odchodem Rudé armády z Terezína. Nejsou však zatím podchyceni ti, kteří byli následovně znovu zatčeni a vráceni do tábora.

Samostatnou skupinu tvoří úmrtí. Na základě různých dokladů se podařilo sestavit předběžný seznam zemřelých, který zahrnuje celkem 548 jmen. Úmrtí měla v Terezíně klesající tendenci, největší počet úmrtí zaznamenáváme

v roce 1945 – 455 (přičemž kulminace připadá na červen – 94 a říjen – 90 zemřelých). V roce 1946 zemřelo 87 a v roce 1947 jedna osoba. V jednom případě se datum úmrtí dosud nepodařilo zjistit.

Zpočátku se příčina úmrtí vůbec nezaznamenávala, později byly jako hlavní příčiny uváděny zpravidla celkové vyčerpání, sešlost, srdeční slabost, enteritis, případně souběh několika příčin.

V Terezíně byli věznění nejen Němci žijící trvale na území předmnichovského Československa. Určitá část (možná až 1/3) uváděla jako poslední bydliště Dolní a Horní Slezsko, ale také centrální oblasti Německa.

Německá národnost byla sice často jedinou příčinou věznění, je však třeba podotknout, že nezanedbatelnou skupinu tvořily osoby stíhané za svou činnost v období okupace, mimo jiné váleční zločinci, jako např. velitel věznice v Malé pevnosti H. Jöckel a další dozorcí, pracovníci gestapa či jiných složek bezpečnostního aparátu, a také váleční zajatci.

Všechny výše uvedené číselné údaje je nutno chápat jako předběžné. K jejich upřesnění dojde teprve po dokončení počítačového zpracování dat.

Marek Poloncarz

Mezinárodní vědecká konference v Terezíně

Ve dnech 24. až 26. října 1995 se v Terezíně konala mezinárodní vědecká konference „Terezín 1945-1995. Dějiny terezínského ghetta a jejich evropská dimenze“. Zúčastnili se jí historici z České republiky, Izraele, Polska, Německa, Rakouska a Švýcarska. Pozvání přijali i někteří z bývalých vězňů. Konference, konaná v roce 50. výročí osvobození terezínského ghetta, byla rozdělena do tří tematických celků. První byl věnován závěrečnému období vývoje ghetta, jeho mezinárodním souvislostem, osvobození tábora a repatriaci bývalých vězňů. Druhý byl zaměřen na osud německých Židů v Terezíně a třetí na zkušenosti z počítačového zpracování dat o bývalých vězních koncentračních táborech.

Jednání konference zahájil ředitel Památníku Terezín Jan Munk. Připomenul nebezpečí, jaké představují projevy rasismu a násilí v dnešním světě a z toho vyplývající potřebu hledání historických poučení z největší tragédie dosavadních dějin lidstva a jejich využívání v zápasu o demokracii u nás i v celé Evropě.

Úvodní referát „Podzimní transporty 1944“ přednesl Miroslav Kárný. Hovořil o největší vlně transportů, jimiž byla odvezena velká většina vězňů. Říšské vedení SS tak chtělo oslabit rezistenční potenciál Terezína v době, kdy se obávalo českého povstání. Současně měla být pracovní síla vězňů využita pro zbrojní výrobu, avšak většina z deportovaných byla krátce po příjezdu do Bir-

kenau zavražděna. Právem jsou proto tyto transporty označovány jako likvidační, třebaže to neznamenalo likvidaci ghetta jako takového. Himmler totiž nadále Terezín potřeboval k vytváření falešného alibi.

Referát „Poslední dny války a první měsíce míru v Terezíně“, který přednesl Vojtěch Blodig, se blížeji věnoval evakuačním transportům, jejichž příchod do Terezína znamenal poslední tragický předěl v dějinách tábora. Nejenže vedl ke zdvojnásobení počtu vězňů, ale především přinesl velké zdravotní, zásobovací, sociální i psychologické problémy. Těžkou zkouškou se stalo především zvládnutí epidemie skvrnitého tyfu. Teprve po zrušení karantény mohla být zahájena repatriace, ukončená až v srpnu 1945.

Gerhart M. Riesner (Švýcarsko) připravil referát „Vztah Mezinárodního výboru Červeného kříže k Terezínu v závěru války“. Využil přitom svých poznatků z činnosti v ženevském úřadu Světového židovského kongresu, který byl v kontaktu s MVČK. Zabýval se příčinami selhání MVČK v otázce pomoci vězňům koncentračních táborů a odhalení nacistické genocidy Židů.

Livia Rothkirchen (Izrael) se zaměřila na názorové diference mezi představiteli terezínské samosprávy a hlavní politické proudy mezi vězňnými.

Helena Krejčová se zabývala poslední fází činnosti Ústředního úřadu pro uspořádání židovské otázky v Praze, jeho strukturou a zločiny jeho příslušníků v posledních dnech války.

Anna Hyndráková přiblížila osvobození Terezína prostřednictvím vzpomínek vězňů a jejich svědectví při poválečných soudních procesech s nacistickými zločinci. Svědectví přímých účastníků mj. ukázala obrovské problémy a nebezpečí spojená s příchodem evakuačních transportů, atmosféru života v táboře v posledních dnech války i po osvobození a zápas za záchranu tisíců ohrožených lidí v době tyfové epidemie.

Rovněž Jiří Franěk vycházel ve svém referátu o terezínských vězňích v táboře Schwarzhilde ze svého osobního prožitku, avšak zabýval se i dosavadní literaturou o této problematice.

Závěrečný referát prvního dne, který přednesl Tomáš Pasák, se zabýval osobností Přemysla Pittera, jeho bojem na obranu Židů v letech války i na záchranu židovských dětí po ní. Připomenuta byla i jeho úloha při pomoci německým dětem během poválečného odsunu.

Jednání druhého dne zahájil Wolfgang Benz (SRN) referátem „Terezín – zapomenuté místo německých dějin?“ Zamýšlel se v něm nad úlohou, jakou hrají dějiny terezínského ghetta při překonávání těžkého dědictví minulosti v poválečném Německu a současným stavem německé historiografie i publicistiky v této oblasti. Tento stav označil za neuspokojivý.

Ernst L. Ehrlich (Švýcarsko) se zabýval vztahem Říšského sdružení Židů v Německu k Terezínu a především působením dr. Leo Baecka, který byl vůdčí osobností nejen pro německou komunitu v Terezíně, ale i duchovní život v celém táboře.

Trude Simonsohn (SRN) hovořila o další čelné osobnosti, druhém židov-

ském starším ghetta, dr. Paulu Eppsteinovi. Obhajovala jeho postoje a odmítla záporná hodnocení obsažené v pracech H. G. Adlera.

Její stanovisko podpořil v následujícím vystoupení Miroslav Kryl, který se opíral především o deníkové záznamy Egona Redlicha a Willyho Mahlera.

Mona Körte (SRN) ve svém příspěvku načrtla obraz terezínského ghetta v německé poválečné literatuře.

Rita Meyhöfer (SRN) analyzovala průběh deportací berlínských Židů, strukturu jejich komunity v Terezíně, úmrtnost a podíl na složení vězňů ghetta.

Ludmila Chládková na příkladu obyvatel jednoho z terezínských domů v době ghetta sledovala konkrétní osudy německých Židů, kteří sem byli deportováni.

Úvodní referát třetího dne jednání „počítačové zpracování dat o bývalých vězňích terezínského ghetta“ připravili Zdeněk Schindler a Miroslav Kárný. Seznámili v něm přítomné s metodami použitými při přípravě databáze bývalých vězňů a vydání Terezínské pamětní knihy.

Dále referovali Jan Parcer (Polsko) a Thomas Grotum (SRN) o zkušenostech z počítačového zpracování dat v Muzeu Osvětim. Ruth Bondy (Izrael) přednesla příspěvek o této činnosti v Beit Theresienstadt, opírající se o materiály, jež připravily Alisah Schiller a Natalie Masmasse. Alexandr Avraham informoval o způsobu zpracování a využití těchto dat v památníku Yad Vashem. Florian Freund hovořil o zkušenostech a problémech při realizaci projektu zpracování dat rakouských obětí holocaustu a Detlef Garbe o zpracování dat vězňů KT Neuengamme a jeho pobočných táborů.

Referáty i následná diskuse ukázaly podobnost mnoha problémů, které jsou řešeny v jednotlivých zemích a potřebu užší vzájemné spolupráce. Zástupci zúčastněných institucí se proto dohodli na pravidelných kontaktech a výměně materiálů.

Konference měla ryze pracovní průběh. Jak úroveň přednesených referátů a diskusních příspěvků, tak celkovou atmosférou se stala nejen součástí aktivít Terezínské iniciativy a Památníku Terezín k 50. výročí osvobození Terezína, ale i významným podnětem pro další výzkum jeho historie.

Vojtěch Blodig

Mezinárodní konferenci v Terezíně zahájil ředitel Památníku Terezín dr. Jan Munk

Gedenkdienst v Terezíně 1. 7. 1994 – 31. 8. 1995

(Bilance čtrnáctiměsíční náhradní vojenské služby Rakušana Gottfrieda Prasence)

Projekt Gedenkdienst (PG – „služba památníku“) je rakouská forma vyjádření pocitu odpovědnosti za dění ve druhé světové válce. Funguje ve všech místech holocaustu a od roku 1992 také v Památníku Terezín. Spočívá v aktivním působení pracovníka (muže konajícího náhradní vojenskou službu) v rámci dané instituce. Zatím posledním Rakušanem, který již svou činnost završil uspořádáním tradičního workshopu, byl student architektury Gottfried Prasenc.

Jeho hlavním úkolem bylo spolupracovat se vzdělávacím oddělením Památníku, což představovalo především pomoc při organizaci seminářů pro německy mluvící skupiny – od zajištění stravování a ubytování až po tvorbu večerních kulturních programů. Vedle toho se G. Prasenc různou měrou podílel na akcích jako Workcamps Aktion Sühnezeichen Friedendienst a seznamoval účastníky s činností Gedenkdienstu. Připravoval výstavy v režii PG – např. „Terezín v Budapešti“ a „Terezín v Grazu“; zúčastnil se konference o romské problematice v Brně v září 1994, vědecké konference „Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945“ v Terezíně a dalších. (Kompletní seznam akcí obsahuje jeho závěrečná zpráva.)

Nejvíce energie věnoval poslednímu projektu svého působení v Památníku – Workshopu 1995.

I. Mezinárodní Workshop „Vraťte sem motýly“ – Terezín 7. – 17. 7. 1995

V červencových dnech roku 1995 se sjelo do Terezína čtyřiačtyřicet převážně mladých lidí z Izraele, USA, Chorvatska, Maďarska, Slovenska, Rakouska a České republiky, aby vytvořili a zároveň prožili atmosféru dalšího workshopu, tentokrát zaměřeného na alternativní a loutkové divadlo.

Ideou Gottfrieda Prasence bylo shromáždit umělecky nadané lidi různých národností na autentickém místě holocaustu a zachytit jejich reflexe na fenomény daného místa. V konečné podobě měl workshop spojit umělecké vzdělávání se společensko-politickou osvětou a současně měl Terezín nabídnout kulturní zážitek.

Gottfried Prasenc se rozhodl pro loutkové divadlo jednak proto, že se v době ghetta v Terezíně hrávalo, jednak z toho důvodu, že má u nás dlouhou tradici a umožňuje uplatnit nejrůznější přístupy k divákovi.

Záštitu nad workshopem převzal rakouský velvyslanec dr. Peter Niesner, který pro účastníky uspořádal ve své pražské rezidenci koktejly. Pozvání na tuto akci přijali rovněž někteří bývalí vězňové ghetta – pan Miroslav Kárný a manželé Schimmerlingovi.

Během první fáze workshopu měli všichni mladí umělci možnost zhlédnout filmy o Terezínu v době druhé světové války, vyslechnout referát o dějinách

ghetta a jeho kultuře v podání vedoucí vzdělávacího oddělení Ludmily Chládkové, prohlédnout si bývalé ghetto, Malou pevnost, navštívit Galerii v Lito-měřicích i židovské památky v Praze.

Součástí příprav k vlastní tvůrčí činnosti bylo také několik odborných přednášek. Umělecká vedoucí workshopu, paní Venuše Dytrichová, obeznámila posluchače s pedagogickými aspekty divadla pro děti; o divadle v terezínském ghettu promluvila osoba nejpovolanější, dr. Eva Šormová, a o loutkovém divadle a jeho ovlivnění německou říšskou propagandou přednášel pan H. Brossmann.

V průběhu týdne město Terezín přivítalo kladenské divadlo Lampion, které uvedlo v Domě kultury hru „Pět pohádek Aloise Mikulky“, a česko-rakouské loutkové divadlo Meluzína, vystoupivší ve Smetanových sadech.

Souběžně s tímto bohatým programem účastníci workshopu mapovali Terezín z hlediska scénického využití a pracovali ve skupinách na dramatickém ztvárnění jednotlivých témat.

Výsledkem několikadenního snažení bylo vlastní představení v neděli 16. 7. 1995 za přítomnosti jedné z nejslavnějších hereček ghetta – Vavy Schönové z Izraele – a asi sto padesáti návštěvníků a zástupců tisku.

Protagonisté přichystaného programu zahájili svou hru na terezínském náměstí, odkud odvedli diváky do míst jednotlivých scén – do dvora Hamburských kasáren a poté formou procesí do parčíku za tímto objektem, k vlečece a do kolumbária.

Ústřední postavou hraného příběhu je mladá židovská matka s dítětem batolecího věku – loutkou. Ze svobodného života je vytržena povoláním do transportu a odjezdem do Terezína, města bez motýlů. (Nevlídny dvůr Hamburských kasáren poskytl k úvodním scénám mimořádně výstižnou kulisu.) Ale i v ghettu si žena se svým děckem vytváří navzdory ponižujícím poměrům svůj vlastní barevný svět (velká pomalovaná plachta), který jí po čase někdo opět bere – sama stojí na kolejkách vlečky, „černokněžníci“ (vykonavatelé nacistické moci) zapalují papírové loutky a dítě zabalené do „plachty světa“ odnášejí do kolumbária. Ve tmě pevnostního valu dochází k litému boji dobra a zla, až se nakonec otevírají dřevěná vrata, vpouštějí dovnitř světlo a ven vyletávají motýli. Matka se shledává se svým dítětem.

Alegorie osudu statisíců Židů v době druhé světové války skončila. Byla názorná, a snad tedy divákům srozumitelná – krátké monology probíhaly v češtině, němčině a angličtině, o obsahu písní napovídala jejich melodie. Pocity postav vyjadřovala jejich mimika, gestikulace a doprovodná hudba – příčná flétna a starý výměník tepla namísto bicích (o dokonalou rytmiku se postarala romská kapela z Karviné). A nad tím vším se jakoby mimo čas a prostor tyčila statná postava indiána. Že by už něco podobného kdysi zažil a nyní chtěl být v roli chladného mlčícího osobně...?

Konečná podoba tvůrčího úsilí účastníků workshopu předvedla široké možnosti alternativního a loutkového divadla. Umělecké a organizační plány autora setkání, Gottfrieda Prasence určitě nezůstaly nevyplněny, o čemž se živě diskutovalo v závěru dne v terezínském Domě kultury na neformálním setkání divadelníků, bývalých vězňů ghetta i návštěvníků představení.

Motýli se do Terezie vrátili...

II. Postřehy a nápady Gottfrieda Prasence

V obecné rovině památníky holocaustu prezentují vinu namísto zodpovědnosti. Mladá generace ovšem není ochotna být obviňována za činy svých dědů, popř. otců. Odtud vyvěrá její nechuť až odpor zabývat se touto problematikou. Zlo (a holocaust bylo zlo) je možné kontrolovat nebo potlačit pouze svědomím.

Z tohoto hlediska má Památník Terezie daleko větší naději na úspěch než obdobné západní instituce, neboť v Terezíně ještě není ostře viditelný rozpor mezi přítomností města a institucí zabývajících se minulostí. Proto by se měl Památník snažit v brzké době navázat kontakty s ostatními institucemi ve městě a vytěžit maximum z minulosti pro přítomnost; rozšířit svůj ideový vliv na větší plochu města, udělat více pro propagaci a vystoupit z izolace několika objektů.

Pokud se jedná o možnosti pracovníka Gedenkdienstu v Památníku Terezie, Gottfried Prasenc poukazuje na nepřiliš aktivní spolupráci při organizování větších akcí. Domnívá se, že zvláště při jednáních s nejrůznějšími institucemi by prosadil určitý záměr a získal finanční podporu spíše Památník než pracovník PG – cizinec neznalý našich poměrů. Také se mu jeví schůdnější, aby konkrétní projekt připravoval organizační tým, ne jeden člověk odkázaný sám na sebe.

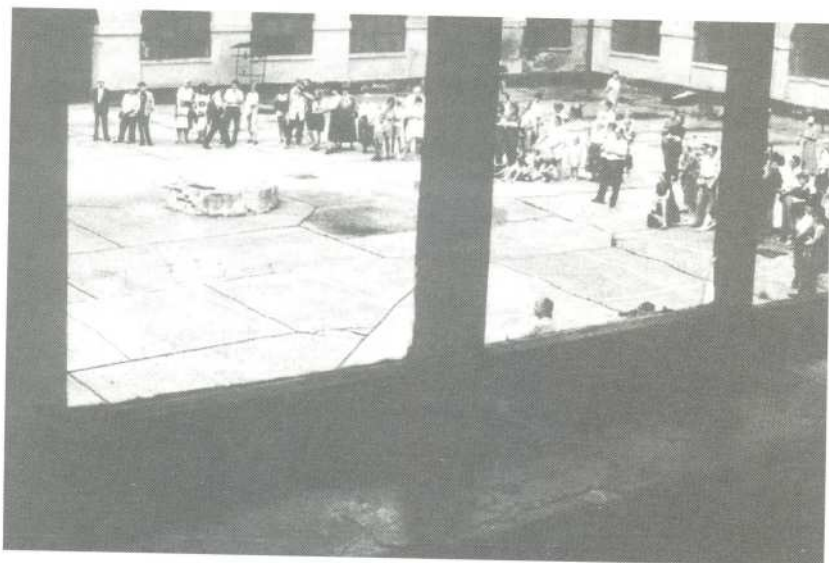
Velkým problémem pro návštěvníky seminářů a dalších akcí je ubytování a nedostatek prostor k diskusím a jednáním. V tomto směru G. Prasenc vítá plánované vytvoření Střediska setkávání v tzv. Magdeburských kasárnách, kde bude jednotlivým skupinám vše k dispozici. Současně ale podotýká, že ještě neexistuje žádná pedagogická koncepce těchto setkávání, a apeluje, aby nebyly opomenuty mládežnické brigády při renovaci různých objektů, ani iniciativa účastníků zajistit k těmto účelům finanční prostředky od sponzorů ap.

Posledním a vzhledem k výše uvedeným námětům v dohledné době uskutečnitelným návrhem je instalace tabule, popř. jiné volné plochy v některém hojně navštěvovaném místě, kam by mohli návštěvníci napsat nebo nakreslit svoje dojmy, názory, návrhy. Tvořila by tak most mezi minulostí a přítomností (či dokonce budoucností) Terezie.

Šárka Ratajová, Gottfried Prasenc

Ukázky z průběhu představení
"Vraťte sem motýly" – Workshop
7. – 17. 7. 1995

Účastnice workshopu po skončeném představení

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED O ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V ROCE 1995

Leden

- Probíhaly stavební úpravy objektu bývalých Magdeburských kasáren, započaté v roce 1994. Přidělené prostory budou sloužit jako výstavní plochy a depozitáře Památníku Terezín, umístěno tam bude i Středisko setkávání s ubytovací kapacitou.

6. 1.

- Vyhlášení II. ročníku literární soutěže pro mládež na téma „Antisemitismus, rasismus, netolerance na území našeho státu, regionu, naší obce. Ohlédnutí do doby jejich rozmachu v průběhu 2. světové války“. Soutěž vyhlásil Památník Terezín ve spolupráci se Školským úřadem v Litoměřicích.

12.–13. 1.

- Na mezinárodní konferenci „Děti, mládež a muzea“, pořádané Moravským zemským muzeem v Brně se s dosavadními výsledky ve výchovně vzdělávací práci představilo i vzdělávací oddělení Památníku Terezín.

12. 1.

- Vernisáž výstavy „Terezínský rodinný tábor v Birkenau“ v prostorách Muzea ghetta.

14. 1.

- V Den setkání II. a III. generace – potomků bývalých vězňů Terezína – proběhly přednášky k terezínské problematice a beseda s pracovníky Památníku Terezín. Přítomní si též prohlédli Malou pevnost a bývalé ghetta.

25. 1.

- Proběhlo ustavující zasedání autorského kolektivu pro přípravu nové podoby stálé expozice v Muzeu ghetta.

Únor

- V Muzeu ghetta probíhaly práce na instalaci klimatizace ve výstavních prostorách.

27. 2.

- Za účelem projednání další spolupráce se uskutečnilo pracovní jednání zástupců Památníku Terezín, Školského úřadu Litoměřice, Zemského pedagogického institutu a Zemské ústředny pro politické vzdělávání v Braniborsku a Aktion Sühnezeichen.

Březen

7. 3.

- Seminář pro průvodce Památníku Terezín se jako každoročně uskutečnil před zahájením turistické sezóny.

9. 3.

- Ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti byla otevřena výstava „Luděk Tichý – Sochy – Obrazy“ věnovaná sedmdesátinám autora.

Duben

6. 4.

- Slavnostní odhalení židovské hvězdy na Národním hřbitově, jejímž autorem je prof. Aleš Veselý.

20. 4.

- Památník Terezín navštívil a jeho objekty si prohlédl izraelský ministr školství a kultury Amnon Rubinstein s doprovodem.

21. 4.

- Byla předána naše nová národní expozice v Ravensbrücku, kterou připravili pracovníci historického a sbírkového oddělení Památníku Terezín.

23. 4. – 5. 5.

- Pracovní pobyt skupiny studentů z Cottbusu. Pomoc při úpravách parkových ploch v areálu Malé pevnosti a Národního hřbitova.

27. 4.

- V prostorách krematoria se konalo shromáždění věnované památce obětí holocaustu za účasti zemského a pražského vrchního rabína Karola Sidona, Tomáše Fritty a zástupců izraelského velvyslanectví. Při této příležitosti byla v židovských celách na Malé pevnosti slavnostně odhalena pamětní deska.

Květen

2. 5.

- V den 50. výročí poslední popravy v Terezíně položil na Národním hřbitově před Malou pevností květy německý prezident Roman Herzog.

4. 5.

- V Muzeu ghetta byla otevřena výstava „Tváře ghetta“, která prostřednictvím děl terezínských malířů ve spojení s výběrem dokumentů a prezentací nově získaných předmětů do sbírek Památníku Terezín měla připomenout různé stránky života ghetta.
- Veřejnosti byl zároveň zpřístupněn plastický model terezínského ghetta. Slavnostního odhalení se zúčastnil vyslanec Mgr. Werner Brandstetter za Rakouskou republiku, jejíž finanční příspěvek umožnil model vytvořit.

5. 5.

- U příležitosti 50. výročí konce 2. světové války položil prezident republiky Václav Havel, místopředseda Poslanecké sněmovny Jan Kasal a pražský a zemský vrchní rabín Karol Sidon spolu se zástupci řady institucí a organizací věnce na Židovský a Národní hřbitov.

9. 5.

- V předsálí kina Malé pevnosti byla zahájena výstava pod názvem „Kresby

vypovídají“, připravená ze sbírek Památníku Terezín.

11. 5.

- Zahájení výstavy grafik a maleb Jiřiny Adamcové „Žalmy“ na IV. dvoře Malé pevnosti.

13. 5.

- V rámci „Dne otevřených dveří“, který probíhal v Muzeu ghetta ve spolupráci Tereziánské iniciativy a Památníku Terezín, si mohli návštěvníci prohlédnout expozici, model tereziánského ghetta, zhlédnout filmy a setkat se s bývalými vězni. Veřejnost bohužel využila této možnosti minimálně.

15. 5.

- Slavnostní otevření nové stálé expozice výtvarného umění v budově Muzea Malé pevnosti.

19. 5.

- Vernisáž výstavy Fritze Hirschbergera z USA na IV. dvoře Malé pevnosti.

21. 5.

- Tradiční Tereziánské tryzny na Národním hřbitově se zúčastnili předseda Parlamentu České republiky Milan Uhde, ministr kultury Pavel Tigrid, ministr práce a sociálních věcí Jindřich Vodička, předseda ČSBS Jakub Čermín, představitelé církví, politických stran, zástupci velvyslanectví v České republice, hosté, bývalí vězni a veřejnost. Po skončení tryzny zazněl na IV. dvoře Malé pevnosti koncert Ronalda Senatora Holocaust Requiem v podání Symfonického orchestru Českého rozhlasu, Sboru Státní opery Praha a Kühnova dětského sboru. Poté proběhla setkání bývalých vězňů Malé pevnosti a tereziánského ghetta. Odpoledne byla v Parku tereziánských dětí odhalena pamětní deska věnovaná Fredymu Hirschovi, vynikajícímu vychovateli tereziánské mládeže.

23. 5.

- V rámci probíhajících vzpomínkových akcí se v Muzeu ghetta uskutečnilo slavnostní vyhodnocení literární soutěže pro mládež, vyhlášené pro rok 1995. Výherci převzali ceny z rukou Hany Greenfieldové, bývalé vězenkyně tereziánského ghetta, pod jejíž záštitou soutěž proběhla.
- Večerním koncertem z děl tereziánských umělců skončil „Tereziánský vzpomínkový festival“, který ve dnech 21.–23. 5. zorganizovala Iniciativa Hanse Krásky.

23.–27. 5.

- Skupina německé mládeže z Lüchova pomáhala při čištění valů Malé pevnosti.

Červen

9. 6.

- Součástí týdenního programu dětí ze souboru Hudební mládež Praha, které se v Terezíně připravovaly k nastudování dětské opery „Brundibár“, byla prohlídka expozice v Muzeu ghetta.

29. 6.

- Při kácení dřevin a stromů v šancích Malé pevnosti (do 28. 7.) pomáhala skupina mládeže z Puttenhofu.
- Vyšly Tereziánské listy č. 23.

Červenec

- Vyšla obrazová leporela Terezín – bývalé ghetto a Terezín – Malá pevnost.
- ## **16. 7.**

- Představením „Vraťte sem motýly“ skončil desetidenní projekt Mezinárodní dílny alternativního a loutkového divadla, který proběhl ve spolupráci rakouské organizace Gedenkdienst, Rakouského kulturního institutu, Památníku Terezín a města Terezín.

Srpen

12. 8.

- Ukončení pracovního pobytu mládežnické skupiny Aktion Sühnezeichen (pomocné práce na zahradě v Malé pevnosti, údržba porostů).

29. 8.–2. 9.

- V Templinu (Braniborsko) se konal již třetí společný seminář českých a německých pedagogů a pracovníků Památníku Terezín na téma „Česko-německé vztahy a využití památníků ve vyučování žáků a studentů“.

31. 8.

- IV. dvůr Malé pevnosti – vernisáž výstavy Ilji Sainera pod názvem „Citadela“.

Září

- V expozicích Muzea ghetta a Muzea Malé pevnosti byly instalovány video-přehrávače s programy sestavenými ze vzpomínek bývalých vězňů.
- Ve foyeru kina v Muzeu ghetta byla otevřena výstava Isaaca Celnikiera „Rytá paměť“.
- Náhradní civilní službu v Památníku Terezín nastoupil Uli Huemer jako zástupce rakouského projektu Gedenkdienst.

7.–29. 9.

- Při údržbě nádvoří Malé pevnosti pomáhala skupina mládeže z Templinu.

17. 9.

- Tradiční tryzna za oběti holocaustu se uskutečnila na Židovském hřbitově.

19. 9.

- Památník Terezín navštívil izraelský ministr pro náboženské záležitosti prof. Shimon Shetreet.

26. 9.

- Zasedání poroty k vyhodnocení prací, odevzdaných do soutěže o nejlepší synopsi nové expozice v Muzeu ghetta. Porota vyhlásila vítěznou synopsi, která se stane východiskem pro přípravu nové expozice.

Říjen

- Vyšel sborník „Koncentrační tábor Litoměřice 1944–1945“ se stěžejními příspěvky z mezinárodní konference konané v Terezíně 15.–17. listopadu 1994.

23. 10.

- Uskutečnilo se zasedání autorského kolektivu k projednání otázek souvisejících s přípravou nové expozice v Muzeu ghetta.

24.–26. 10.

- Mezinárodní konference „Terezín 1945–1995. Dějiny terezínského ghetta a jejich evropská dimenze“ se konala v Posádkovém domě v Terezíně. Uspořádal ji Památník Terezín spolu s Terezínskou iniciativou.

Listopad

- Sestavení a vydání „Sešitu“ s nejlepšími pracemi žáků a studentů, kteří se zúčastnili obou literárních soutěží vyhlášených Památníkem.
- Týdenní pracovní návštěva dr. Tatyany Macaulay v Památníku Terezín v souvislosti s přípravou studijních pobytů studentů Clark University v Terezíně.
- Vzdělávací oddělení zahájilo ve školách průzkum pro uplatnění publikace „Cesta – cíl neznámý“. Výsledky práce s touto netradiční čítankou budou projednány na semináři pedagogů v roce 1996.

29. 11.

- Skončil poslední z 9 vícedenních seminářů, které pro studenty a pedagogy z Rakouska a Německa pořádalo vzdělávací oddělení Památníku Terezín.

Sestavila Ilona Směkalová

Foto z vernisáže výstavy "Luděk Tichý – Sochy – Obrazy" v terezínské Malé pevnosti. (L. Tichý – druhý zprava.)

Davidova hvězda na Národním hřbitově v Terezíně

Vzpomínka na oběti holocaustu – terezínské krematorium, 27. 4. 1995

Německý prezident Roman Herzog s chotí při prohlídce památných míst v Terezíně

Plastický model terezínského ghetta umístěný ve foyeru Muzea ghetta. Jeho autorem je výtvarník Jan Jiříček

Záběr ze slavnostního otevření nové stálé expozice výtvarného umění v budově Muzea Malé pevnosti

Pamětní deska Fredymu Hirschovi, umístěná v Parku terezínských dětí za budovou Muzea ghetta

Koncert Ronaldá Senatora Holocaust Requiem na IV. dvoře Malé pevnosti dne 21. 5. 1995

Snímky ze slavnostního vyhodnocení literární soutěže pro mládež dne 23. 5. 1995
Předávání cen Hanou Greenfieldovou – bývalou vězenkyní, pod jejíž záštitou soutěž proběhla

Vítězové soutěže před budovou Muzea ghetta

TEREZÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE 1994–1995

Použité zkratky:

RCH	Roš Chodeš
TL	Terezínské listy
TstD	Theresienstädter Studien und Dokumente
ZTi	Zpravodaj Terezínské iniciativy

Sborníky:

Koncentrační tábor Litoměřice 1944–1945. Příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15.–17. listopadu 1994. Redigovala Miroslava Benešová, Marek Poloncarz. Památník Terezín 1995, s. 63.

Theresienstädter Studien und Dokumente 1995. Hrsg. Miroslav Kárný, Raimund Kemper und Margita Kárná in Zusammenarbeit mit Bohumil Černý. Edice Terezínská iniciativa. Praha, Nadace Terezínská iniciativa v nakladatelství Academia 1995, s. 233, il.

- Bartková Truda** Očima vzpomínek. Osвобоzení v Bergen-Belsenu a návrat domů. – TL 23, 1995, s. 101–105.
- Benešová Miroslava** Koncentrační tábor v Litoměřicích a jeho vězňové. In: Koncentrační tábor Litoměřice, s. 3–23.
- Benešová Miroslava** Die Konzentrationslager in Leitmeritz und seine Häftlinge. In: TstD 1995, s. 217–240.
- Becher Peter** Nachdenken über Theresienstadt. In: Zwischen München, Prag und Wien. Essays und Feuilletons 1990–1995. München, Adalbert Stifter Verein 1995, s. 128–131.
- Birsa Mirko** Slovinští vězni v koncentračním táboře Litoměřice. In: Koncentrační tábor Litoměřice, s. 54–56.
- Blodig Vojtěch** Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození. – TL 23, 1995, s. 7–28, il.
- Blodig Vojtěch** Personál SS v koncentračním táboře v Litoměřicích. In: Koncentrační tábor Litoměřice, s. 24–26.
- Bondyová Ruth** Prominent auf Widerruf. In: TstD, 1995, s. 136–154.
- Brabec Jiří** Přírůstky do sbírek Památníku Terezín za rok 1993, – TL 23, 1995, s. 124–126.
- Bránský Jaroslav** Osud Židů z Boskovic a bývalého okresu boskovického 1939–1945, Boskovice, Albert 1995, s. 92
- Braun Karl** Peter Kien oder Ästhetik als Widerstand. In: TstD 1995, s. 155–174.
- Daníček Jiří** Magen David na Národním hřbitově v Terezíně. Rozhovor s Alešem Veselým, autorem plastiky Davidova hvězda. RCH, duben 1995, s. 8–9.
- Diamant Jiří** Poznámky k psychologii života v koncentračním táboře v Terezíně. – TL 23, 1995, s. 43–54.
- Diamant Jiří** Wiederschen nach einem halben Jahrhundert. In: TstD 1995, s. 175–186.
- Epsteinová Helena** Děti holocaustu. Z angličtiny přeložila Věra Eisenbergová, Praha, Volvoz Globator 1994, s. 235.

- Franěk Jiří** Z Auschwitzu do Buchenwaldu. – ZTi 7, červen 1995, s. 17.
- Fränkl Jiří** Hořící nebesa. The Burning Skies. Povídky v české a anglické verzi. Epilog: Jiří Franěk, Pavel Stránský.
- Gedenkbuch** Häftlinge des Konzentrationslagers Bergen-Belsen. Niedersächsische Landeszentrale für politische Bildung, Gedenkstätte Bergen-Belsen 1995, s. 652.
- Glazar Richard** Aproximace čili přiblížení. Zkušenosti z přednášek, výpovědí a rozprav o holocaustu. ZTi 7, červen 1995, s. 7–8.
- Greenfieldová Hana** Děti z Bialystoku v Terezíně. – TL 23, 1995, s. 109–110.
- Grieger Manfred** Anton Burger – Ein österreichischer Dienstmann. In: TStD 1995, s. 241–248.
- Gruntorád Jan** Vzpomínky terezínského rodáka. – TL 23, 1995, s. 55–70.
- Guček Sveztozar** Stavba koncentračního tábora Litoměřice a továrny Richard I. In: Koncentrační tábor Litoměřice, s. 44–48.
- Hájková Alena** „Forschen Sie doch bitte nach.“ In: TStD 1995, s. 187–193.
- Hamburger jüdische Opfer des Nationalsozialismus** Gedenkbuch. Bearbeitet von Jürgen Sielemann unter Mitarbeit von Paul Flamme. Hamburg, Staatsarchiv Hamburg 1995, s. 450.
- Herrmanová Eva** Památce Rafaela Schächtera. – RCH, červenec 1995, s. 14.
- Herzová-Baumöhlová** Poslední skeč. Kdy a kde zemřel Karel Poláček. – RCH, květen 1995, s. 12. (Komentář Arno Pařík, tamtéž, s. 13.)
- Hildesheimer Esriel** Jüdische Selbstverwaltung unter dem NS-Regime. Der Existenzkampf der Reichsvertretung und Reichsvereinigung der Juden in Deutschland. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1994, s. XVI, 258.
- Hradská Kateřina** Belžec – masový hrob statisícov. – TL 23, 1995, s. 93–100, il.
- Chládková Ludmila** Z činnosti vzdělávacího oddělení Památníku v roce 1994. (Spolu s ukázkami prací žákyň základních škol, Lindy Chládkové a Terezy Adamovské) – TL 23, 1995, s. 127–142.
- Jaš (Šmidová Jana)** Osud Židů v protektorátu. Projekt Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. – RCH, říjen 1995, s. 12.
- Jelínek Zdeněk** Čeští parašutisté ze Západu uvěznění v Terezíně – TL 23, 1995, s. 71–92, il.
- Kárná Margita** Terezínská bibliografie 1993–1994. – TL 23, 1995, s. 154–157.
- Kárná Margita** Ein Theresienstädter Tagebuch. Erich Kessler. Anmerkungen des Herausgebers. – TStD 1995, s. 304–305.
- Kárná Margita** Symbolický pomník. – RCH, květen 1995, s. 8–9.
- Kárný Miroslav** Terezínská pamětní kniha. – ZTi, červen 1995, s. 5–6.
- Kárná Margita** Osvětím 1940–1945. – RCH, únor 1995, s. 7–9.
- Kárný Miroslav** Die Theresienstädter Herbsttransporte 1944. – TStD 1995, s. 7–37.
- Kárný Miroslav** Theresienstadt 1941–1943. Otto Zucker. Anmerkungen des Herausgebers. – TStD 1995, s. 264–270.
- Kárný Miroslav** Genocida českých židů. – Terezínská pamětní kniha, díl I, s. 19–54.
- Kárný Miroslav** Koncentrační tábor? – ZTi 7, červen 1995, s. 10–12.
- Kessler Erich** Der Theresienstädter 20. April 1945 und die Tage danach... – TStD 1995, s. 306–324.
- Klibanski Bronka** Kinder aus dem Ghetto Bialystok in Theresienstadt. In: TStD 1995, s. 93–106.
- Kolářová Věra** Itka. – TL 23, 1995, s. 106–107.

- Kos Bohumil** Pracovní komando Richard v policejní věznici gestapa Malá pevnost Terezín. In: Koncentrační tábor Litoměřice, s. 49–53.
- Kryl Miroslav** Die Deportationen aus Theresienstadt nach dem Osten im Spiegel des Tagebuchs Willy Mahlers. In: TStD 1995, s. 69–92.
- Křížková Marie Růt**
Kotouč Kurt Jiří
Ornest Zdeněk Je můj vlastní hradba ghatt? Básně, próza a kresby terezínských dětí. Praha, Aventinum 1995, s. 208.
- Kukánová Zlatuše**
Matušiková Lenka Wertvolle Quellen zur Geschichte des Theresienstädter Ghettos. In: TStD 1995, s. 210–216.
- Kuna Milan** Ester – rezistenční hra o záchraně židů s hudbou Karla Reinera (Terezín 1943/1944). – Hudební věda 1994, č. 3, s. 235–270.
- Lepkowski Andrzej** Leitmeritz. In: Koncentrační tábor Litoměřice, s. 57–59.
- Levi Primo** Je-li to člověk. Praha, Sefer 1995, s. 208.
- Lorencová Anna** I u nás byli spravedliví... Roš Chodeš, listopad 1995, s. 12.
- Makarova Elena** Theresienstadt: kultur och barbari. Theresienstadt: Culture and Barbarism. Stockholm, Carlson Bokförlag 1995, s. 144, il.
- Milotová Jaroslava** Theresienstadt in den Akten des Londoner Exils. In: TStD 1995, s. 201–209.
- Muracki Henryk** Den osvobození v koncentračním táboře v Litoměřicích a první dny svobody. In: Koncentrační tábor Litoměřice, s. 60–62.
- Němec Václav** Ženský koncentrační tábor Svatava. – TL 23, 1995, s. 114–118.
- O jedné knize** Ruth Klüger: Weiter leben – Eine Jugend. (Výňatky.) – TL 23, 1995, s. 137–142.
- Oleksy Krystyna** Salmen Gradowski – Ein Zeuge aus dem Sonderkommando. In: TStD 1995, s. 121–135.
- Polák Erik** Spravedlnost vykonaná a nevykonaná – II. (Případy bývalých velitelů terezínského ghetta.) – TL 23, 1995, s. 29–42, il.
- Redlich Egon** Zítřka jedeme, synu, pojedeme transportem. Deník Egona Redlicha z Terezína 1. 1. 1942–22. 10. 1944. K vydání připravil a úvodní studii, vysvětlivky a ediční poznámku napsal Miroslav Kryl. Brno, Doplněk 1995, s. 264, il.
- Sawicka Barbara** Transporty vězňů z KT Gross-Rosen do pobočky KT Flossenbürg v Litoměřicích. In: Koncentrační tábor Litoměřice, s. 37–43.
- Scheuerová Líza** O smrti, která se nedostavila. Praha, Sefer 1994, s. 144.
- Schimmerling Hanuš** Poslední dny pobočného osvětímského tábora Fürstengrube. – ZTí 7, červen 1995, s. 17–18.
- Schimmerling Hanuš** Eine Jugend. In: TStD 1995, s. 258–263.
- Schrire Gwynne** In Sacred Memory: Recollections of the Holocaust by survivors living in Cape Town. Cape Town Holocaust Memorial Council 1995.
- Schupetta Ingrid** Lore Gabelin – Eine biographische Skizze aus der NS-Zeit. In: TStD 1995, s. 194–200.
- Sidon Efraim Karol** Chrám v malém. – RCH, květen 1995, s. 1 a 9.
- Štránský Pavel** Dvakrát pia fraus. – ZTí 7, červen 1995, s. 17.
- Strzelecki Andrzej** Transporty vězňů z Osvětimi do Litoměřic. In: Koncentrační tábor Litoměřice, s. 27–36.
- Šmídová Jana** Terezín padesát let poté. – TCH, červenec 1995, s. 8–9.
- Šmídová Jana,**
Lamper I. Křik člověka (rozhovor s „mužem, který přežil Treblinku“). RCH, květen 1995, s. 3, 6–7.

- Šormová Eva** Monographien über Kurt Geron. In: TStD 1995, s. 249–257.
- Terezínská pamětní kniha** Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941–1945. Editoři: Miroslav Kárný (vedoucí), Zdeněk Schindler, Margita Kárná, Lenka Linhartová, Toman Brod. Úvodní slovo: Václav Havel, Serge Klarsfeld. Díl první. Edice Terezínská iniciativa. Praha, Nadace Terezínská iniciativa v nakladatelství Melantrich 1995, s. 680, il.
- Tsur Jakob** Der verhängnisvolle Weg des Transportes AAy. In: TStD 1995, s. 107–120.
- Wagner Wolf H.** Wo die Schmetterlinge starben. Kinder in Auschwitz, Berlin, Dietz Verlag 1995, s. 247, il.
- Witte Peter** Zwei Entscheidungen in der „Endlösung der Judenfrage“: Deportationen nach Lodz und Vernichtung in Chelmo. In: TStD 1995, s. 38–68.
- Wlaschek Rudolf M.** Biographia Judaica Bohemiae. Dortmund, Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund 1995, s. 250.
- Wlaschek Rudolf M.** Das Ghetto Theresienstadt. Kulturelle Aktivitäten im Lager. – Europäische Kulturzeitschrift Sudetenland, prosinec 1994, s. 342–353.
- Zahradník Vladimír** Moudrý stařec. – TL 23, 1995, s. 111–113.
- Zucker Otto** Theresienstadt 1941–1943. Otto Zuckers Theresienstädter Bericht. In: TStD 1995, s. 264–303.

Zpracovala Margita Kárná

TEREZÍNSKÉ LISTY

SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení: Miroslava Benešová,
PhDr. Vojtěch Blodig, PhDr. Jan Gebhart, CSc., PhDr. Alena Hájková,
Mgr. Ludmila Chládková, Miroslav Kárný, PhDr. Miroslav Kryl, CSc.,
PhDr. Jan Munk, CSc., Mgr. Šárka Ratajová a PhDr. Jan Stříbrný

Grafická úprava Petr Osvald s použitím obálky Milana Janáčka

Překlad resumé: PhDr. Dagmar Lieblová

Odpovědný redaktor: Ludmila Chládková

Vydalo Nakladatelství OSWALD, Praha pro Památník Terezín, 1996

Sazba TYPO JP

Náklad 600 výtisků

Z nových přírůstků
galerie Památníku Terezin

LUDĚK TICHÝ, ČESKÝ SOCHAŘ

Od března do května r. 1995 se uskutečnila ve výstavních prostorách Památníku výstava sochaře a malíře Ludka Tichého. Byla uspořádána v jubilejním roce umělce. Luděk Tichý se narodil dne 3. července 1925 v Praze, kde také žije a pracuje. Absolvoval Státní grafickou školu a soukromá studia. Začínal jako keramik a později se jeho zájem soustředil na práci se dřevem. V současné době se tento mimořádně osobitý autor věnuje především sochařství.

Před obrazy a sochami Ludka Tichého si vnímavý člověk uvědomuje nadčasovou hodnotu jeho díla, jeho emocionální přesvědčivost a přitažlivost. Stejně tak i osobní přístup umělce k tvaru, barvě a k tématu.

Autorův přítel Daniel Kroupa v katalogu výstavy velmi výstižně mimo jiné uvádí: „Bylo by možné popsat hory papíru sporem o to, zda něco takového jako sakrální umění vůbec existuje. Někteří umělci však takto své tvorbě rozumí a tak myslím nezbývá, než toto sebe-pochopení respektovat. Takto svým sochám i obrazům rozumí i Luděk Tichý již více než dvě desetky let... v jeho případě neběží o bezradného umělce, který hledá inspiraci u náboženství, ale spíše o člověka, který svůj vztah k Bohu chce projevit uměleckým dílem.“

Počet výstav, které Luděk Tichý od r. 1948 uspořádal doma i v zahraničí, se blíží úctyhodnému číslu čtyřicet. V Památníku Terezin, kromě již zmiňované jubilejní výstavy, vystavoval již v letech 1985 a 1993. Jeho díla jsou známá pře-

devším v církevních objektech. Památník samotný vlastní celkem tři Tichého plastiky, jež získal darem nebo koupí. Po odeznění každé jeho zdejší výstavy byly naše sbírky obohaceny o některý z exponátů.

V roce 1993 nám L. Tichý daroval dílo „Poslední katedrála“ (dřevo, 1984), v roce 1995 „Rekvie pro Jana Palacha“ (dřevo–kov, 1969). Na toto Rekvie byl použit mimořádný materiál – dřevěná deska ze schodů kláštera řádu svatých Voršily v Praze. Sochu „Pláč nad mrtvým“ (dřevo, 1969) zakoupil Památník již v roce 1985.

Návštěvní kniha výstavy Ludka Tichého soustředila množství poselství autorovi. Mezi nimi i toto následující: Děkujeme Ti a těšíme se.

Jiří Brabec

listy nazvané „Do plynu, Hlad, I děti“ „Transport smrti, Ukřižovaná, Rodina 1942 a Memento“.

V roce 1965 odjela umělkyně na studijní cestu do Izraele. Místní krajina a život, i pobyt v umělecké kolonii Ein Hod u Haify, v ní zanechaly hluboký dojem. Své studie a vzpomínky zpracovala po návratu domů pod názvem „Obrázky z putování po Svaté zemi“.

Po roce 1968 se Helga Hošková-Weissová věnovala pedagogické činnosti na LŠU a zabývala se grafikou. Na několik let přestala malovat vůbec a k malbě se definitivně vrátila až v osmdesátých letech. Zúčastnila se řady výstav doma a v USA, vytvořila i reliéf pamětní desky pro shromaždiště transportů v Praze.

Vzpomínky ze Svaté země znovu ožily v cyklu „Chasidé“ v letech 1991–1993. Z tohoto souboru pochází i zbývající darované listy nazvané „Bar Micva, Alef bejt, Svatba, Simchal Tóra, Rozhovor“. Umělkyně v nich opět nechala promluvit tisícileté kulturní tradice židovského národa, které měly být navždy vymazány z paměti lidstva.

Jiří Brabec

ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗІН
TEREZÍN MEMORIAL
ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗИН
GEDENKSTÄTTE THERESIENSTADT

